

**Nr
3/2007**

**ANALIZY
RAPORTY
EKSPERTYZY**

Maria Niełaczn

Stowarzyszenie Interwencji Prawnej

KOMPENSATA DLA OFIAR

PRZESTĘPSTW

ANALIZA PRAWNA

Stowarzyszenie
Interwencji
Prawnej

1. Pozycja pokrzywdzonego w postępowaniu karnym. Krótka historia

Idea ustawy o kompensacie i pozytywnej odpowiedzialności państwa za stworzenie systemu pomocy i wsparcia ofiar przestępstw sięga dokumentów międzynarodowych i prac specjalistów z różnych dziedzin, w tym zwłaszcza prawa, dotyczących ogólnej sytuacji ofiary w postępowaniu karnym.

Już w latach siedemdziesiątych XX w. europejskie prawo karne, które dotychczas skupiało się na rozliczeniach pomiędzy państwem a sprawcą, zaczęło uwzględniać pozycję pokrzywdzonego i w następstwie respektować jego prawa. Potrzeba takich działań istniała od zawsze, ponieważ przestępstwo będące źródłem wspomnianego konfliktu między państwem a sprawcą, jednocześnie było czynem, który naruszał indywidualne dobra innej osoby, a którego skutki rodziły szkodę lub krzywdę, która wymagała zauważenia i reakcji sprawiedliwości o charakterze naprawczym.

Prace na rzecz ofiary przestępstwa były podejmowane zarówno w strukturach Organizacji Narodów Zjednoczonych, jak również Rady Europy i Unii Europejskiej. Zapewnienie przez państwo ochrony niezbędnych praw ofiarom przestępstw jest przedmiotem uregulowań zawartych w:

- Deklaracji podstawowych zasad sprawiedliwości dla ofiar przestępstw i nadużyć władzy, uchwalonej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w dniu 29 listopada 1985 r. (rezolucja nr 40/34),
- Europejskiej Konwencji z 24 listopada 1983 r. o kompensacji dla ofiar przestępstw popełnionych z użyciem przemocy,
- a także w zaleceniach Komitetu Ministrów Rady Europy: nr R(85)11 z 28 czerwca 1985 r w sprawie pozycji ofiary w ramach prawa i procesu karnego oraz nr R(87)21 z 17 września 1987 r. w sprawie pomocy ofiarom przestępstw i zapobiegania wiktyimizacji.

Ze względu na członkostwo Polski zarówno w Unii Europejskiej, jak w Radzie Europy dokumenty wydane w ramach tych struktur są szczególnie istotne i wiążące. Wymienione wcześniej regulacje prawne w zasadniczym stopniu wzmocniły pozycję ofiary przestępstwa w procesie karnym i obecnie tworzą obowiązujący standard praw ofiar przestępstw w zakresie ochrony ich godności i innych dóbr osobistych.

Regulacje Rady Europy określają wymogi minimalne tak, aby mogły być spełnione również przez państwa o mniejszych możliwościach ponoszenia wydatków na rzecz ofiar. Dotyczy to w pierwszej kolejności, choć nie tylko, kompensacji państwowej.

W 1977 r. Rada Europy przyjęła rezolucję, która stała się podstawą **Europejskiej konwencji o odškodowaniach dla ofiar przestępstw popełnionych z użyciem przemocy z 1983 r.**¹ Konwencja miała dwa zadania: zagwarantować pokrzywdzonym niezbędne minimum ochrony w zakresie wyrównania kosztów poniesionych w związku z przestępstwem i jego skutkami oraz ujednoczyć prawo i praktykę istniejące w poszczególnych państwach członkowskich. Konwencja obliguje państwa członkowskie do zagwarantowania kompensacji

¹ Tekst Konwencji w języku polskim: *Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze*, t. III Prawo karne (pod red. nauk. E. Zielińskiej), Oficyna Naukowa, Warszawa 1997, s. 497-503. Na uwagę zasługuje fakt, że pierwsza chronologicznie konwencja dotyczyła właśnie kompensaty na rzecz ofiary. Dopiero w dwa lata później Rada Europy uregulowała status ofiary w procesie karnym, określając jej prawa, w tym także prawo do mediacji (Zalecenia nr R (85)11 z 1985 r., opublikowane w: E. Bieńkowska, C. Kulesza: *Europejskie standardy kształtowania sytuacji ofiar przestępstw*, wyd. Temida2, Białystok 1997, s. 90-93). W 1987 r. RE zajęła się kwestią pomocy dla ofiar i zapobiegania wiktyimizacji (Zaleceniu nr R (87)21 z 1987 r., opublikowane jw., s. 110-113).

państwowej ofiarom poważniejszych przestępstw popełnionych z użyciem przemocy, jak również osobom, które pozostawały na utrzymaniu ofiar przed ich śmiercią spowodowaną takimi czynami. Konwencja nie wymienia poszczególnych typów przestępstw – może to być np. zgwałcenie, poważne pobicie czy napad. Konwencja – podobnie jak polska ustawa – przyjmuje subsydiarną odpowiedzialność państwa. Kompensata państwowa jest wypłacana tylko wówczas, gdy osoba uprawniona nie może uzyskać odszkodowania bezpośrednio od sprawcy lub z innego źródła (np. pomocy społecznej, ubezpieczyciela). Jak zaznaczono wyżej, Konwencja stanowi pewne minimum, w związku z czym dopuszcza limity dotyczące wysokości kompensaty oraz inne ograniczenia, np. zwrot kompensaty w razie uniewinnienia sprawcy (art. 13 ust. 2 Ustawy), maksymalna wysokość kompensaty 12.000 zł (art. 6 Ustawy).

W dniu 15 marca 2001 r. **Rada Unii Europejskiej** uchwaliła wiążącą państwa członkowskie, Decyzję Ramową o pozycji ofiary w postępowaniu karnym². Dokument ma charakter wiążący od 22 marca 2001 r. Decyzja ramowa zaleca wprowadzenie do systemów prawa krajowego podstawowych praw ofiary, takich jak: prawo do szacunku i uznania, prawo do wypowiedzenia się i przedstawiania dowodów, prawo do uzyskiwania informacji, gwarancje w zakresie komunikowania się, prawo do ochrony, mediacja w sprawach karnych oraz prawo do uzyskania od państwa kompensacji w trakcie postępowania karnego³.

Zgodnie z dążeniem Unii Europejskiej do unifikacji przepisów prawa i praktyki, także w obszarze wymiaru sprawiedliwości, w 2001 r. został opracowany specjalny dokument pod nazwą "Zielona Księga", poświęcony kompensacji państwowej. Stał się on podstawą do uchwalenia w dniu 29 kwietnia 2004 r. dyrektywy dotyczącej kompensaty przysługującej ofiarom przestępstw. Księga zawiera informacje na temat aktualnego stanu legislacji dotyczącej kompensaty państwowej dla ofiar w poszczególnych państwach członkowskich. Ponadto dokument obligował państwa do udzielenia odpowiedzi na piętnaście pytań opatrzone komentarzem. Dzięki temu udało się zgromadzić niezbędne dane pochodzące z poszczególnych krajów, co posłużyło do dalszej pracy nad ujednoczeniem standardów ochrony praw ofiar przestępstw, zwłaszcza prawa do państwowej kompensaty.

Można stwierdzić, że Unia Europejska była zainteresowana zarówno prawnymi i faktycznymi możliwościami uzyskania przez ofiarę kompensacji państwowej w poszczególnych państwach, jak również sposobami zwiększenia szans ofiar uzyskania tej kompensaty. Aktywne próby ujednoczenia standardów w tej kwestii zmusiły większość państw do stworzenia odpowiedniej regulacji prawnej albo do jej modyfikacji.

W dniach 2-4 czerwca 2003 r. w Dublinie odbyła się z udziałem państw członkowskich UE oraz krajów akcesyjnych (m.in. Polski) konferencja dotycząca ofiar i świadków przestępstw. Przedstawiciele rządów państw przygotowujących się do członkostwa w Unii Europejskiej, w tym również przedstawiciele polskiego Ministerstwa Sprawiedliwości, m.in. pracowali nad dostosowaniem krajowego prawa do postanowień Decyzji Ramowej Rady Unii Europejskiej o pozycji ofiary w postępowaniu karnym⁴.

² „Official Journal” z 22 111 2001 r., L082, s. 0001-0004.

³ Art. 2-6, 8-9 Decyzji. Zwłaszcza art. 9 stanowi prawo do odszkodowania w ramach postępowania karnego. Na państwie ciąży obowiązek wydania w odpowiednim czasie decyzji o odszkodowaniu od sprawcy, a także obowiązek podjęcia starań wspierających sprawcę „winnego” adekwatne odszkodowanie ofierze.

⁴ W liście z dnia 1 października 2003 r., Minister Sprawiedliwości poinformował Rzecznika Praw Obywatelskich, że Ministerstwo, w ramach wzmocnienia pozycji ofiary w postępowaniu karnym, obok stworzenia Polskiej Karty Praw Ofiary, organizowania szkoleń i konferencji, podjęło próby stworzenia ustawy o funduszu kompensacyjnym (RPO-445687-II/03 z dnia 16.07.2003 r.).

W dniu 29 kwietnia 2004 r. Rada UE uchwaliła dyrektywę dotyczącą kompensaty przysługującej ofiarom przestępstw. Decyzja nałożyła na każde państwo członkowskie Unii Europejskiej obowiązek wprowadzenia systemu kompensacyjnego do dnia 1 lipca 2005 r. Natomiast dostosowanie prawa wewnętrznego do dyrektywy musi nastąpić w terminie do dnia 1 stycznia 2006 r.

Prace nad polską ustawą rozpoczęto prawdopodobnie już w 1999 r. Świadczyć o tym może pismo z dnia 3 grudnia 1999 r., w którym Minister Sprawiedliwości zapewnił Rzecznika Praw Obywatelskich, iż podjęto prace legislacyjne nad aktem prawnym tworzącym fundusz kompensacyjny. Rzecznik wcześniej zwrócił się do Ministra z wnioskiem o rozważenie utworzenia państwowego funduszu kompensacyjnego, z którego ofiary przestępstw, w określonych sytuacjach, mogłyby otrzymywać stosowne zadośćuczynienie.

W Polsce dotychczas nie istniał system państwowej pomocy przysługującej ofiarom przestępstw⁵. Próba jego stworzenia w postaci powołania w 1985 r. Fundacji Pomocy Ofiarom Przestępstw⁶, była ograniczona zarówno pod względem udzielanej pomocy (tylko pomoc materialna) jak i dotyczyła jedynie nielicznej grupy pokrzywdzonych. Pomysł utworzenia Fundacji powstał w Ministerstwie Sprawiedliwości po seminarium „W kierunku polityki ofiar w Europie” zorganizowanym w 1983 roku przez Helsinki Institute for Crime Prevention and Control. Już wówczas zaszczepiono pomysł odpowiedzialności państwa za bezpieczeństwo obywateli, rozumiane także jako odpowiedzialność za szkody spowodowane wskutek przestępstw. Niestety, praktyka polska w tym zakresie świadczyła o szablonowym zajęciu się interesami i dobrem ofiar przestępstw. Ich sytuacja w systemie polskiego prawa zaczęła się poprawiać dopiero około 10 lat później.

Według informacji podanych na stronie internetowej, Fundacja Pomocy Ofiarom Przestępstw rozpoczęła działalność na skutek niepowodzenia utworzenia funduszu państwowego, który dostarczałby adekwatnej pomocy ofiarom przestępstw⁷. Fundacja działa na zasadzie subsydiarności, czyli dopiero, gdy nie ma możliwości uzyskania odszkodowania od sprawcy przestępstwa lub z innego źródła. Podobnie jak dyrektywa Rady Unii Europejskiej oraz polska ustawa o kompensacie, pomoc finansowa w pierwszej kolejności przyznawana jest przez FPOP ofiarom przestępstw przeciwko życiu lub zdrowiu, choć w odróżnieniu do wspomnianych regulacji, także przestępstw komunikacyjnych. W drugiej kolejności rozpatrywane są wnioski ofiar przestępstw popełnionych z zastosowaniem przemocy. Jeśli chodzi o formy pomocy, aktualnie Fundacja oferuje: wyrównanie lub pokrycie w całości strat materialnych spowodowanych przestępstwem, opłacenie części kosztów związanych z dochodzeniem odszkodowania za wyrządzoną krzywdę oraz pomoc doraźną⁸. Ogólnym celem Fundacji jest zmniejszenie szkód wyrządzonych ofiarom przestępstw⁹.

⁵ Za taki system można by uznać Państwowy Fundusz Alimentacyjny, który jednak chronił pokrzywdzonych tylko z jednego artykułu kodeksu karnego, a mianowicie art. 209 k.k.

⁶ Zarejestrowana w 1986 r., jej siedziba znajduje się na ul. Wiśniowej 50 w Warszawie.

⁷ Strona Fundacji: www.fpop.org.pl. „Przez lata trwały próby powołania państwowego funduszu kompensacji szkód wywołanych przestępstwami. Wszystkie zakończyły się fiaskiem z powodu braku dofinansowania z budżetu państwa. Dlatego też powstała społeczna inicjatywa gromadzenia pozabudżetowych środków na pomoc ofiarom przestępstw”. W ten sposób w 1985 roku zaczęła działać Fundacja.

⁸ Zgodnie ze statutem Fundacji te dosyć enigmatyczne sformułowania oznaczają m.in. zwrot kosztów leczenia, rehabilitacji, zwrot kosztów pogrzebu ofiary przestępstwa, jednorazowe świadczenie pieniężne.

⁹ Według ministerialnego projektu dotyczącego utworzenia Funduszu celowego na rzecz pomocy ofiar przestępstw z chwilą jego utworzenia Fundacja Pomocy Ofiarom Przestępstw ulegnie samorozwiązaniu, a jej środki finansowe oraz majątek zostaną przekazane Funduszowi. Nowy projekt na stronach ministerstwa:

http://www.ms.gov.pl/projekty/proj06089_2_uzas.rtf

W 1974 r. utworzono fundusz pomocy postpenitencjarnej¹⁰, który w przeważającej mierze działał na rzecz pomocy sprawcom przestępstw i ich rodzin, a nie osób pokrzywdzonych. Pomoc taka świadczona była zupełnie wyjątkowo, a pokrzywdzony występował jako uprawniony „drugiej kategorii”. Rozwiązanie zaproponowane przez państwo polskie uderzało więc w podstawowe dobra i godność ofiar, w praktyce narażając je na wtórną wiktyimizację¹¹.

Należy stwierdzić, że dotąd nie istniał żaden system pomocy ofiarom przestępstw, w przeciwieństwie do wielostronnego systemu resocjalizacji sprawcy stworzonego w warunkach instytucjonalnych (zakłady karne i służba więzienna), wspartego następnie przez wykwalifikowane służby kuratorów sądowych. Tym samym pomoc definiowana szeroko w przypadku sprawcy przestępstwa (pomoc psychologiczna, społeczna poprzez udział społeczeństwa w wykonywaniu kary pozbawienia lub ograniczenia wolności, pomoc socjalna i materialna, pomoc finansowa, prawna), w nieuzasadniony i niezrozumiały sposób była definiowana bardzo wąsko, jeśli chodziło o ofiary przestępstw. Pokrzywdzonym pozostawała „walka” w sądzie cywilnym o odszkodowanie i zadośćuczynienie na ogólnych zasadach lub korzystanie z pomocy społecznej, której możliwości finansowe były i są bardzo skromne. Trafnie zauważa się w uzasadnieniu projektu do ustawy¹², że możliwość skorzystania przez pokrzywdzonego z ubezpieczenia, jest uwarunkowana przez stan jego zamożności.

Ta dysproporcja pozycji ofiary i sprawcy przestępstwa doprowadziła do konieczności zrównania ich sytuacji na każdym z możliwych obszarów (np. postępowanie przed sądem, możliwości uzyskania pomocy).

Rozpoczęte w 1999 r. prace nad projektem ustawy o zasadach przyznawania kompensaty dla ofiar przestępstw zostały wstrzymane do czasu wypracowania nowej koncepcji na skutek sprzeciwu Ministra Finansów i Zakładu Ubezpieczeń Społecznych wobec rozwiązań zaproponowanych w projekcie¹³. W uzasadnieniu do projektu ustawy¹⁴ znalazły się argumenty podniesione wówczas przez Ministra Finansów. Wynikało z nich, że projekt ustawy jest „zaprzeczeniem przyjętego kierunku prac Rządu i Parlamentu, zmierzającego do ograniczenia funkcjonowania agencji, funduszy i fundacji i niepowoływania nowych funduszy celowych”¹⁵. W projekcie postu-

¹⁰ Dz.U.05.69.618

¹¹ Można przypuszczać, że samo założenie powołania jednego funduszu, który jednocześnie będzie zaspokajał potrzeby sprawców i pokrzywdzonych było błędne. Głównym celem i priorytetem Funduszu Postpenitencjarnego była pomoc skazanym i ich rodzinom w powrocie do społeczności, w readaptacji. Niemniej jednak, władze polskie zadeklarowały, że ustawa powinna być stosowana także wobec ofiar przestępstw, którym może być przyznawana odpowiednia pomoc, choć na zasadzie wyjątku. Uregulowanie to mogło rozbudzić nadzieje pokrzywdzonych i powodować ich starania w kierunku uzyskania pomocy, która nie następowała.

¹² Uzasadnienie do ustawy o państwowej kompensacie dla ofiar niektórych przestępstw umyślnych; druk nr 3859 z dnia 31 marca 2005, s. 1.

¹³ Informacja zawarta w piśmie Zastępcy Dyrektora Departamentu Legislacyjno-Prawnego z dnia 12 maja 2003 r. do RPO.

¹⁴ Uzasadnienie do ustawy o państwowej kompensacie dla ofiar niektórych przestępstw umyślnych; druk nr 3859 z dnia 31 marca 2005, s. 8.

¹⁵ Właściwie podobne stanowisko jest niezrozumiałe, gdyż we wspomnianym wyżej projekcie przewidziano utworzenie odrębnego Funduszu Pomocy Ofiarom Przestępstw, co zgodnie z uzasadnieniem, wychodzi „naprzeciw oczekiwaniom społeczeństwa związanym z postulatem przejrzystego zarządzania środkami publicznymi oraz stworzenia systemu profesjonalnej pomocy ofiarom przestępstw. Sprecyzowanie zasad gospodarowania środkami Funduszu Pomocy Ofiarom Przestępstw, który w założeniu jest drugim (obok Funduszu Pomocy Postpenitencjarnej) państwowym funduszem celowym pozostającym w dyspozycji Ministra Sprawiedliwości sprzyja:

- efektywnemu wykorzystaniu środków publicznych przez podmioty uprawnione do ich wydatkowania, w tym także przez jednostki nie zaliczone do sektora finansów publicznych /nie działające w celu osiągnięcia zysku/, których statutowym celem jest bezpośrednie wspieranie ofiar przestępstw, a które na podstawie art. 42a § 5 ust.1 kkw będą mogły otrzymać dofinansowanie z funduszu na realizację zadań statutowych związanych z udzielaniem pomocy ofiarom przestępstw;
- jawności i przejrzystości gospodarowania środkami publicznymi przez podmioty spoza sektora finansów publicznych; skoro tak, to dlaczego był taki opór w powołaniu Funduszu na którym można by gromadzić środki na wypłatę kompensat”.

lowano, aby środki na udzielanie kompensaty były gromadzone na specjalnym funduszu. Utworzenie takiego funduszu poparły też Polskie Towarzystwo Psychologiczne Oddział w Bielsku-Białej zespół ds. wiktymologii i pomocy ofiarom przestępstw oraz Stowarzyszenie Pacjentów Primum Non Nocere, które uczestniczyły w konsultacjach nad projektem z 1999 r.

Negatywna opinia odnośnie projektu wynikała także z niemożliwości wyliczenia skutków finansowych projektowanych rozwiązań. Minister podkreślił także trudną sytuację finansów publicznych państwa. Trudna sytuacja finansowa kraju podyktowała także maksymalną kwotę kompensaty w sfinalizowanej już ustawie¹⁶.

Projekt z 1999 r. przewidywał, że nowym zdaniem wynikającym z projektu będzie obciążony Zakład Ubezpieczeń Społecznych. W związku z tym powstał problem, czy realizacja nowego zadania nie będzie odbywała się kosztem realizacji podstawowych zobowiązań ZUS. Taki argument ZUS podniósł w swoim sprzeciwie. W następstwie niemożności uzgodnienia stanowisk projektowi ustawy nie nadano dalszego biegu w toku prac legislacyjnych. W Ministerstwie Sprawiedliwości rozpoczęły się dalsze prace nad założeniami nowego projektu ustawy dotyczącej funduszu kompensacyjnego¹⁷.

Zgodnie z opinią prawną dotyczącą projektu ustawy o państwowej kompensacie przysługującej ofiarom niektórych przestępstw umyślnych (druk nr 3859) z dnia 30 maja 2005 r. sporządzoną przez Agnieszkę Grzelak, eksperta ds. legislacji, ustawa spełnia minimalne wymogi dyrektywy Rady Unii Europejskiej 2004/80/WE z dnia 29 kwietnia 2004 r. ustanawiając minimalną odpowiedzialność państwa wobec osób pokrzywdzonych określonymi przestępstwami.

2. Między prawem cywilnym a karnym

2.1. Przestępstwo – czyn zabroniony – czyn niedozwolony

Zasadniczo czyn zabroniony¹⁸ jest tożsamy z czynem niedozwolonym¹⁹ (w tym także z deliktem²⁰), choć zawsze przesłanką odpowiedzialności deliktowej odszkodowawczej jest wina, podczas gdy określenie „czyn zabroniony” stosuje się także do zachowań, w których nie można sprawcy zarzucić winy. Przestępstwem jest czyn zabroniony pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia, którego społeczna szkodliwość nie jest znikoma, jeśli sprawcy można przypisać winę w czasie czynu (art. 1 k.k.).

¹⁶ Z art. 12 ust. 2 dyrektywy wynika, że system krajowy ma gwarantować sprawiedliwą i odpowiednią kompensatę dla ofiar. Uzasadnienie do projektu ustawy tłumaczy ustalenie maksymalnej wysokości kompensaty na kwotę 12.000 zł, „bardzo ograniczonymi aktualnie możliwościami budżetu państwa polskiego”. Jednak w zestawieniu z kosztami leczenia, rehabilitacji oraz stratami spowodowanymi utraconymi zarobkami w niektórych przypadkach wydaje się, że takie wyjaśnienie nie wystarczy. Zależy zdawać sobie sprawę, że nie we wszystkich przypadkach kwota 12 000 zł będzie stanowiła „sprawiedliwą i odpowiednią” kompensatę.

¹⁷ Potrzebę powołania specjalnego funduszu dla ofiar podkreślał Senat oraz uczestnicy konferencji na temat „Probacyjnych środków polityki karnej. Stan i perspektywy”. Konferencja została zorganizowana przez Komisję Praw Człowieka i Praworządności 20-21 października 2000 r. w jednym z postulatów czytamy: „Utworzyć fundusz na rzecz ofiar (z dotacji i darowizn władz centralnych i lokalnych, fundacji i osób prywatnych), którego zadaniem byłoby materialne zadośćuczynienie ofiarom przestępstw, a następnie wyegzekwowanie od sprawców należności” (s. 11 materiały z konferencji).

¹⁸ Czyn zabroniony to zachowanie o znamionach określonych w ustawie karnej, natomiast nie zawiera innych elementów koniecznych do stwierdzenia przestępstwa.

¹⁹ Czynem niedozwolonym są wszelkie zdarzenia powodujące szkodę poza stosunkiem zobowiązaniowym, ilekroć rodzą one szkodę; są to zachowania ludzkie zarówno zawinione jak i niezawinione (np. utrzymywanie zwierzęcia, które wyrządza szkodę) oraz niezależne od woli człowieka (np. zawalenie się budowli), z którymi ustawa łączy obowiązek naprawienia szkody.

²⁰ Deliktem jest działanie ludzkie zabronione i zawinione, którego efektem jest wyrządzenie szkody. Każdy delikt jest czynem niedozwolonym.

2.2. Wspólne pojęcia prawa karnego i cywilnego

Ustawa odsyła do art. 156 § 1 i 157 § 1 k.k., czyli do pojęć „uszkodzenie ciała” i „rozstrój zdrowia”, które ustawodawca wymienia także definiując „szkodę na osobie” w art. 444 k.c. Użycie tożsamyh sformułowań wynika przede wszystkim z tego, że każdy czyn zabroniony (w tym przestępstwo) według prawa karnego jest według prawa cywilnego czynem niedozwolonym (tzw. deliktem), związanym ze szczególną odpowiedzialnością o charakterze odszkodowawczym.

Drugim wspólnym pojęciem, którego rozumienie może być jednak rozbieżne w tych dwóch odmiennych reżimach odpowiedzialności, jest „krzywda”, wymieniona w art. 46 § 2 zd. II k.k. oraz zdefiniowana w art. 445 k.c. krzywda obejmuje zarówno cierpienia fizyczne jak i moralne, podlega ocenie, a więc nie może być precyzyjnie wyliczana w oparciu o przedstawione dokumenty lub inne „dowody”.

2.3. Gromadzenie „dowodów”

Użycie tych pojęć przez ustawodawcę stawia pytanie o relację między postępowaniem w przedmiocie orzekania o kompensacie, a prawem karnym, a zwłaszcza o to, czy określone w ustawie skutki, precyzyjnie zinterpretowane na gruncie prawa karnego mają konsekwentne zastosowanie w postępowaniu cywilnym? Podniesiona wątpliwość sprowadza się do pytania, czy wskazane przez pokrzywdzonego skutki w postępowaniu o przyznanie kompensaty musi stwierdzić biegły, czy sąd jest co do zasady zobowiązany korzystać z opinii biegłego. W praktyce może rodzić to problem zarówno dla ofiar jak i dla sądu, w zakresie gromadzenia dokumentów popierających wnioski o kompensatę.

Jednocześnie należy zauważyć, że ustawa oraz wspomniana dyrektywa europejska wskazują na obowiązek organów ścigania do przychylnego załatwienia wniosku i wydaniu postanowienia o powołaniu biegłego²¹.

Według polskiego prawa karnego pokrzywdzony nie jest zobowiązany do wykonania na koszt własny i przedstawienia sądowi karnemu obdukcji lekarskiej. Rodzaj i rozmiary urazów ciała może potwierdzić przedstawiając zaświadczenie lekarskie (np. od lekarza pierwszego kontaktu, wydane przez lekarza przy zgłoszeniu się na ostry dyżur bądź też kartę informacyjną ze szpitala). Zaświadczenie można uzyskać bezpłatnie w każdej placówce służby zdrowia, do której pokrzywdzony się zgłosi. Warto, aby lekarz w zaświadczeniu opisał doznane urazy, ich rozmiar, stopień uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia; powinien także wyszczególnić przeprowadzone przez siebie czynności medyczne oraz dodać opis okoliczności zdarzenia podawanych przez ofiarę i inne ewentualne jej oświadczenia. Ponadto, „ofiara” z ustawy o kompensacie jest jednocześnie „pokrzywdzonym” w postępowaniu przygotowawczym jest stroną z mocy prawa i jako strona ma prawo składać wnioski dowodowe w postępowaniu

²¹ Odpowiedzialność subsydiarna (posilkowa) państwa nie wyklucza starannego działania organów ścigania na rzecz osoby pokrzywdzonej przestępstwem. Na mocy art. 16 § 1 i 2 k.p.k. „jeżeli organ prowadzący postępowanie jest obowiązany pouczyć uczestników postępowania o ciążących obowiązkach i o przysługujących im uprawnieniach, brak takiego pouczenia lub mylne pouczenie nie może wywoływać ujemnych skutków procesowych dla uczestnika postępowania lub innej osoby, której to dotyczy. Organ prowadzący postępowanie **powinien ponadto w miarę potrzeby** udzielać uczestnikom postępowania informacji o ciążących obowiązkach i o przysługujących im uprawnieniach także w wypadkach, gdy ustawa wyraźnie takiego obowiązku nie stanowi”. Także w razie braku albo mylnego pouczenia, gdy w świetle okoliczności sprawy było ono nieodzowne, nie może to wywoływać ujemnych skutków procesowych dla uczestnika postępowania. Przepis art. 9 ust. 1 Dyrektywy stanowi: „Jeżeli organ orzekający postanowi, zgodnie z prawem swojego Państwa Członkowskiego, przesłuchać wnioskującego lub inną osobę, w szczególności świadka lub biegłego, może on skontaktować się z organem pomocniczym w celu zorganizowania przesłuchania”. Ponadto Dyrektywa zobowiązuje Państwa Członkowskie do zapewnienia, że „potencjalni wnioskujący o kompensatę będą mieli dostęp do podstawowych informacji wniosków możliwościach składania wniosków o kompensatę, przy użyciu wszelkich środków” (art. 4).

karnym (na koszt Skarbu Państwa), także wniosek o powołanie biegłego medycyny sądowej na okoliczność stwierdzenia skutków przestępstwa.

Po analizie omawianej ustawy należy także stwierdzić, że dokumenty, które pokrzywdzony powinien przedstawić przed sądem cywilnym są całkowicie niezależne od wymagań i dowodów postępowania karnego. Owszem, jeśli pokrzywdzony dysponuje obdukcją lekarską²², zaświadczeniem lekarskim²³, opinią biegłego sądowego co do charakteru i stopnia obrażeń, dostarcza wyraźniejszej i wiarygodniejszej informacji, na podstawie której sąd będzie orzekał w przedmiocie kompensaty.

Okazuje się, że inna praktyka dominuje w postępowaniu organów ścigania (policji i prokuratorów), które do wszczęcia dochodzenia/śledztwa wymagają jednego z ww. dokumentów; najlepiej obdukcji²⁴. Tymczasem z obowiązujących zasad i przepisów prawa wyraźnie można wyinterpretować, że organ procesowy nie może uzależniać wszczęcia postępowania od dostarczenia przez osobę pokrzywdzoną, która doznała w wyniku przestępstwa obrażeń ciała, zaświadczenia lekarskiego zawierającego opis stwierdzonych obrażeń. Organy ścigania wydają się zapominać, że w samym protokole przyjęcia zawiadomienia o przestępstwie lub protokole oględzin ciała można udokumentować widoczne obrażenia ciała, bądź utrwalić je dokumentacją fotograficzną. Taka dokumentacja posiada wartość dowodową i procesową.

Praktyka organów ścigania polegająca na wymaganiu od ofiary dokumentacji medycznej jako niezbędnego elementu do wszczęcia postępowania o przestępstwa ścigane z urzędu (w których do aktywności zobowiązany jest organ państwa) może stać w sprzeczności z wymaganiami art. 6 ust. 1 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności gwarantującym prawo do sądu. Oczywiście narusza także zasadę legalizmu (art. 10 § 1 k.p.k.).

Potrzebną w postępowaniu przed sądem cywilnym dokumentację pokrzywdzony może uzyskać na podstawie art. 156 k.p.k. przepis rozszerza krąg osób uprawnionych do przeglądania akt i sporządzania z nich odpisów. Niestety, w tym wypadku pokrzywdzony musi samodzielnie ponieść koszty kserokopii oraz uwierzytelnionych odpisów, a jeśli postępowanie toczy się przed sądem, musi wstąpić wcześniej w określoną rolę procesową²⁵, aby dysponować uprawnieniem strony i móc żądać wydania dokumentacji.

2.4. Odpowiedzialność cywilna i karna

W niniejszym opracowaniu nie ma miejsca na dokładne omówienie odpowiedzialności karnej i cywilnej. Warto jednak zaznaczyć, że pomimo iż ustawodawca używa tych samych lub podobnych pojęć i wspólnych instytucji, zakres odpowiedzialności cywilnej jest znacznie szerszy niż karnej i dzięki temu daje większe gwarancje dla poszkodowanego (pokrzywdzonego) przestępstwem. W tym kontekście warto także zaznaczyć, że w „wina, która

²² Orzeczeń lekarskich stwierdzających charakter i stopień doznanych obrażeń ciała

²³ Zaświadczenia lekarskie z punktu widzenia karno-procesowego nie mogą zastąpić wymaganej opinii lekarza biegłego. Nie są finansowane w ramach wydatków Skarbu Państwa z tytułu kosztów procesu. W postępowaniu karnym pokrzywdzony (jeśli nie jest objęty ubezpieczeniem zdrowotnym, ponieważ wówczas może poprosić o kserokopię ze swojej karty) na własny koszt musi takie zaświadczenie zdobyć.

²⁴ Rzecznik Praw Obywatelskich w swoim raporcie pisze, że „prokuratorzy żądają od osób pokrzywdzonych wyników obdukcji lekarskich dla celów dowodowych.” Oczywiście jest to sprzeczne z zasadą legalizmu czyli obowiązkiem wszczęcia postępowania o przestępstwo objęte ustawowym obowiązkiem ścigania. RPO-429383-II/03 z dnia 6.02.2003 r.

²⁵ Pokrzywdzony może występować jako strona w postępowaniu przez sądem i korzystać z jej uprawnień, jeśli aż do rozpoczęcia przewodu sądowego na rozprawie głównej zgłosi swój udział w roli oskarżyciela posiłkowego lub powoda cywilnego w sprawach o przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego (art. 54 § 1 i 62 k.p.k.).

mogła nie wystarczać do uznania, że pozwany popełnił przestępstwo, jest wystarczająca do uznania jego odpowiedzialności cywilnej. W świetle bowiem art. 415 k.c. nawet najmniejszy stopień winy sprawcy szkody wystarcza do obciążenia go odpowiedzialnością cywilną²⁶. Ponadto odpowiedzialność deliktowa nie musi być związana ze skutkami deliktu. Sama krzywda wyrządzona czynem nierządym jest podstawą zadośćuczynienia „niezależnie od skutków z tego czynu”²⁷.

Każde przestępstwo, jeśli narusza dobra osobiste pokrzywdzonego stanowi w świetle prawa cywilnego czyn niedozwolony (tzw. delikt). Wiąże się on z odpowiedzialnością cywilną – odszkodowawczą sprawcy wobec osoby, której dobro zostało naruszone. Osoba ta przyjmuje w prawie cywilnym rolę poszkodowanego. Odpowiedzialność odszkodowawcza może wiązać się ze:

- szkodą na mieniu (art. 415 k.c.),
- szkodą majątkową na osobie (art. 444 § 1 k.c.) oraz
- szkodą niemajątkową na osobie (art. 445 § 1 w zw. z art. 444 k.c., 445 § 2 k.c.)²⁸.

Ze związku między czynem zabronionym (w tym także przestępstwem) a czynem niedozwolonym wynika możliwość dochodzenia od sprawcy przed sądem karnym, roszczeń odszkodowawczych o charakterze cywilnoprawnym w tzw. procesie wypadkowym (adhezyjnym). Jednak bezprawność pojmowana jako przesłanka sprawczej odpowiedzialności deliktowej nie może być wywodzona z naruszenia dóbr generalnie prawem chronionych ani tym bardziej z samego faktu wyrządzenia szkody, lecz jedynie stąd, że zachowanie sprawcy naruszało powszechne obowiązki lub zakazy oraz było zawinione (art. 415, 416 k.c.). Wynika z tego, że sądowi cywilnemu w postępowaniu o przyznanie kompensaty wystarcza stwierdzenie, że czyn, który jest przedmiotem uwagi sądu karnego, narusza te powszechne normy. Sąd cywilny nie musi więc odrębnie badać i stwierdzać, że czyn stanowi przestępstwo o określonej przez normy prawa karnego kwalifikacji. Ponadto, jeśli pokrzywdzony dysponuje już skazującym wyrokiem sądu karnego, na mocy art. 11 k.p.c. sąd cywilny jest nim związany²⁹.

Ustawa o kompensacie uzależnia jej przyznanie od braku możliwości uzyskania przez pokrzywdzonego odszkodowania bądź zadośćuczynienia od sprawcy czynu. Poza tym, kompensata państwowa nie ma zastępować restytucji i odszkodowania ze strony sprawcy przestępstwa, ponieważ to on powinien w pierwszej kolejności zadośćuczynić za szkody i cierpienia zadane ofierze. Uzasadnienie do projektu ustawy tłumaczy, że „ingerencja państwa powinna nastąpić jedynie wówczas, gdy osoba pokrzywdzona przestępstwem nie może otrzymać jakichkolwiek środków od sprawcy, ani z żadnego innego źródła (ubezpieczenie, pomoc socjalna itp.)”. Kompen-

²⁶ Wyrok SN z dnia 10 października 1975 r., I CR 656/75.

²⁷ Wyrok SN z dnia 21 marca 1979 r., IV CR 68/79.

²⁸ Charakter i zakres niniejszego opracowania wykluczają omówienie problematyki odpowiedzialności cywilnej sprawcy z tytułu czynu niedozwolonego, polegającego zwłaszcza na wyrządzeniu szkody na osobie, związanej z uszkodzeniem ciała lub wywołaniem rozstroju zdrowia (por. art. 444 k.c.).

²⁹ Przepis art. 11 k.p.c. stanowi o mocy wiążącej wyroków karnych: „Ustalenia wydane w postępowaniu karnym prawomocnego wyroku skazującego co do popełnienia przestępstwa wiążą są w postępowaniu cywilnym”. Oznacza to, że sąd cywilny jest związany umyślnością, którą stwierdził sąd karny, a także jest związany ustaleniami sądu karnego co do wysokości szkody, jeśli ustalenie to wynika bezpośrednio z ustalenia faktu przestępstwa i jest jednym z elementów stanu faktycznego. Nie wiąże natomiast sądu cywilnego orzeczenie stwierdzające popełnienie czynu niestanowiącego przestępstwa (np. z powodu braku wymaganych cech tzw. znamion), choć to nie przesądza o braku odpowiedzialności cywilnoprawnej – w takim wypadku sąd cywilny sam bada winę, a nie stosuje wyroku karnego. Inne wyroki lub postanowienia sądu karnego lub organu ścigania sąd cywilny weźmie pod uwagę stosując swobodnie ocenę dowodów. Orzeczenia te są traktowane jako **dokumenty urzędowe**.

sata państwowa wyrównuje, w całości lub w części, te straty materialne ofiary, które w żaden inny sposób nie mogą zostać pokryte.

Z tych właśnie względów odpowiedzialność państwa jest zupełnie inna niż odpowiedzialność odszkodowawcza na gruncie prawa cywilnego. Państwo nie jest i nie może być zobowiązane na zasadach omawianej ustawy do świadczenia renty lub zadośćuczynienia za krzywdę moralną na rzecz ofiary.

Podsumowując, warto także zauważyć, że według prawa cywilnego – ktoś, komu została wyrządzona szkoda lub krzywda (choćby się do tego w jakiś sposób przyczynił, choćby sprawcy nie można było przypisać winy) – pozostaje poszkodowanym i ma prawo oczekiwać odszkodowania od sprawcy szkody. Wydawało by się, że definicja pokrzywdzonego w prawie karnym (art. 49 k.p.k.) ustala obiektywną regułę, że pokrzywdzonym jest ten, którego dobro zostało naruszone lub zagrożone, niezależnie od definitywnego przypisania winy osobie sprawcy. Z jednej strony takie rozwiązanie jest w pełni zasadne, ponieważ prawo oferuje kilka możliwości dochodzenia swoich szkód i krzywd w różnych reżimach odpowiedzialności prawnej, jak również jest otwarte na rozwiązania oparte na sprawiedliwości społecznej (np. mediacja). Z drugiej zaś strony pokrzywdzony, nie ma gwarancji, że mimo wykluczenia odpowiedzialności karnej sprawcy czynu oraz faktycznej bezskuteczności wyegzekwowania do niego odszkodowania w ramach odpowiedzialności cywilnej, otrzyma jakąkolwiek rekompensatę.

3. Uprawnieni do złożenia wniosku

3.1. Przepis art. 2 pkt 3 ustawy stanowi, że uprawnionym do złożenia wniosku jest ofiara

Ofiarą jest osoba fizyczna, która na skutek przestępstwa umyślnego, popełnionego z użyciem przemocy, poniosła śmierć albo doznała naruszenia czynności narządu ciała lub rozstroju zdrowia, to jest skutków określonych w art. 156 § 1 i 157 § 1 k.k.

W imieniu pokrzywdzonego wniosek może złożyć także jego pełnomocnik lub przedstawiciel prawny (rodzic osoby małoletniej lub opiekun). W tym zakresie obowiązują ogólne przepisy prawa. Pozostaje tylko ustalenie czy w postępowaniu nieprocesowym cywilnym ma zastosowanie art. 51 § 2 i 3 k.p.k., który stanowi, że w przypadku gdy pokrzywdzonym jest małoletni albo ubezwłasnowolniony całkowicie lub częściowo jego prawa wykonuje przedstawiciel ustawowy albo osoba, pod której stałą pieczęć pokrzywdzony pozostaje; natomiast w przypadku osoby nieporadnej (np. ze względu na wiek lub stan zdrowia) jej prawa może wykonywać osoba, pod której pieczęć pokrzywdzony pozostaje. Regulacja zwłaszcza tego ostatniego przepisu pozostaje niejasna, niemniej jednak daje szeroką możliwość ochrony pokrzywdzonego w rozumieniu prawa karnego. Także obecne regulacje procedury cywilnej, które stanowią, że pełnomocnikami mogą być osoby najbliższe, koresponduje z zakresem tej ochrony. Ma to znaczenie w sytuacjach, gdy pokrzywdzony – właśnie ze względu na skutki przestępstwa – nie jest w stanie sam wnieść przedmiotowego wniosku i złożyć wymaganych przez ustawę oświadczeń woli (np. pozostaje w śpiączce, jest sparaliżowany, utracił zdolność mowy, zapadł na chorobę psychiczną). Pełnomocnictwo musi być pisemne i jako odrębnie wniesione wymaga opłaty w kwocie 30 zł.

W odróżnieniu do pojęcia pokrzywdzonego z prawa karnego³⁰, pokrzywdzony w rozumieniu ustawy o kompensacie może być jedynie osobą fizyczną, której dobra osobiste, w postaci zdrowia (prawidłowego funkcjo-

³⁰ Pojęcie pokrzywdzonego w rozumieniu prawa karnego jest znacznie szersze, ponieważ chroni także te osoby, których dobra zostały zagrożone, nie tylko naruszone. Ponadto chroni instytucje państwowe, samorządowe lub społeczne, choćby nie miały osobowości prawnej oraz zakład ubezpieczeń w zakresie, w jakim pokrył szkodę wyrządzoną pokrzywdzonemu

nowania narządów ciała, rozstroju zdrowia, innych uszkodzeń organizmu – art. 156 § 1 i 157 § 1 k.k.) zostały **naruszone**.

3.2. W świetle przepisów ustawy rodzina (osoby najbliższe) nie są ofiarami. Odnosi się do nich pojęcie osób uprawnionych (art. 2 pkt 3 ustawy) do złożenia wniosku o przyznanie kompensaty w postępowaniu przed sądem cywilnym

Także według kodeksu postępowania karnego osoby najbliższe nie są pokrzywdzonymi, lecz wstępują jako strony zastępcze bądź nowe (art. 52 § 1 k.p.k.). Na pierwszy rzut oka, rozwiązanie przyjęte w ustawie wydaje się zgodne z przyjętym w procedurze karnej. Według art. 52 § 1 k.p.k. w razie śmierci pokrzywdzonego prawa, które by mu przysługiwały, mogą wykonywać osoby najbliższe. Istotne jest także to, że na organie prowadzącym postępowanie ciąży taki sam obowiązek poinformowania tych osób o możliwości złożenia wniosku o kompensatę (art. 52 § 2 k.p.k.).

Osoba najbliższa to małżonek lub osoba pozostająca z ofiarą we wspólnym pożyciu (konkubent), wstępny, zstępny, osoba pozostająca w stosunku przysposobienia, jeżeli w czasie popełnienia przestępstwa umyślnego z użyciem przemocy osoby te pozostawały na utrzymaniu ofiary, która poniosła śmierć na skutek przestępstwa. Taki zakres definicji osoby najbliższej jako uprawnionej do uzyskania kompensaty po raz kolejny podkreśla zasadę subsydiarności państwa. Państwo jest zobowiązane zwrócić tym osobom określone koszty tylko wtedy, jeśli w okresie, w którym przestępstwo było popełnione, były utrzymywane przez ofiarę.

Pojęcie osób najbliższych w rozumieniu ustawy niezupełnie pokrywa się z pojęciem z art. 115 § 11 k.k., który stanowi, że „osobą najbliższą jest małżonek, wstępny, zstępny, rodzeństwo, powinowaty w tej samej linii lub stopniu, osoba pozostająca w stosunku przysposobienia oraz jej małżonek, a także osoba pozostająca we wspólnym pożyciu”. O kompensatę nie mogą składać wniosku rodzeństwo ani powinowaty, ani też zstępni, wstępni, małżonek, konkubent (osoba pozostająca we wspólnym pożyciu), jeśli w chwili popełnienia przestępstwa nie pozostawały na utrzymaniu zmarłego na skutek przestępstwa pokrzywdzonego. Nie są oni uprawnionymi w rozumieniu ustawy, chociażby ponieśli koszty związane z leczeniem lub pogrzebem ofiary. Jak było wspomniane wcześniej, nie można jednak zrównywać kompensaty państwowej (która jest wypłacana tylko w razie, gdy „zawiodły” inne źródła uzyskania środków na pokrycie kosztów związanych z naprawą sytuacji po przestępstwie) z karnym środkiem w postaci naprawienia szkody, nawiazki, zadośćuczynienia, czy cywilnym odszkodowaniem, zadośćuczynieniem, rentą dla osób najbliższych.

przez przestępstwo lub jest zobowiązany do jej pokrycia (art. 49 k.p.k.). Kompensata od państwa jest przyznawana na zasadzie subsydiarności, dlatego ograniczenie definicji pokrzywdzonego na gruncie ustawy należy uznać za zasadne. W uzasadnieniu do projektu ustawy czytamy, że kompensata nie ma charakteru odszkodowania czy zadośćuczynienia, ponieważ nie wyręcza w tym zakresie sprawcy przestępstwa. Jej celem jest wyrównanie wydatków i kosztów, jakie ofiara poniosła w związku z leczeniem (rehabilitacją), utraconymi zarobkami oraz pogrzebem. Kompensata ma wymiar symboliczny, jak i jej wysokość.

4. Kompensata – pojęcie i wysokość

4.1. Kompensata to świadczenie pieniężne przyznawane ofiarom niektórych przestępstw umyślnych lub ich osobom najbliższym, które jest wypłacane z budżetu państwa

Na podstawie ustawy ofiara (lub inna osoba uprawniona) może uzyskać jedynie pomoc finansową w postaci świadczenia pieniężnego do wysokości 12.000 zł. Taki charakter kompensaty różnicuje ją od innych form pomocy świadczonej przez państwo, jak również od innych pieniężnych form rekompensowania strat w następstwie przestępstwa (zadośćuczynienie lub odszkodowanie zasądzone przez sąd karny lub cywilny w trakcie procesu od sprawcy czynu). Ostatnie wymienione stanowią odrębne możliwości, które ofiara może realizować niezależnie od złożenia wniosku o przyznanie kompensaty państwowej. Choć musi się liczyć z tym że zostanie ona przyznana w takim zakresie, w jakim te odrębne „świadczenia” nie zaspokoily potrzeb ofiary.

4.2. Możliwości uzyskania przez pokrzywdzonego innych świadczeń od sprawcy na drodze procesu cywilnego lub karnego

Wysokość kompensaty jest limitowana w zależności od uzyskania przez pokrzywdzonego zwrotu kosztów poniesionych w wyniku przestępstwa z innych źródeł. Inaczej mówiąc, warunkiem przyznania kompensaty jest niemożliwość uzyskania zwrotu kosztów z innych źródeł, w tym przede wszystkim od sprawcy, zarówno na drodze postępowania cywilnego (powództwo o odszkodowanie i zadośćuczynienie), jak i w postępowaniu karnym (powództwo adhezyjne, wniosek o naprawienie szkody, orzeczenie przez sąd karny nawiązki). Wysokość kompensaty jest limitowana w zależności od uzyskania przez pokrzywdzonego z innych źródeł zwrotu kosztów poniesionych w wyniku przestępstwa.

Przed sądem cywilnym

Sąd przy orzekaniu o kompensacie konsekwentnie stosuje reguły ograniczenia wysokości świadczenia stosowane na gruncie prawa cywilnego. W związku z tym, kompensata pokrywa **wyłącznie** utracone zarobki, koszty leczenia, koszty pogrzebu, będące skutkami wcześniej wymienionych przestępstw, o ile oczywiście ofiara nie uzyskała właściwych świadczeń z innych źródeł (np. od sprawcy, od zakładu ubezpieczenia).

Wykluczone jest porównywanie istoty kompensaty z odszkodowaniem czy zadośćuczynieniem za krzywdę, będących instytucjami cywilnego prawa procesowego, to jest gdy mamy do czynienia z dwoma spornymi stronami: powodem i pozwanym. Niemniej jednak źródłem powstałego zobowiązania, a następnie świadczenia jest ten sam czyn niedozwolony. Pozostaje wobec tego pytanie, czy uprawniony żądając określonej kwoty za poniesione straty może w pewien sposób korzystać z orzecznictwa wytworzonego na podstawie art. 443, 444, 445 k.c. i czy argumentacja przydająca się w pozwach wytoczonych na podstawie tych przepisów jest dla sądu przekonująca, czy też nie ma najmniejszego znaczenia. Wszak uproszczony tryb procedowania oraz badanie sprawy ograniczone co do zasady do badania dokumentów i załączonych decyzji organów w innym postępowaniu, w pewien sposób pozbawia sądy możliwości tworzenia orzecznictwa i interpretacji.

Ścisły katalog poniesionych kosztów jak i maksymalna wysokość kompensaty sugeruje, że bezowocne, a w praktyce bezskuteczne jest powoływanie się na orzeczenia dotyczące ww. przepisów lub korzystanie z ich argumentacji. Sąd jest związany niemal matematyczną ścisłością narzuconych przez ustawodawcę warunków wyrównania

strat spowodowanych przestępstwem. Wydaje się, że sąd nie posiada odpowiedniej swobody oceny zgromadzonego materiału, a jakość wydawanych postanowień może sprowadzać się do technicznego podsumowania przedstawionych przez pokrzywdzonego rachunków kosztów. Tłumaczyłoby to nową propozycję zmiany trybu orzekania o kompensacie z sądowego na administracyjny, który jest bardziej adekwatny do „technicznego” i uproszczonego orzekania o kompensacie.

Większą uwagę należy jednak poświęcić możliwościom, jakie stwarza prawo cywilne pokrzywdzonemu (który w pojęciu prawa cywilnego jest poszkodowanym), aby skutecznie mógł dochodzić swoich strat przed sądem za pomocą pozwu cywilnego.

Podstawą wytoczenia powództwa jest szkoda na osobie, określona w art. 444 i 445 k.c. W wypadku uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia³¹ poszkodowany może się domagać:

- Zwrotu kosztów, jakie pozostają w związku przyczynowym z tym uszkodzeniem lub rozstrojem (art. 444 § 1 k.c.); np. koszty leczenia, rehabilitacji, specjalnej diety, przekwalifikowania zawodowego; poszkodowany może domagać się zwrotu tych kosztów, które rzeczywiście poniósł, a nie kosztów które poniesie w przyszłości;
- Odpowiedniej renty (art. 444 § 1 k.c.), jeśli poszkodowany utracił całkowicie lub częściowo zdolność do pracy zarobkowej albo zwiększyły się jego potrzeby lub zmniejszyły widoki powodzenia na przyszłość³², przy czym każda z wymienionych przyczyn jest od siebie niezależna.
- Jednorazowego odszkodowania w miejsce renty lub jej części, gdy jest to uzasadnione potrzebami poszkodowanego, które są ważne i dają się uzasadnić (art. 447 k.c.); są to np. takie sytuacje w których poszkodowany stał się inwalidą i musi wydać większą kwotę na zakup sprzętu rehabilitacyjnego bądź niezbędnego do codziennego funkcjonowania, na przekwalifikowanie się do innego zawodu.

Ponadto poszkodowany może dochodzić stosownego zadośćuczynienia³³ z powody krzywdy „moralnej” spowodowanej czynem niedozwolonym (w tym także przestępstwem). Naprawienie krzywdy może nastąpić poprzez:

- Zapłatę zadośćuczynienia pieniężnego w związku z uszkodzeniem ciała lub rozstrojem zdrowia (art. 445 § 1 w zw. z 444 k.c.), bądź w związku z pozbawieniem wolności (art. 445 § 2 k.c.), bądź w związku ze skłonieniem za pomocą gwałtu, podstępem lub nadużycia stosunku zależności do poddania się czynowi nierządному (art. 445 § 2 k.c.), przy czym odpowiedzialność sprawcy jest niezależna od jego winy; może odpowiadać także na zasadzie ryzyka i słuszności;
- Zapłatę zadośćuczynienia w przypadku naruszenia innych dóbr osobistych (art. 448 k.c.), przy czym krzywda musi być wyrządzona w sposób zawiniony;

³¹ Generalnie prawo cywilne rozumie te pojęcia podobnie jak prawo karne. Uszkodzeniem ciała jest naruszenie integralności cielesnej, np. złamanie nogi, rana; rozstrojem zdrowia jest zakłócenie funkcji psychofizycznych organizmu, np. rozstrój żołądka spowodowany zatruciem, stany lękowe spowodowane stresem sytuacyjnym. Por. P. Bogdalski w: *Prawo cywilne. Zarys wykładu*, red. M. Goettel, Zakamycze 2006, s. 243.

³² Pod tym pojęciem należy rozumieć, te możliwości życiowe, które mają wymiar majątkowy i wiążą się z szansą wykonywania zawodu, uzyskania dodatkowych kwalifikacji, podwyższania ich, szansę awansowania.

³³ Warto zauważyć, że przewidziana w art. 444 § 1 i 2 k.c. krzywda, za którą sąd może przyznać poszkodowanemu odpowiednią kwotę tytułem zadośćuczynienia, obejmuje zarówno cierpienia fizyczne jak i moralne (wyrok SN z 4 lipca 1969 r., I PR 178/69). Jednak przyznanie zadośćuczynienia poszkodowanemu zależy od uznania sądu.

- Zapłatę sumy pieniężnej na wskazany przez pokrzywdzonego cel społeczny (art. 448 k.c.), przy czym krzywda musi być wyrządzona w sposób zawiniony.

Osobom najbliższym, których dotknęła śmierć poszkodowanego, przysługuje:

- Roszczenie o zwrot kosztów leczenia i pogrzebu (art. 446 § 1 k.c.);
- Roszczenie o zapłatę renty (art. 446 § 2 k.c.);
- Roszczenie o zapłatę odszkodowania z tytułu pogorszenia sytuacji życiowej (art. 446 § 3 k.c.).

Warto jeszcze sięgnąć po orzecznictwo sądów powszechnych, które wskazywały, że obowiązek odszkodowawczy z ww. przepisów jest interpretowany szeroko i obejmuje m.in.:

- zwrot kosztów nabycia samochodu inwalidzkiego niezbędnego dla leczenia i prowadzenia działalności gospodarczej pracownika poszkodowanego wskutek wypadku przy pracy³⁴;
- zwrot wydatków na podawanie choremu bardziej wyszukanych potraw, większych ilości owoców, słodczy, choćby z punktu widzenia lekarskiego chory nie wymagał specjalnej diety³⁵;
- odszkodowanie z tytułu porzucenia przez żonę pracy zarobkowej w celu podjęcia opieki nad mężem i poniesienia straty³⁶.

Przed sądem karnym

(1) Wniosek o naprawienia szkody

Pokrzywdzony, nie wstępując w żadną rolę procesową przed sądem, może złożyć wniosek o naprawienie szkody na podstawie art. 46 § 1 k.k. Aktywność pokrzywdzonego w zakresie dochodzenia swoich interesów może być ograniczona jedynie do złożenia niniejszego wniosku. Środek pełni funkcje kompensacyjne, a sama kompensacja „stała się istotnym elementem polityki karnej”³⁷.

W odróżnieniu do kompensaty państwowej, niezbędnym warunkiem orzeczenia naprawienia szkody jest skazanie sprawcy za przestępstwo spowodowania śmierci, ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, naruszenia czynności narządu ciała lub rozstroju zdrowia, z tym, że nie musi to być przestępstwo tylko umyślne; może być także nieumyślne lub jego następstwa mogą być niezamierzone.

Instytucja wniosku jest korzystna dla pokrzywdzonego, ponieważ w momencie skazania sprawcy za wymienione rodzaje przestępstw, sąd jest zobowiązany orzec o naprawieniu szkody³⁸. Pojęcie szkody jest ograniczone do bezpośrednich i rzeczywistych szkód poniesionych na skutek przestępstwa. Wyklucza to możliwość ubiegania się o tzw. utracone korzyści, odsetki, koszty poniesione przeze osoby, sprawujące opiekę nad ofiarą. Przy takiej interpretacji, sąd co do zasady orzeka o naprawieniu szkody w całości (tyle ile faktycznie kosztowało pokrzywdzonego leczenie i powrót do społecznego, zawodowego funkcjonowania³⁹). Jeśli jednak orzeknie tylko

³⁴ Wyrok SN z dnia 14 maja 1997 r., II UKN 113/97, OSP 1998, nr 6.

³⁵ Wyrok SN z dnia 19 czerwca 1975 r., V PRN 2/75.

³⁶ Wyrok SN z dnia 4 października 1973 r., II CR 365/73.

³⁷ A. Marek: *Prawo karne*, Warszawa, 2006, s. 235.

³⁸ Wyrok SN z 21 listopada 2002 r., III KKN 269/00, LEX nr 74459, jak również T. Grzegorzczak: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Zakamycze 2004, s. 210.

³⁹ Wyrok SN z 20 lipca 1967 r., I CR 53/67, PUG 1968, nr 3, s. 88: „Orzeczenie o naprawieniu szkody w oparciu o art. 46 § 1 k.k. i art. 446 § 2 i 3 k.c. może nastąpić tylko w razie znacznego pogorszenia sytuacji życiowej poszkodowanego, a także

o części, pokrzywdzony może wnieść pozew do sądu cywilnego, który będzie związany wyrokiem sądu karnego skazującym sprawcę (art. 11 k.p.c.).

Osobą uprawnioną do złożenia wniosku jest zarówno pokrzywdzony jak i jego najbliżsi w razie jego śmierci (art. 49 § 4 i 51 § 2 k.p.k.). wniosek należy zgłosić nie później niż do zakończenia pierwszego przesłuchania pokrzywdzonego na rozprawie głównej; po tym momencie nie będzie możliwe złożenie takiego wniosku (jest to termin nieprzywracalny). Także prokurator może złożyć wniosek w tym zakresie, ale tylko w sytuacji braku bądź nieujawnieni osób najbliższych. Nie wyklucza to jego poparcia dla wniosku, już po tym, jak zostanie wniesiony.

Obowiązek naprawienia szkody jest orzekany także w przypadku warunkowego umorzenia postępowania (np. na skutej ugody zawartej między pokrzywdzonym a sprawcą i dojścia do porozumienia w zakresie naprawienia szkody). W razie braku wniosku pokrzywdzonego o naprawienie szkody bądź w razie innego przestępstwa, sąd z urzędu może zasądzić odszkodowanie (art. 415 § 5 k.p.k.).

(2) Możliwość zasądzenia odszkodowania, naprawienia szkody, zadośćuczynienia przez sąd z urzędu

W kontekście współczesnych standardów poszanowania praw ofiary i ochrony jej materialnoprawnych interesów, przepis art. 415 § 4 i 5 k.p.k. postuluje, aby sądy w wypadkach, gdy ustawa daje taką możliwość, orzekały z urzędu w kwestii odszkodowania, naprawienia szkody, zadośćuczynienia bądź nawiązki. Tego typu ingerencja władzy sądowej o pozytywnym charakterze będzie uprawniona i wskazana; dopiero gdy ta ingerencja okaże się niemożliwa lub bezskuteczna, państwo na zasadzie subsydiarności może podjąć dalej idącą ingerencję, w postaci przyznania i udzielenia kompensaty ofierze, przy jednoczesnym nabyciu uprawnienia roszczenia zwrotnego do sprawcy przestępstwa.

Możliwość orzeczenia odszkodowania z urzędu zachodzi jedynie w przypadku, gdy powstała szkoda powstała bezpośrednio w związku z zarzutem oskarżenia, nie jest przedmiotem innego postępowania (np. powództwa cywilnego), ani nie zgłoszono wniosku o naprawienie szkody z art. 46 k.k.

Przepis art. 415 § 5 k.p.k. daje możliwość orzeczenia: obowiązku naprawienia szkody⁴⁰, nawiązki lub zadośćuczynienia za doznana krzywdę także wtedy, gdy sąd wydał wyrok warunkowo umarzający postępowanie, jak również wyrok skazujący. Orzeczony przez sąd obowiązek naprawienia szkody w wymiarze majątkowym łagodzi pokrzywdzenie wynikające z przestępstwa, dlatego powinna być to praktyka powszechna i zwyczajna, zmierzająca do realizacji art. 2 § 1 pkt 3 k.p.k.⁴¹ W przeciwieństwie do orzeczenia obowiązku naprawienia szkody, ma charakter cywilnoprawny.

Warto zauważyć, że działania sądu karnego podjęte w oparciu o art. 415 k.p.k. z urzędu (podobnie jak rzetelne zajęcie się przez sąd powództwem adhezyjnym albo wytaczanie przez prokuratora pozwów na rzecz pokrzywdzonych) przyczyniłyby się do zmniejszenia ilości składanych wniosków o kompensatę i odciążyłyby budżet państwa. Utwierdzałyby to rolę sądów jako organów ochraniających prawa jednostki.

musi służyć przystosowaniu uprawnionego do zmienionych przez szkodę warunków, nie może zaś uwzględniać utraty przyszłych korzyści.”

⁴⁰ Obowiązek naprawienia szkody sąd orzeka obligatoryjnie w razie warunkowego umorzenia postępowania (art. 67 § 3 k.k.), fakultatywnie w razie zawieszenia wykonania kary (art. 72 § 3 k.k.), w razie orzeczenia kary ograniczenia wolności (art. 36 § 2 k.k.), w razie złożenia przez pokrzywdzonego wniosku o naprawienie szkody (art. 46 § 1 k.k.).

⁴¹ „Przepisy niniejszego kodeksu mają na celu takie ukształtowanie postępowania karnego, aby uwzględnione zostały prawnie chronione interesy pokrzywdzonego”

(3) Nawiązka na rzecz pokrzywdzonego

Przepis art. 46 § 2 k.k. stanowi, że zamiast obowiązku naprawienia szkody, sąd może orzec na rzecz pokrzywdzonego nawiązkę w celu **zadośćuczynienia** za ciężki uszczerbek na zdrowiu, naruszenie czynności narządu ciała, rozstrój zdrowia, a także za doznaną krzywdę. Możliwość zrekompensowania szkód i krzywd wyrządzonych przestępstwem jest szeroka, ponieważ obejmuje zarówno szkody majątkowe jak i niemajątkowe, a więc takie, które trudno jest oszacować, i które w związku z tym podlegają ocenie sądu. Nawiązka jest substytutem sprawienia szkody, którą właśnie trudno jest obliczyć, ze względu na materialne (np. poniesione koszty leczenia) i niematerialne (np. poniżenie, cierpienie moralne na skutek oszpeceenia) skutki przestępstwa.

Orzeczenie nawiązki może nastąpić tylko, gdy nastąpi: skazanie za przestępstwo „spowodowania śmierci, ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, naruszenia czynności narządu ciała lub rozstroju zdrowia” (§ 1 cyt. przepisu), ustalenie szkody oraz związku przyczynowego między szkodą a czynem oraz wniosek pokrzywdzonego. W związku z tym można przyjąć, że nawiązka przybiera „charakter zryczałtowanego odszkodowania”⁴².

(4) Powództwo cywilne (adhezyjne). Możliwość uzyskania odszkodowania w prawie karnym

Pokrzywdzony może przed sądem karnym wnieść powództwo cywilne⁴³ o odszkodowanie i zadośćuczynienie, czyli stosując odpowiednio art. 444 i 445 k.c. (szkoda na osobie). Podstawa odszkodowania jest więc określona w prawie cywilnym, a czyn będący przestępstwem często odpowiada cechom czynu niedozwolonego w rozumieniu prawa cywilnego. Możliwość wytoczenia powództwa cywilnego w postępowaniu karnym ma na celu przyspieszenie i ułatwienie pokrzywdzonemu zaspokojenia jego roszczeń.

Podstawą prawną wytoczenia powództwa jest art. 62 k.p.k., który stanowi, że może być ono wytoczone aż do rozpoczęcia przewodu sądowego na rozprawie głównej, czyli przed odczytaniem aktu oskarżenia. Pokrzywdzony może jednak dochodzić tylko roszczeń majątkowych wynikających **bezpośrednio**⁴⁴ z przestępstwa. W razie śmierci pokrzywdzonego powództwo mogą także wytoczyć jego osoby najbliższe.

W tym miejscu warto podkreślić, że postanowienia ustawy w pełni realizują zasady subsydiarnej (posiłkowej) odpowiedzialności państwa, ponieważ:

- (1) Obejmują precyzyjnie określone koszty dotyczące szkody majątkowej (koszty leczenia, pogrzebu, utraconych zarobków za okres leczenia) oraz zadośćuczynienia za krzywdę (art. 444 § 1 i 2 oraz 445 § 1 k.c.) Przedmiotem powództwa mogą być **wyłącznie roszczenia majątkowe**, co nie oznacza, że w procesie można dochodzić tylko roszczeń z tytułu szkody majątkowej. Przedmiotem powództwa może być również zadośćuczynienie pieniężne za szkodę niemajątkową (np., naruszenie dóbr osobistych). Nie można jednak dochodzić roszczeń niemajątkowych, np. o zaniechanie naruszeń dóbr osobistych.
- (2) Szkoda jest rozumiana jako straty (*damnum emergens*) w skonkretyzowanej postaci jako ww. koszty; nie zaś jako korzyści, które pokrzywdzony mógłby osiągnąć, gdyby mu szkody nie wyrządzono (*lucrum cessans*).

⁴² Red. O. Górniok: *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2006, s. 151.

⁴³ Zgodnie z art. 642 k.p.k. powód cywilny jest tymczasowo zwolniony od obowiązku uiszczenia wpisu od powództwa cywilnego.

⁴⁴ Bezpośredniość jest wtedy, gdy między czynem a naruszeniem lub zagrożeniem nie ma ogniw pośrednich, „to jest gdy czyn atakuje wprost dobro danego podmiotu”. Musi wystąpić element bezpośredniego pokrzywdzenia, czyli nastąpienie określonych w ustawie skutków w ciele osoby (por. W. Grzeszczyk: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2005, s. 69).

Nie jest też dopuszczalne dochodzenie w powództwie adhezyjnym kosztów niezwiązanych bezpośrednio z przestępstwem, np. koszty przygotowania do innego zawodu (choć jak było opisane wyżej, można dochodzić ich na drodze odrębnego procesu sądowego w sądzie cywilnym).

- (3) Wchodzi w grę, gdy sprawca nie zapłacił albo nie jest w stanie zapłacić uzasadnionej w żądaniu pokrzywdzonego kwoty.

Wobec tego ciekawym problemem badawczym i praktycznym jest to, na jakiej podstawie sąd stwierdza, że spełniona jest przesłanka subsydiarności państwa⁴⁵ i w jaki sposób zarządzają publicznymi środkami przeznaczonymi na kompensaty dla ofiar (czy są przekazywane efektywnie i zgodnie z przepisami prawa, w tym zasadą subsydiarności).

Ochrona interesów pokrzywdzonego działającego w roli powoda cywilnego jest zabezpieczona dodatkowo tym, że:

- (1) może działać również przez pełnomocnika (art. 87 § 1 k.p.k.);
- (2) w przypadku umorzenia lub zawieszenia postępowania przygotowawczego pokrzywdzony w terminie zawitym 30 dni od daty doręczenia postanowienia może żądać przekazania sprawy sądowi właściwemu do rozpoznawania spraw cywilnych;
- (3) jeżeli zasądzone odszkodowanie nie pokrywa całej szkody lub nie stanowi pełnego zadośćuczynienia za krzywdę, pokrzywdzony może dochodzić dodatkowych roszczeń w postępowaniu cywilnym (art. 415 k.p.k.)

Należy także zwrócić uwagę na istotny aspekt dochodzenia roszczeń cywilnych w procesie karnym przez pokrzywdzonego, a mianowicie posiadanie przez niego informacji i wiedzy o przysługujących mu uprawnieniach, zwłaszcza, gdy występuje bez adwokata, a poziom jego wykształcenia i doświadczenia życiowego jest niski. Działania sądu i prokuratora skupiają się głównie na osobie sprawcy (dowodzeniu jego winy i sprawstwa i ocenie przy wymiarze sprawiedliwości) oraz na rozmiarze jego odpowiedzialności karnej. Uwzględnienie interesów i dóbr ofiary przestępstwa oraz istnienie zobowiązania państwa do stworzenia faktycznego systemu pomocy ofierze rodzi refleksję, czy trafna, praworządna i sprawiedliwa reakcja organów państwa nie oznacza także wzięcia pod uwagę potrzeb oraz praw pokrzywdzonego.

Oprócz świadczeń orzekanych bezpośrednio na rzecz pokrzywdzonego ustawa karna daje możliwość zobowiązania sprawcy do świadczenia pieniężnego „na rzecz instytucji, stowarzyszenia, fundacji lub organizacji społecznej, wpisanej do wykazu prowadzonego przez Ministra Sprawiedliwości, której podstawowym zadaniem lub celem statutowym jest spełnianie świadczeń na określony cel społeczny, bezpośrednio związany z ochroną dobra naruszonego lub zagrożonego przestępstwem, za które skazano sprawcę, z przeznaczeniem na ten cel” (art. 49 § 1 k.k.). Środki karne wymienione w art. 39 k.k. są mniej represyjne niż kary, a ich główną funkcją jest prewencja i kompensacja⁴⁶. Charakter kompensacyjny ma przede wszystkim świadczenie pieniężne i nawiązka.

⁴⁵ Istotne w tym problemie są następujące pytania badawcze: czy niemożność po stronie sprawcy musi być formalnie stwierdzona? Czy w tej kwestii jest wymagana aktywność pokrzywdzonego? Czy musi on wcześniej podjąć działania na drodze powództwa adhezyjnego bądź pozwu cywilnego? Czy, w przypadku zasądzonego świadczenia z tytułu odszkodowania lub zadośćuczynienia, powinien być inicjatorem postępowania egzekucyjnego?

⁴⁶ Red. Oktawia Górniok: *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2006, s. 125.

4.3. Inne ograniczenia wysokości kompensaty

Zgodnie z art. 5 ustawy wysokość kompensaty jest ograniczona niemożnością uzyskania przez osobę uprawnioną utraconych zarobków, innych środków utrzymania lub kosztów leczenia lub pogrzebu od sprawcy (sprawców), z tytułu ubezpieczenia, ze środków pomocy społecznej albo z innego źródła lub tytułu, niezależnie od tego, czy sprawca (sprawcy) przestępstwa zostali wykryci, oskarżeni, skazani.

Nie jest do końca jasne czy mają zastosowanie ogólne instytucje prawa cywilnego. Porządkując to zagadnienie należałoby się odnieść do następujących instytucji uregulowanych wprost w przepisach albo wyinterpretowanych w drodze orzeczeń sądów cywilnych:

Zasady słuszności

Zasady słuszności mają szczególne znaczenie przy odpowiedzialności deliktowej oraz faktycznej możliwości zasądzenia zadośćuczynienia lub odszkodowania. Np. z art. 445 § 1 k.c. wynika, że przyznanie zadośćuczynienia nie jest obligatoryjne i nie należy się poszkodowanemu w razie obrażeń ciała lub rozstroju zdrowia. Jego przyznanie zależy od oceny sądu, „opartej na całokształcie okoliczności konkretnej sprawy w tym również od tego, czy żądanie nie byłoby sprzeczne z zasadami współżycia społecznego”⁴⁷.

Istotne byłoby także ustalenie czy sąd stosuje art. 5 k.c. zarówno przy ocenie roszczeń odszkodowawczych dochodzonych np. od małoletnich w wieku powyżej 13 lat⁴⁸, jak i przy ocenie zasadności przyznania kompensaty.

Ponadto obowiązek stosowania i kierowania się zasadami słuszności jest wyraźnie wyrażony w art. 419 i 428 k.c. Wśród okoliczności przemawiających za przyznaniem odszkodowania, mimo braku spełnienia wszystkich przesłanek odpowiedzialności cywilnej, sądy wymieniały m.in. trwale uszkodzenia ciała lub rozstrój zdrowia skutkujące niezdolnością do pracy lub ciężkim położeniem materialnym, inne szczególnie ciężkie następstwa majątkowe uszkodzenia ciała, rozstroju zdrowia albo utraty żywiciela.

Każdorazowo sąd powinien rozważyć, czy pomimo zwolnienia pozwanego od odpowiedzialności z powodu niepoczytalności (bądź wieku) „zasady współżycia społecznego przemawiają za uwzględnieniem powództwa choćby tylko w pewnej części przy rozważeniu wszystkich okoliczności sprawy”⁴⁹.

Przyczynienie się – miarkowanie odszkodowania

Przyczynienie się pokrzywdzonego do zaistniałej szkody (art. 362 k.c.⁵⁰) zasadniczo jest podstawą miarkowania żądanej wysokości świadczenia od sprawcy szkody. Należy przez to rozumieć np.:

- zachowanie małoletniego, poszkodowanego w wypadku samochodowym,
- wpływ nietrzeźwości poszkodowanego na powstanie i rozmiar szkody,
- niedopełnienie przez rodziców obowiązków wobec dzieci bądź brak należytego nadzoru, czego następstwem jest szkoda małoletniego⁵¹.

⁴⁷ Wyrok SN z dnia 29 kwietnia 1980 r., I CR 88/80.

⁴⁸ Wyrok SN z dnia 16 maja 1973 r., I CR 203/73.

⁴⁹ Wyrok SN z dnia 16 lutego 1981 r., IV PR 22/81.

⁵⁰ Art. 362 k.c. „Jeżeli poszkodowany przyczynił się do powstania lub zwiększenia szkody, obowiązek jej naprawienia ulega odpowiedniemu zmniejszeniu stosownie do okoliczności, a zwłaszcza do stopnia winy obu stron”. W wyroku z dnia 15 kwietnia 1999 r. SN wyraźnie orzekł, że art. 362 k.c. ma ogólne zastosowanie bez względu na podstawę odpowiedzialności sprawcy (I CKN 1012/97).

Reżim odpowiedzialności odszkodowawczej może wobec tego być złagodzony, a wysokość należnego poszkodowania może być miarkowana i pomniejszona. Ocena przyczynienia się poszkodowanego do powstania lub zwiększenia szkody jest kwestią prawną, podlega ocenie sądu oraz kontroli odwoławczej.

Ustalenie odpowiedzialności na przyszłość

W przypadku skutków w postaci uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia i związanych z nimi cierpień psychicznych szczególnie ważne jest czy podjęte leczenie (rehabilitacja) przyniesie efekty i czy szkoda na osobie nie będzie się powiększała. Prawo cywilne gwarantuje możliwość ponownego ubiegania się o odszkodowanie od sprawcy w razie pogorszenia zdrowia poszkodowanego⁵².

Interpretacji powinna także podlegać sytuacja, w której sąd karny na podstawie art. 415 § 4 k.p.k. w razie **skazania** oskarżonego z urzędu zasądzi **odszkodowanie** na rzecz pokrzywdzonego, o czym było już wyżej mowa. Należałoby się zastanowić i zbadać, czy wówczas odbiera to ofierze możliwość złożenia wniosku o kompensatę, skoro zasądzone odszkodowanie nie pokryje w całości kosztów leczenia i rehabilitacji lub jeśli egzekucja świadczenia od sprawcy okaże się bezskuteczna. Mając na względzie § 6 przywołanego wyżej przepisu, można by uznać, że pokrzywdzony może dochodzić dodatkowych roszczeń w postępowaniu cywilnym, czyli także w postępowaniu o przyznanie kompensaty.

5. Tryb i warunki przyznania kompensaty

5.1. Wykazanie przestępstwa

Ustawa wyraźnie stanowi, że aby przyznać kompensatę musi być popełnione przestępstwo, czyli **czyn zabroniony** pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia, którego społeczna szkodliwość nie jest znikoma, jeśli sprawcy można przypisać winę w czasie czynu (art. 1 k.k.). Wykazanie przestępstwa wiąże się z wzięciem pod uwagę czy nie zachodzą wyłączenia z mocy ustawy, która stanowi, kiedy czyn zabroniony nie jest przestępstwem.

Czyn zabroniony to zachowanie o znamionach określonych w ustawie karnej, natomiast nie zawiera innych elementów koniecznych do stwierdzenia przestępstwa, a w konsekwencji do tego, by ubiegać się o kompensatę. Nie każdy czyn zabroniony stanowi przestępstwo, a wobec tego podstawę do żądania świadczenia od państwa.

W art. 7 ust. 2 ustawa stanowi, że jeśli postępowanie było wszczęte, a następnie umorzone na podstawie którejś z przesłanek wymienionych w art. 17 § 1 pkt 1, 2, 3, 7 i 9 k.p.k., nie jest możliwe składanie wniosku o kompensatę, a przyznana wcześniej – podlega obowiązkowi zwrotu. Są to następujące przyczyny:

- czynu nie popełniono albo brak jest danych dostatecznie uzasadniających podejrzenie jego popełnienia, w praktyce oznacza to, że w trakcie prowadzonego postępowania nie zgromadzono wystarczających informacji i dowodów, które uprawdopodobniłyby, że w ogóle popełniono przestępstwo.

⁵¹ Wyrok SN z dnia 2 grudnia 1982 r., IV CR 484/82; wyrok SN z dnia 13 marca 1983 r., I CR 33/83.

⁵² Uchwała SN z dnia 17 kwietnia 1970 r., III PZP 34/69: „W sprawie o naprawienie szkody wynikłej z uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia zasądzenie określonego świadczenia nie wyłącza jednoczesnego ustalenia w sentencji wyroku odpowiedzialności pozwanego za szkody mogące powstać w przyszłości z tego samego zdarzenia”.

- czyn nie zawiera znamion czynu zabronionego albo ustawa stanowi, że sprawca nie popełnia przestępstwa.

Pierwsza część zdania oznacza, że w zachowaniu sprawcy zabrakło jakiegoś elementu, który wskazuje kodeks karny opisując czyn przestępczy (np. brak zamiaru bezpośredniego, brak zachowania kwalifikowanego jako wprowadzenie w błąd, użycie przemocy wobec rzeczy, podczas gdy przepis wymaga użycia jej przeciw osobie); bardzo interesująca – w kontekście omawiania ustawy o kompensacie jako formy subsydiarnej ale koniecznej i słusznej pomocy państwa – jest przesłanka, że „sprawca nie popełnia przestępstwa”.

Ogólnie mówiąc chodzi tu o wyłączenie bezprawności czynu (tzw. kontraty⁵³) oraz wyłączenie winy. Obydwie okoliczności skutkują tym, że sprawca nie popełnia przestępstwa, zgodnie bowiem z zasadami odpowiedzialności karnej nie ma przestępstwa, gdy nie ma czynu określonego w ustawie obowiązującej w czasie jego popełnienia oraz gdy nie można przypisać sprawcy winy podczas czynu.

Warunkami postawienia zarzutu i przypisania winy sprawcy, a w konsekwencji stwierdzenia, że popełnił on przestępstwo są:

- (a) podmiotowa zdolność do wymaganego prawem zachowania, czyli odpowiedni wiek (art. 10 § 1 k.k.) oraz poczytalność (art. 31 § 1 k.k.);
- (b) możliwość rozpoznania bezprawności czynu (jest wyłączona lub ograniczona przy działaniu w błędzie, np. sprawca błędnie sądzi, że agresywny policjant sięga po broń i zadaje mu cios nożem w obronie koniecznej);
- (c) wymagalność zachowania zgodnego z prawem, która uzależniona jest od sytuacji motywacyjnej sprawcy, a jej miarą jest to, czego prawo może żądać od człowieka w obliczu zagrożenia lub konfliktu interesów (np. nie zachodzi kolizja dóbr, jak w stanie wyższej konieczności czy w obronie koniecznej).

Wyłączenie winy, a w konsekwencji brak przestępstwa, następuje wówczas, gdy sprawca jest nieletni, albo z powodu choroby psychicznej, upośledzenia umysłowego lub innego zakłócenia czynności psychicznych nie mógł w czasie czynu rozpoznać jego znaczenia lub pokierować swoim zachowaniem, bądź jeśli sprawca działał w tzw. anormalnej sytuacji motywacyjnej, jak stan wyższej konieczności (art. 26 § 2 k.k.) oraz działanie na rozkaz przełożonego (art. 318 k.k.) oraz gdy sprawca popełnia czyn pod wpływem uzasadnionego błędu co do znamion (art. 28 § 1 k.k.), co do prawa (art. 30 k.k.), co do kontraty (art. 29 k.k.).

Wyłączenie bezprawności czynu, a w rezultacie niemożność stwierdzenia przestępstwa, następuje w przypadku:

- (a) obrony koniecznej (art. 25 § 1 k.k.);
- (b) stanu wyższej konieczności (art. 26 § 1 k.k.);
- (c) ostatecznej potrzeby, by wymusić posłuch dla rozkazu (art. 319 k.k.)
- (d) dopuszczalnego ryzyka nowatorskiego, czyli eksperymentu (art. 27).

⁵³ Kontratyp określona prawem okoliczności, które z powodu braku społecznej szkodliwości lub niecelowości karania uchylają bezprawność podjętych w ich ramach czynów wypełniających znamiona czynów zabronionych. Kontratyp charakteryzuje się tym, że odpowiada typowi czynu zabronionego, nie jest społecznie szkodliwy i wobec tego uchyla bezprawność, zachowanie w warunkach kontraty nie zawiera ujemnej treści, a penalizacja jest niecelowa m.in. ze względu na zasady współżycia społecznego i uznawane społecznie wartości.

W kontekście omawianej ustawy znaczenie będą miały zwłaszcza dwie pierwsze sytuacje, kiedy „uprawnione” i uzasadnione sytuacją działanie osoby może powodować tragiczne skutki w postaci uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia. Oceniając zasadność wyłączenia tych sytuacji z ustawy o kompensacie, należy się zgodzić, że odpowiedzialność posilkowa państwa nie może być rozszerzona na te zdarzenia, za które sam sprawca nie ponosi odpowiedzialności karnej. Kompensata jest przecież uzasadnioną szczególnymi okolicznościami pomocą ofierze, jest związana z obiektywną możliwością pociągnięcia sprawcy do odpowiedzialności. Jeśli takiej możliwości nie ma, trudno jest uznać słuszność domagania się przez pokrzywdzonego świadczenia od państwa. Państwo nie może być odpowiedzialne za czyny jednych obywateli w stosunku do drugich na zasadzie ryzyka.

Innej oceny wymaga wyłączenie ubiegania się o kompensatę w przypadku braku przestępstwa z powodu braku możliwości przypisania winy, zwłaszcza gdy sprawca nie osiągnął wymaganego przez ustawę wieku albo gdy działał w warunkach niepoczytalności. Nie chodzi oczywiście o pociągnięcie samego sprawcy do odpowiedzialności karnej lub cywilnej. Niemniej jednak rozważenia wymaga uzasadniony interes i dobra prawne ofiary (bądź innych osób uprawnionych) w stosunku do innych wartości takich jak zasady odpowiedzialności karnej lub cywilnej. Skoro ustawa o kompensacie, a także inne uregulowania w kodeksie karnym oraz kodeksie cywilnym, przewidują możliwość odpowiedzialności posilkowej (innego podmiotu niż sprawca), a sąd może barć pod uwagę zasady słuszności czy zasady współżycia społecznego, chodziłoby bardziej o wyegzekwowanie przez pokrzywdzonego określonych świadczeń, co mogłoby złagodzić skutki czynu zabronionego (a według prawa cywilnego – skutki deliktu). Być może ustawodawca, tworząc kompleksowy i racjonalny system pomocy oraz wsparcia ofiar, powinien dopuścić możliwość żądania zwrotu kosztów leczenia oraz innych strat poniesionych na skutek krzywdzącego zachowania przez pokrzywdzonego w stosunku do osób, które były zobowiązane do sprawowania pieczy nad sprawcą zdarzenia, a następnie w stosunku do państwa.

- społeczna szkodliwość czynu jest znikoma,

Zgodnie z art. 1 § 2 k.k. przestępstwem jest czyn, którego społeczna szkodliwość jest większa niż znikoma.

- postępowanie karne co do tego samego czynu tej samej osoby zostało prawomocnie zakończone albo wcześniej wszczęte toczy się,

Nie można ścigać ani karać tej samej osoby za to samo przestępstwo (czyn), a jeśli postępowanie zostało wszczęte, nie można wszcząć kolejnego postępowania przeciwko tej samej osobie.

- brak skargi uprawnionego oskarżyciela,

Przesłanka wiąże się z zasadą skargowości (art. 14 k.p.k.); właściwie w kontekście omawianej ustawy może być brana pod uwagę sytuacja, w której oskarżyciel publiczny (np. policjant, prokurator) wniósł akt oskarżenia mimo uprzedniego umorzenia postępowania przygotowawczego w tej sprawie i bez podjęcia lub wznowienia go, co wiąże się z tzw. wygaśnięciem prawa do oskarżania (art. 327 § 4 k.p.k.) albo gdy w toku postępowania przed sądem o czyn ścigany z urzędu okaże się, że jest to czyn prywatnie skargowy, a prokurator oświadcza, że nie obejmuje go oskarżeniem, zaś pokrzywdzony nie wstępuje w rolę oskarżyciela posilkowego⁵⁴.

Przestępstwo musi być jednocześnie popełnione:

⁵⁴ Por. T. Grzegorzczuk: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Zakamycze, 2004, s. 110.

- umyślnie
- z użyciem przemocy oraz
- musi wywołać określony w ustawie skutek (art. 156 § 1 i 157 § 1 k.k.).

Możliwość uzyskania kompensaty pojawia się jedynie wówczas, gdy łącznie zaistnieją „umyślność” (zamiar bezpośredni i ewentualny⁵⁵), „przemoc” i skutek. Są to trzy niezbędne warunki, aby osoba mogła starać się o uzyskanie świadczenia od państwa i wyrównania strat niepokrytych z innych źródeł.

Niemniej jednak kolejne przepisy ustawy stwarzają dalsze warunki i możliwości. Możliwość złożenia wniosku i uzyskania kompensaty nie jest uzależniona od definitywnego stwierdzenia w wyroku skazującym winy sprawcy. Obowiązek państwa świadczenia pomocy finansowej aktualizuje się w momencie zaistnienia **uzasadnionego podejrzenia** popełnienia umyślnego czynu z użyciem przemocy, który spowodował ciężkie lub średnie uszkodzenie ciała, która to okoliczność jest stwierdzona przez lekarza jeszcze na wstępnym etapie postępowania przygotowawczego⁵⁶.

Znaczenie dla przyznania kompensaty mają bowiem dokumenty przedstawione przez osobę uprawnioną, czyli np. postanowienie o wszczęciu postępowania wraz z opisem przestępstwa i ewentualnym wskazaniem sprawcy, postanowienie o przedstawieniu zarzutów, postanowienie o tymczasowym aresztowaniu, jak również „negatywne” dla osoby pokrzywdzonej przestępstwem decyzje organu ścigania: postanowienie o odmowie wszczęcia albo o umorzeniu postępowania przygotowawczego, jeśli zawierają odpowiednią kwalifikację czynu.

Ponieważ do ubiegania się o kompensatę konieczne jest wstąpienie przestępstwa (nie wystarczy, że zdarzenie jest czynem zabronionym przez ustawę karną), pokrzywdzony musi zawiadomić o przestępstwie, zarówno w przypadku przestępstw ściganych z urzędu jak i przestępstw ściganych na wniosek, a w tym ostatnim przypadku także wówczas, gdy nie jest uprawniony do złożenia wniosku o ściganie (np. małoletnia ofiara przestępstwa zgwałcenia).

Sąd cywilny odrzuci każdy wniosek o kompensatę (choćby przestępstwo było popełnione umyślnie, z użyciem przemocy i powodowało poważne skutki na zdrowiu ofiary), jeśli nie będzie dysponował decyzją organu ścigania (postanowieniem o odmowie wszczęcia postępowania, o jego umorzeniu bądź wszczęciu, postanowieniem o przedstawieniu sprawcy zarzutów itd.). Jest to uzasadnione tym bardziej, że prokurator jest uczestnikiem postępowania z mocy prawa, a jego obecność jest uzasadniona wcześniejszą aktywnością na gruncie prawa karnego.

Pierwszym warunkiem złożenia wniosku o kompensatę jest więc zgłoszenie czynu karalnego. Na skutek zawiadomienia organy ścigania podejmują wskazane w prawie czynności dochodzeniowo-śledcze bądź sprawdzające (na podstawie art. 307 k.p.k.) i wydają odpowiednią do zebranego materiału dowodowego decyzję: o wszczęciu bądź odmowie wszczęcia postępowania karnego.

⁵⁵ Art. 9 § 1 k.k. Czyn zabroniony popełniony jest umyślnie, jeżeli sprawca ma zamiar jego popełnienia, to jest chce go popełnić albo przewidując możliwość jego popełnienia, na to się godzi. Nieumyślność jest to: Czyn zabroniony popełniony jest nieumyślnie, jeżeli sprawca nie mając zamiaru jego popełnienia, popełnia go jednak na skutek niezachowania ostrożności wymaganej w danych okolicznościach, mimo że możliwość popełnienia tego czynu przewidywał albo mógł przewidzieć.

⁵⁶ Na pokrzywdzonym spoczywa **obowiązek udokumentowania okoliczności mających wpływ na przyznanie kompensaty**, który jest jednym z wymogów formalnych wniosku. Formularz wniosku został opracowany i zawiera niezbędne wskazówki, co znacznie ułatwia starania pokrzywdzonego o uzyskanie kompensaty i umożliwia sądowi szybkie rozpatrzenie sprawy.

W przypadku niewykrycia sprawcy lub gdy zachodzi inna podstawa umorzenia (por. art. 17 § 1 pkt 11 oraz art. 322 § 1 k.p.k.⁵⁷), jeśli sprawę prowadziła policja, może dojść do tzw. umorzenia rejestrowego (art. 325 f k.p.k.⁵⁸). Postanowienie o takim umorzeniu zazwyczaj zawiera niezbędne dane, aby pokrzywdzony mógł załączyć jego odpis do wniosku o kompensatę, już po 5 dniach od wszczęcia postępowania (czyli w praktyce 5 dni po dokonaniu czynu).

W rzeczywistości mogą wystąpić co najmniej trzy sytuacje, kiedy pokrzywdzony nie wykazuje inicjatywy na gruncie prawa karnego, ale wnosi wniosek o przyznanie kompensaty. Brak inicjatywy może przejawiać się poprzez:

- (1) nie złożenie zawiadomienia o przestępstwie,
- (2) nie złożenie wniosku o ściganie w przypadku przestępstw ściganych na wniosek,
- (3) nie złożenie zawiadomienia o przestępstwie bądź wniosku o ściganie, ale wniesienie pozwu do sądu cywilnego przeciwko sprawcy (pозwanemu) na podstawie art. 445 k.c. (odpowiedzialność deliktowa z tytułu czynu niedozwolonego, czyli także przestępstwa).

Niestety, żadna z tych sytuacji nie daje sądowi cywilnemu możliwości skutecznego rozpatrzenia wniosku o kompensatę.

Umyślność

Kodeks karny z 1997 r. zrezygnował z dwóch form winy. Jest jedna wina, ale dwie formy popełnienia przestępstwa – można je popełnić w sposób umyślny bądź nieumyślny. W ten sposób umyślność i nieumyślność nie są składnikami winy, gdyż wchodzi w zakres podjęcia czynu. Wina polega na samym zarzuceniu sprawcy, że jego działanie było sprzeczne z prawem, a także jeśli można było wymagać od niego odpowiedniego zachowania – ze względu na wiek, poczytalność, działanie nie w warunkach obrony koniecznej czy w stanie wyższej konieczności⁵⁹.

Ustawa wyklucza przestępstwa popełnione nieumyślnie, choćby powodowały skutki wskazane w ustawie. Jako przykład może służyć wypadek komunikacyjny, który zawsze jest popełniony nieumyślnie. Dlatego ustawa wyraźnie precyzuje, że muszą być to przestępstwa umyślne (umyślność należy do znamion czynu i jest uwidoczniona w jego kwalifikacji prawnej np. w postanowieniu o wszczęciu dochodzenia bądź śledztwa, w postanowieniu o postawieniu zarzutów) o skutkach wymienionych w art. 156 § 1 i 157 § 1 k.k. niemniej jednak nie oznacza to, że sprawca działając z użyciem przemocy, musiał mieć sprecyzowany zamiar spowodowania konkretnych skutków. Prawo karne dopuszcza w tej kwestii tzw. zamiar ogólny, co oznacza, że sądowi cywilnemu

⁵⁷ Art. 322 § 1 k.p.k. „Jeżeli postępowanie nie dostarczyło podstaw do wniesienia aktu oskarżenia, a nie zachodzą warunki określone w art. 324 [popełnienie przez sprawcę czynu w stanie niepoczytalności, dop. autora], umarza się śledztwo bez konieczności uprzedniego zaznajomienia z materiałami postępowania i jego zamknięcia”.

⁵⁸ Art. 325 f § 1 k.p.k. „Jeżeli dane uzyskane w toku czynności, o których mowa w art. 308 § 1 [czynności w niezbędnym zakresie], lub prowadzonego przez okres co najmniej 5 dni dochodzenia, nie stwarzają dostatecznych podstaw do wykrycia sprawcy w drodze dalszych czynności procesowych, można wydać postanowienie o umorzeniu dochodzenia i wpisaniu do rejestru przestępstw”.

⁵⁹ Winą jest więc zarzucalny z punktu widzenia wymogów prawa karnego stosunek sprawcy do realizacji czynu zabronionego. Stosunek ten może wyrażać się w zamiarze popełnienia czynu (kiedy sprawca chce lub godzi się na jego popełnienie), bądź na lekceważeniu przez sprawcę obowiązków ostrożności (kiedy sprawca popełnia przestępstwo nieumyślnie). W tym ostatnim wypadku, nawet jeśli swoim postępowaniem sprawca spowoduje określone w ustawie o kompensacie skutki, pokrzywdzony nie może domagać się tego państwowego świadczenia.

wystarczy informacja, że sprawca popełnił przestępstwo z użyciem przemocy, działał umyślnie czyli z ogólnym zamiarem spowodowania obrażeń. Najczęściej prawna kwalifikacja karna czynu będzie polegała na przyjęciu zbiegu przepisów, np. art. 280 § 1 w zb. z art. 156 § 1 k.k., czyli dokonanie rozboju z użyciem przemocy i spowodowanie poważnych uszkodzeń ciała.

Rozważając ograniczenie działania ustawy tylko do przestępstw umyślnych, warto zauważyć, że koresponduje ono z zasadą subsydiarnej odpowiedzialności państwa. Państwo nie może ingerować (ani nie może być zobowiązane) w przypadku, gdy przestępstwo jest popełnione nieumyślnie⁶⁰.

Przemoc

Przemoc to „użycie siły fizycznej w celu wymuszenia określonego zachowania innej osoby”⁶¹ i jako taka może być skierowana wobec niej albo wobec rzeczy. Warto zauważyć, że w omawianej ustawie ustawodawca nie ogranicza jej użycia jedynie wobec osoby (jak jest np. przy przestępstwie rozboju). Sąd Najwyższy uznał za przemoc „każde działanie zmierzające do fizycznego przełamania oporu”⁶², jak również „fizyczne oddziaływanie na człowieka bezpośrednio lub za pośrednictwem rzeczy, które uniemożliwia opór lub go przelamuje bądź też wpływa na kształtowanie jego woli lub procesy motywacyjne w pożądanym przez sprawcę kierunku (przymus absolutny i względny)”⁶³. Dla przemocy, rozumianej jako użycie siły fizycznej, bez znaczenia jest czy ta siła fizyczna ma bezpośrednio mechanicznie prowadzić do pewnego zachowania się czy też ma oddziaływać determinująco na psychikę osoby. „Tym samym przemoc obejmuje przymus absolutny i przymus kompulsywny”⁶⁴. Ta ostatnia forma przymusu najczęściej jest charakteryzowana przez przymus psychiczny, kiedy zachowanie człowieka staje się wynikiem postanowienia powziętego w sytuacji ciężkiej, krytycznej, lecz nie pozbawionej całkowicie wolnego wyboru postępowania. Jest to działanie w warunkach tzw. przymusu psychicznego (*vis compulsiva*), w odróżnieniu do przymusu fizycznego (np., gdy kiedy osoba decyduje się na zgromadzenie i wydanie nazajutrz pieniędzy, aby uniknąć groźących jej ujemnych skutków fizycznych np. dalszego bicia⁶⁵).

Przemocą może być dwojake oddziaływanie. Może to być działanie środkami fizycznymi, które „uniemożliwia realizację woli osoby poddanej przemocy albo oddziaływanie za pomocą dolegliwości na procesy motywacyjne osoby, by nastawić jej decyzję w kierunku korzystnym dla sprawcy”⁶⁶.

W interesie osób pokrzywdzonych lub innych uprawnionych składających wniosek jest, aby pojęcie przemocy było szeroko interpretowane, zarówno jako przemoc skierowana bezpośrednio na osobę jak i pośred-

⁶⁰ Powody przyjętego rozwiązania nie są jednak uwidocznione w uzasadnieniu projektu ustawy, ani też dyrektywy Rady UE. Na etapie konsultacji został zgłoszony wniosek przez Naczelną Radę Adwokacką oraz Stowarzyszenie Pacjentów *Primum Non Nocere*, aby ustawa o kompensacie objęła także ofiary przestępstw nieumyślnych, np. wypadków komunikacyjnych. Wniosek został odrzucony „z uwagi na ograniczone możliwości budżetu państwa”. Taka sytuacja pokazała, że pozostają także wątpliwości czy regulacja kompensaty w polskiej ustawie jest zgodna ze standardem europejskim. Projekt ustawy w zamierzeniu miał prowadzić do implementacji tych standardów. Istotnie, dyrektywa Rady UE dotyczy jedynie ofiar przestępstw umyślnych popełnionych z użyciem przemocy. Dodatkowo, jak zwraca się uwagę w uzasadnieniu, „rozszerzono zakres przedmiotowy ustawy przez objęcie definicją ofiary również osób, które na skutek przestępstwa umyślnego popełnionego z użyciem przemocy doznały naruszenia czynności narządu ciała lub rozstroju zdrowia, o których mowa w art. 157 § 1 k.k.”

⁶¹ A. Zoll: *Kodeks karny. Komentarz*, Zakamycze, 1999, s. 857.

⁶² Wyrok SN z 8.3.1973 r., III KR 307/72.

⁶³ Uchwała z 10.12.1998 r., II KZP 22/98, OSNKW 1999, Nr 1-2, poz. 2, s. 15.

⁶⁴ A. Kunicka-Michalska: *Kodeks karny. Część szczególna, Zakamycze*, s. 116. A także I. Andrejew: *Kodeks karny*, s. 486 – 487.

⁶⁵ W. Świda: *Prawo karne*, Warszawa 1978, s. 121.

⁶⁶ T. Hanausek: *Przemoc jako forma działania przestępczego*, Kraków 1966, s. 65.

nio na rzeczy. Zgodnie z zapisem w ustawie ważne jest, aby stosowana przemoc spowodowała określonego rodzaju skutki, zarówno w sferze zdrowia fizycznego jak i psychicznego.

Skutki w postaci ciężkiego i średniego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia

Należy odnieść je do przywoływanych przepisów (art. 156 § 1 i 157 § 1 k.k.⁶⁷), które mogą stanowić skutki różnych przestępstw.

W pierwszym z powoływanych przepisów kodeks karny posługuje się terminem „poważnego uszczerbku na zdrowiu” i w kazuistyczny sposób określa szczegółowo konkretne skutki dla zdrowia ludzkiego, spowodowane przez sprawcę przestępstwa. Uznaje się, że ciężki uszczerbek na zdrowiu jest „terminem oznaczającym zbiorcze określenie dla bardziej szczegółowo opisanych poszczególnych ciężkich skutków dla zdrowia ludzkiego, wymienionych w katalogu zawartym w art. 156 § 1 pkt 1 i 2”⁶⁸; podobnie zresztą jak skutki określone w art. 157 § 1 k.k. oznacza „naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia”.

Wydaje się jednak, że na gruncie ustawy o kompensacie, precyzyjne rozdzielnie ciężaru skutków nie będzie miało zasadniczego znaczenia, zwłaszcza w zakresie wysokości orzeczonej kwoty.

Przed zdefiniowaniem wspomnianych pojęć warto zauważyć, że ustawodawca jest zainteresowany **jedynie skutkami** na zdrowiu pokrzywdzonego oraz faktem, że zostały spowodowane przestępstwem z użyciem przemocy. Dla odpowiedzialności państwa nie ma żadnego znaczenia czy zdrowie (bądź życie) osoby było zagrożone bądź czy czyn był dokonany czy usiłowany. Odpowiedzialność państwa ma charakter cywilny – nie karny, i jest uruchamiana dopiero, gdy nastąpią ściśle sprecyzowane szkody.

Skutki określone w powoływanych przepisach ustawy o kompensacie i ustawy karnej mogą być spowodowane przez przykładowo wyliczone przestępstwa (czyny) opisane w następujących artykułach: 148, 153, 160 § 1 i 2, 161 § 1 i 2, 162 § 2, 163 § 3 i 4, 165 § 3 i 4, 166 § 3, 173 § 3 i 4, 177 § 2, 185 § 2, 189 § 1 i 2, 191, 193, 197, 200, 201, 203, 207 § 1 i 2, 224 § 3, 245-247, 252 § 2, 254 § 2, 280-282 k.k. Perspektywa nakazująca branie pod uwagę konsekwencji działania przestępczego sprawcy służy ochronie podstawowych uprawnień ofiary, jej wolności od wiktylizacji ze strony organów państwa, i ze względu na możliwości, jakie daje, powinna być przyjęta do stałej praktyki organów ścigania i sądów.

W art. 156 § 1 kodeks karny posługuje się pojęciem ciężkiego kalectwa. Ogólnie można powiedzieć, że polega ono na utracie narządu ciała (np. oka) jak i na zniesieniu funkcji tego narządu (np. utrata widzenia w oku), bądź znacznym jej ograniczeniu.

Skutki z art. 156 § 1 k.k. zostały wymienione w dwóch odrębnych grupach, jednak komentatorzy podkreślają, że nie ma między nimi różnicy z zakresie stopnia społecznej szkodliwości oraz wymiaru kary⁶⁹.

Przepis art. 156 § 1 rozróżnia:

⁶⁷ Art. 156 § 1 ciężki uszczerbek na zdrowiu w postaci:

- 1) pozbawienia człowieka wzroku, słuchu, mowy, zdolności płodzenia,
- 2) innego ciężkiego kalectwa, ciężkiej choroby nieuleczalnej lub długotrwałej, choroby realnie zagrażającej życiu, trwałej choroby psychicznej, całkowitej albo znacznej trwałej niezdolności do pracy w zawodzie lub trwałego, istotnego zespечения lub zniekształcenia ciała.

Art. 157 § 1 Kto powoduje naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia, inny niż określony w art. 156 § 1 [tj. powyżej 7 dni].

⁶⁸ Red. A. Wąsek: *Kodeks karny. Część szczególna*, Tom I, C.H. Beck, Warszawa 2004, s. 294.

⁶⁹ Ibidem, s. 296.

- (1) „**Ciężkie kalectwo**” w postaci pozbawienia człowieka wzroku, słuchu, mowy, zdolności płodzenia (pkt 1) oznacza całkowitą utratę wzroku, słuchu, mowy, zdolności płodzenia i trwale zniesienie danej funkcji⁷⁰.
- (2) Znaczne, „ciężkie” ograniczenie funkcji tych narządów należałoby określić jako „**inne ciężkie kalectwo**” z pkt 2⁷¹. Innym ciężkim kalectwem będzie też utrata ważnego narządu ciała: nogi, ręki, dłoni, stopy, zniesienie lub ograniczenie czynności ważnego narządu (np. nerki, płuca, jądra). Skutek ten oznacza trwale, istotne naruszenie względnie utratę funkcji ważnego narządu lub narządów⁷².

W rzeczywistości może to spowodować paradoksalną sytuację. Lekarze w trakcie postępowania karnego mogą dużo szybciej, przy użyciu tańszych badań, stwierdzić o całkowitej utracie wzroku, podczas gdy diagnoza o ograniczonej funkcji i możliwościach powrotu do zdrowia pociągnie za sobą większe wydatki i przedłuży czas leczenia. Jak wówczas sąd cywilny oceni wysokość kompensaty, która ma charakter wyrównawczy i jest orzekana do określonej wysokości. Może się wówczas zdarzyć, że kompensata w przypadku częściowego ograniczenia funkcji danego narządu będzie wyższa niż przy całkowitej jego utracie.

Skutkiem przestępstwa umyślnego z użyciem przemocy może być także:

- (3) „**Ciężka⁷³ choroba nieuleczalna**”, czyli choroba, która według aktualnego stanu wiedzy medycznej jest niemożliwa do uleczenia ze względu na brak skutecznego leku lub niemożność przeprowadzenia skutecznego leczenia (np. paraliż ciała na skutek uszkodzenia rdzenia kręgowego), przy czym choroba ta musi charakteryzować się ciężkim przebiegiem: gwałtownym, przewlekłym, wyniszczającym. Choroba ta wymaga stałej opieki ze strony otoczenia, gdyż poważnie upośledza sprawność ustroju, zmusza pokrzywdzonego do zaprzestania pracy i wymaga stałego leczenia.
- (4) „**Ciężka choroba długotrwała**”, jest identyfikowana ze względu na jej przebieg, powodowane trudności, objawy, dolegliwości dla chorego, przy czym przyjmuje się, że choroba musi przekraczać okres 6 miesięcy⁷⁴; przyjmuje się także okres minimum 4 miesięcy opieki nad pokrzywdzonym ze strony otoczenia⁷⁵.
- (5) „**Choroba realnie zagrażająca życiu**”, wymaga ustalenia czy w danym momencie, przy konkretnym jej przebiegu u pokrzywdzonego powodowała realne (a nie teoretyczne) zagrożenie dla jego życia⁷⁶. Przy czym, może się zdarzyć, że taka sama choroba występująca u innej osoby (a nie u konkretnego pokrzywdzonego) nie będzie zagrażała jej życiu; nie będzie jej można uznać

⁷⁰ A. Jakliński, Z. Marek: *Medycyna sądowa dla prawników*, Zakamycze 1999, s. 190.

⁷¹ Por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 27 maja 1997 r., II AKA 36/97, opublikowane w Prok. i Pr. 1998, Nr 1.

⁷² A. Jakliński, Z. Marek: *Medycyna sądowa dla prawników*, Zakamycze 1999, s. 191. Autorzy wymieniają m.in.: ślepotę jednooczną, poważne upośledzenie wzroku obustronne, utratę całej lub części kończyny, utratę ważnego narządu wewnętrznego, zeszywnienie jednego z dużych stawów (barkowy, łokciowy, biodrowy, kołanowy, skokowy), utrata zdolności chwytnej ręki, niedowłady lub porażenia obejmujące co najmniej jedną kończynę.

⁷³ Pod pojęciem choroby ciężkiej generalnie należy rozumieć stan, w którym człowiek, aby przeżyć potrzebuje stałej opieki i pomocy otoczenia. Autorzy precyzują, że warunkiem uznania choroby za ciężką jest to, czy pokrzywdzony jest zdolny do samoobsługi czy nie i w jakim zakresie. A. Jakliński, Z. Marek: *Medycyna sądowa dla prawników*, Zakamycze 1999, s. 192.

⁷⁴ Por. wyrok Sądu Najwyższego z 6 lipca 1972 r., Rw 612/72.

⁷⁵ A. Jakliński, Z. Marek: *Medycyna sądowa dla prawników*, Zakamycze 1999, s. 192.

⁷⁶ Np. zranienie dużych tętnic lub serca, ponieważ krwotok szybko doprowadza do śmierci, przebicie powłok brzucha z zakażeniem jamy otrzewnej, krwotoki śródczaszkowe po urazach głowy.

za poważną, ani niebezpieczną dla życia tej osoby. Choroba realnie zagrażająca życiu nie musi być ciężka, ani długotrwała⁷⁷.

- (6) **Trwała choroba psychiczna.** Istotne znaczenie ma skutek w postaci choroby psychicznej. Choroby psychiczne stwarzają poważne praktyczne problemy, ze względu na duży margines oceny (brak możliwości jednoznacznych ustaleń i stwierdzeń) i nieznaną etiologię (przyczyny) większości tych chorób. Na gruncie prawa karnego – gdzie podczas jego stosowania następuje kolizja podstawowych dóbr osoby pokrzywdzonej oraz dobra „sprawcy”, jakim jest domniemanie niewinności – jest to tym bardziej wątpliwe. W takich przypadkach nieodzowna jest opinia biegłego psychiatry, który ocenia możliwość wywołania choroby psychicznej w konkretnym przypadku: ze względu na sposób działania sprawcy oraz cechy ofiary⁷⁸. Proces ustalania przyczyn choroby (czyli przypisywania tego skutku działaniu sprawcy przestępstwa) może okazać się kosztowny i długotrwały, wywołujący rozbieżne opinie. Można przewidywać, że w sytuacji, gdy skutkiem przestępstwa z użyciem przemocy jest choroba psychiczna pokrzywdzonego, szanse na uzyskanie kompensaty maleją⁷⁹. Ustalenie tego skutku wymaga opinii biegłych psychiatrów.
- (7) Kolejnym skutkiem przestępstwa, uprawniającym do złożenia wniosku o kompensatę, może być **„całkowita lub znaczna trwała niezdolność do pracy w zawodzie”**⁸⁰, która może być spowodowana właśnie ciężkim kalectwem lub którąś z wcześniej wymienionych chorób. Chodzi tu o niezdolność do wykonywania pracy wymagającej konkretnych kwalifikacji i kompetencji danej osoby w dotychczas wykonywanym zawodzie, a nie jakiegokolwiek pracy. Trwałość musi dotyczyć zarówno „całkowitej” jak i „znacznej” niezdolności do pracy w konkretnym zawodzie⁸¹. Samo uszkodzenie ciała nie musi być ciężkie, ale powinno rzutować na kontynuację określonej pracy przez pokrzywdzonego.

Oceniając tę niezdolność bierze się pod uwagę: stopień naruszenia trwałości organizmu oraz możliwości przywrócenia niezbędnej sprawności w drodze rehabilitacji, a także możliwość wykonywania dotychczasowej pracy. Często wymaga to także opinii biegłego.

Przepis art. 156 § 1 pkt 2 jako ciężki uszczerbek na zdrowiu wymienia także⁸²:

⁷⁷ Choroba (proces patologiczny organizmu) ta może powstać na skutek jednorazowego niebezpiecznego dla życia urazu, na skutek wielu obrażeń, których suma prowadzi do takiego rezultatu (por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Lublinie z 2 czerwca 1999 r., II AKa 24/99, OSA 2000, Nr 6, poz. 45), następstwa innych obrażeń, które pomimo podjęcia leczenia kończą się zajściem śmiertelnym (por. wyrok Sądu Najwyższego z 27 grudnia 1979 r., II KR 192/79, niepublik.), stan, w którym następuje poważne zaburzenie podstawowych czynności układów narządów, np. ośrodkowego układu nerwowego, układu oddechowego, krążenia, z powodu którego w każdej chwili można spodziewać się zahamowania i ustania ich czynności, a zatem zgonu (por. wyrok Sądu Najwyższego z 15 września 1983 r., II KR 191/83, OSP 1984, Nr 9).

⁷⁸ Oczywiście należy zdawać sobie sprawę, że opinie biegłych psychiatrów mają charakter ocenny i mogą zawierać błędy albo niejednoznacznie wskazywać na przyczyny choroby psychicznej.

⁷⁹ W uzasadnieniu do projektu ustawy znalazły się jedynie ogólne liczby odnośnie czynów popełnionych w ubiegłych latach, które powodowały lub mogły powodować skutki określone w art. 156 § 1 i 157 § 1 k.k., bez wyodrębnienia skutków choroby psychicznej.

⁸⁰ Ustawa o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych z 17 grudnia 1998 r., w art. 12 ust. 1 i 3 precyzuje, że „niezdolną do pracy” jest osoba, która całkowicie lub częściowo utraciła zdolność do pracy zarobkowej z powodu naruszenia sprawności organizmu i nie rokuje odzyskania zdolności do pracy po przekwalifikowaniu. Częściowo niezdolną do pracy jest osoba, która w znacznym stopniu utraciła zdolność do pracy zgodnej z poziomem posiadanych kwalifikacji.

⁸¹ Red. A. Wąsek: *Kodeks karny. Część szczególna*, Tom I, C.H. Beck, Warszawa 2004, s. 302.

⁸² A. Jakliński, Z. Marek: *Medycyna sądowa dla prawników*, Zakamycze 1999, s. 194. Autorzy nie zaliczają tych skutków do „innego ciężkiego kalectwa”, ale skutki te przekraczają uszkodzenie zdrowia z art. 157 § 1 k.k.

- (8) „**Trwałe, istotne zeszpecenie**”, które polega na znacznych i widocznych zmian w skórze lub w budowie ciała, np. utrata małżowiny usznej, nosa. Zeszpecenie ma charakter ocenny i odwołuje się do kryteriów estetycznych. Nie wymaga opinii lekarza biegłego, pozostawiając ocenę sądowi⁸³.
- (9) „**Zniekształcenie ciała**”, polega na ubytku lub zmianie ciała odbiegającej w widoczny sposób od normalnej budowy ciała, ale nie wpływającej na czynności narządu, np. garb w następstwie złamania kręgosłupa, utykanie z powodu połamania lub odcięcia nogi, utrata palców dłoni.

Określenie „ciężki uszczerbek na zdrowiu” występuje w przepisach ustawy z 30.10.2002 r. o ubezpieczeniu społecznym z tytułu wypadku przy pracy i chorób zawodowych, w których rozrózniono „stały uszczerbek na zdrowiu” jako „takie naruszenie organizmu, które powoduje upośledzenie czynności organizmu nie rokujące poprawy” (art. 11 ust. 2) oraz „długotrwały uszczerbek na zdrowiu”, czyli takie „naruszenie sprawności organizmu, które powoduje upośledzenie czynności organizmu na okres powyżej 6 miesięcy, mogące ulec poprawie (art. 11 ust. 3).

Skutki w postaci średniego uszkodzenia narządów ciała lub średniego rozstroju zdrowia

Skutek w przywołanym przez ustawę przepisie został określony jako „naruszenie czynności narządu ciała lub rozstroju zdrowia”. Zaś dodatkowymi elementami precyzującymi to pojęcie są:

- zawarty w tym przepisie zwrot, że jest to naruszenie czynności narządu ciała lub rozstroju zdrowia „inny niż określony w art. 156 § 1 k.k., czyli taki, który nie jest ciężkim uszczerbkiem na zdrowiu, oraz
- art. 157 § 2 k.k., w którym skutek wymagany dla tej odmiany przestępstwa określono jako „naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia trwający nie dłużej niż 7 dni.

W związku z tym skutki z przepisu art. 157 § 1 k.k., wymagane dla skutecznego złożenia wniosku o kompensatę państwową, są opisane przez wyłączenie skutków najcięższych wymienionych szczegółowo w przepisie poprzedzającym, a z drugiej strony przez wyłączenie obrażeń w praktyce uznawanych za „lekkie”, to jest takich, które nie przekraczają 7 dni naruszenia czynności ciała lub rozstroju zdrowia⁸⁴.

Na taką kwalifikację czynu przestępnego (to jest z art. 157 § 1 k.k., czyli „średni uszczerbek na zdrowiu”⁸⁵) pozwalają nawet wstępne ustalenia organu prowadzącego postępowanie karne. Jest to ważna informacja dla potencjalnie uprawnionego do złożenia wniosku na mocy omawianej ustawy.

Pomocny może okazać się wyrok Sądu Najwyższego z dnia 17 października 1973 r., który definiuje naruszenie czynności narządu ciała jako „spowodowanie takich zmian w określonym organie ciała, które zakłócają jego normalne, zgodne z przeznaczeniem funkcjonowanie”⁸⁶.

⁸³ W praktyce ważną informacją jest, że także operacje plastyczne są w części refundowane z NFZ w ramach ustawy o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych z dnia 27 sierpnia 2004 r. Bardziej szczegółowe tej kwestii znajduje się w kolejnym podrozdziale 5.2. „Co osoba uprawniona do złożenia wniosku powinna wykazać?”.

⁸⁴ Por. red. A. Wąsek: *Kodeks karny. Część szczególna*, Tom I, C.H. Beck, Warszawa 2004, s. 326.

⁸⁵ Red. A. Wąsek: *Kodeks karny. Część szczególna*, Tom I, C.H. Beck, Warszawa 2004, s. 326. Autor rozdziału w oparciu o analizę dotychczasowego orzecznictwa i doktryny powstałych na gruncie tego przepisu, że jest to „średnie” lub inaczej mówiąc „zwykłe” uszkodzenie ciała. Jako takie należy traktować obrażenia pozostawiające znaczne ślady na ciele, znaczne uszkodzenia ciała w postaci ran. Oczywiście samo naruszenie nietykalności cielesnej, uderzenie człowieka, bez widocznych śladów, wyklucza przyjęcie, że mamy do czynienia ze średnim uszkodzeniem ciała.

⁸⁶ Wyrok SN z dnia 17 października 1973 r., Rw 872/73, OSNKW 1973, Nr 12.

W kontekście tych skutków pojawia się problem jak kwalifikuje się chorobę psychiczną, niebędącą ciężkim rozstrojem zdrowia, czyli trwałą chorobą psychiczną, lecz przemijającą, choć po upływie dłuższego okresu czasu. W praktyce może to być sytuacja, gdy przestępstwo z użyciem przemocy wywoła szok, który spowoduje przemijającą lecz natarczywą nerwicę bądź depresję, która uniemożliwi ofierze zarobkowanie. Przepis art. 157 § 1 k.k. używa sformułowania „rozstrój zdrowia” inny niż określony w art. 156 § 1 k.k. (trwała choroba psychiczna), wobec czego jest możliwe przyjęcie takiej kwalifikacji, a tym samym możliwość ubiegania się o kompensatę w przypadku nietrwałych chorób bądź głębszych zaburzeń psychicznych, także pomimo trudności w opiniowaniu takich stanów⁸⁷.

Podsumowanie skutków

Wskazanie w ustawie określonych skutków z art. 156 § 1 i 157 § 1 k.k. z jednej strony jest bardzo pomocne, ponieważ odsyła do istniejącego już i stosowanego orzecznictwa oraz wykładni tych przepisów. Ponieważ skutki przestępstwa uprawniające do starania się o kompensatę są zasadniczo określane jako „poważne” i „ciężkie”, ułatwia to wstępną identyfikację wniosków popartych stosownymi dokumentami lub innymi informacjami, dostarczonymi przez uczestników postępowania o przyznanie kompensaty. Jednak z drugiej strony, w praktyce okazuje się, że stwierdzenie tych skutków wymaga znacznej precyzji i udziału biegłego⁸⁸. Oczywiście wymagana precyzja służy czemu innemu w procesie karnym, a czemu innemu w postępowaniu cywilnym, i dlatego posiada odmienne znaczenie. W postępowaniu karnym skutki – jako ustawowe znamiona czynu – służą przypisaniu sprawcy odpowiedzialności karnej za konkretny popełniony czyn. W postępowaniu cywilnym chodzi o zrekompensowanie pokrzywdzonemu (bądź jego najbliższemu) podstawowych kosztów, jakie wiązały się ze skutkami przestępstwa (zwrot kosztów leczenia, utraconych zarobków, kosztów pogrzebu). Ponadto, w przypadkach nieujęcia sprawcy, niemożności jego oskarżenia lub nieskazania, ustawa dopuszcza możliwość przyznania kompensaty. Wykracza to poza osobę sprawcy i jego osobistą odpowiedzialność z tytułu dokonanego czynu. Wskazuje na odpowiedzialność państwa, które bierze na siebie organizację systemu pomocy i wsparcia, także finansowego, ofiar przestępstw. Precyzja w określeniu skutków przestępstwa – skoro nie decydują one o odpowiedzialności karnej drugiej osoby, chronionej przed nadmierną ingerencją państwa, w tym przed błędami władzy sądowej – może być „stępią” w przypadku postępowania cywilnego.

Podsumowując warto podkreślić, że określone w ustawie i kodeksie karnym skutki muszą mieć postać wyraźnych zaburzeń zdrowia fizycznego (ślady pobicia, siniaki, skaleczenia, złamania) lub zdrowia psychicznego (lęk, przygnębienie, bezsenność).

Skutki wyrządzone przez przestępstwo muszą mieć poważny charakter i poważne konsekwencje. Dotyczy to zarówno szkód fizycznych jak i cierpienia psychicznego. Za poważne szkody uważa się następujące:

⁸⁷ Niemniej jednak, w kontekście chorób psychicznych, zwłaszcza, przemijających pojawia się problem przyczyny takich skutków, nie tylko psychiatrycznych, ale także ich prawnego określenia. Chorobę psychiczną może wywołać także uciekanie się do gróźb użycia przemocy, tzw. przemocy werbalnej, wywieraniu przymusu psychologicznego, które ustawa karna nazywa „znęcaniem się psychicznym”. Bardzo trudno jest na gruncie prawa karnego – posługującym się „namacalnymi” i widocznymi dowodami – dowieźć, że przemoc werbalna to także przemoc zabroniona i bezprawna.

⁸⁸ A. Jakliński, Z. Marek: *Medycyna sądowa dla prawników*, Zakamycze 1999, s. 193. Np. odnośnie choroby realnie zagrażającej życiu, autorzy wskazują na konieczność zapoznania się biegłego z pełną historią choroby i innymi dokumentami dotyczącymi leczenia. Nie wystarcza samo rozpoznanie w karcie informacyjnej. Ponadto zidentyfikowany wstrząs nierzadko wymaga stałego nadzoru nad chorym, podawania krwi, leków, szybkiej interwencji chirurgicznej – działań, które mają zapobiec śmierci.

uszkodzenie ciała utrzymujące się dłużej niż sześć tygodni, powodujące niezdolność do pracy lub wykonywania codziennych czynności; uszkodzenie ciała z długotrwałymi lub trwałymi skutkami widocznymi lub związanymi z funkcjonowaniem (np. uraz psychiczny, strach przed wychodzeniem z domu lub poważnie zniekształcające blizny); uszkodzenia ciała, które obiektywnie zagrażały życiu

Uzasadnienie do projektu ustawy tłumaczy, że „o państwową kompensatę ubiegać się będą mogły ofiary tych przestępstw umyślnych, w wyniku których doszło do naruszenia czynności narządu ciała lub rozstroju zdrowia, określonych w art. 156 § 1 i art. 157 § 1 k.k. lub osoby najbliższe pozostające na utrzymaniu ofiar, które na skutek takiego przestępstwa poniosły śmierć”. Wobec tego wnioskodawcami będą przede wszystkim pokrzywdzeni przestępstwami z art. 148, art. 156 § 1 i 3, art. 157, 158, 159, 197, 200, 207, 280, 281, 282 k.k.

5.2. Powinność wykazania strat poniesionych w wyniku przestępstwa i związanych z nimi kosztów przez osobę uprawnioną do złożenia wniosku o przyznanie kompensaty

Osoba uprawniona do złożenia wniosku powinna wykazać⁸⁹, że nie może uzyskać z określonych w ustawie źródeł pokrycia strat, będących następstwem przestępstwa i tym samym nie może pokryć utraconych zarobków, innych środków utrzymania lub kosztów leczenia lub pogrzebu. Ustawa nakłada wymóg poszukiwania u innych osób lub podmiotów środków na pokrycie tych strat, co wynika także z zasady subsydiarności państwa⁹⁰.

Ustawa wymienia następujące źródła⁹¹ lub tytuły, u których osoba uprawniona musi najpierw poszukiwać odpowiedniego świadczenia:

(1) Sprawca (sprawcy)

Zarówno kodeks karny jak i kodeks cywilny dają możliwości osobie pokrzywdzonej starania się o odszkodowanie, zadośćuczynienie lub w inny sposób pokrycie strat wynikających z przestępstwa. Omówienie wszystkich tych możliwości przekracza zakres komentarza; części z nich zostało wspomniane wcześniej, przy okazji omawiania czynów niedozwolonych oraz związków między odpowiedzialnością karną a cywilną.

Jeśli chodzi o możliwości poszukiwania od sprawcy rekompensaty za szkody lub krzywdy spowodowane przestępstwem, jak było omówione wcześniej, są one następujące:

- Powództwo cywilne w postępowaniu adhezyjnym w trakcie postępowania karnego;
- Orzeczenie środka karnego w postaci obowiązku naprawienia szkody lub nawiązki (art. 46 § 1 i 2 k.k.);
- Zobowiązanie oskarżonego do naprawienia szkody w przypadku orzeczenia kary ograniczenia wolności (art. 36 § 2 k.k.);

⁸⁹ Pokrzywdzony (lub uprawnione osoby najbliższe) jest zobowiązany do udokumentowania okoliczności mających wpływ na przyznanie kompensaty.

⁹⁰ Projekt ustawy wprowadza zasadę subsydiarności kompensaty, która oznacza, że wchodzi ona w grę dopiero, gdy osoba uprawniona nie może jej uzyskać z żadnego innego źródła. W opinii prawnej sporządzonej przez Agnieszkę Grzelak, eksperta ds. legislacji, czytamy, że zasada subsydiarności stosowana jest również w innych państwach europejskich, przy czym w większości państw obowiązuje ona w formie ścisłej, czyli że kompensata jest stosowana jako środek “ostatniej instancji” (gdy ofiara nie jest w stanie uzyskać pomocy w inny sposób niż zwracając się o pomoc państwa); w niektórych państwach wymaga się skorzystania również z możliwości zwrócenia się do ubezpieczyciela. Zasada subsydiarności może być stosowana mniej ściśle, co oznacza, że ofiara ma obowiązek skorzystania z innych źródeł tylko w pewnym stopniu.

⁹¹ W uzasadnieniu do projektu ustawy ustawodawca podkreśla, że „stworzenie wyczerpującego katalogu instytucji i organizacji, od których można uzyskać odszkodowanie nie jest możliwe, dlatego wskazano w projekcie najczęściej występujące, tj. ubezpieczenie, pomoc społeczna”.

- Zobowiązanie oskarżonego do naprawienia szkody przy warunkowym umorzeniu postępowania karnego (art. 67 § 3 k.k.);
- Zobowiązanie oskarżonego do naprawienia szkody przy orzeczeniu kary z warunkowym zawieszeniem jej wykonania (art. 72 § 2 k.k.);
- Zasądzenie nawiązki na rzecz pokrzywdzonego;
- Orzeczenie przez sąd odszkodowania z urzędu na podstawie art. 415 § 4 k.p.k.;
- Porozumienie między sprawcą a pokrzywdzonym na podstawie art. 341 § 3 k.p.k.⁹²;
- Zawarcie ugody w trakcie postępowania mediacyjnego, zaaprobowanej przez sąd w wyroku karnym.

(2) Ubezpieczenia

Konstytucja RP w art. 67 stanowi, że przyznaje obywatelom prawo do zabezpieczenia społecznego w razie, gdy nie są zdolni do pracy ze względu na chorobę, inwalidztwo oraz po ościągnięciu wieku emerytalnego. Z tej generalnej deklaracji nie można nabyć bezpośredniego roszczenia o pomoc finansową lub świadczeń w innej postaci. Konstytucja odsyła do związanych z tym uprawnieniem ustaw. Warto omówić konkretne i przydatne dla osób pokrzywdzonych, uprawnionych do złożenia wniosku o kompensatę, regulacje z ustaw dotyczących zabezpieczenia społecznego oraz możliwości otrzymania świadczeń zdrowotnych.

Warto omówić konkretne regulacje zawarte w ustawach dotyczących zabezpieczenia społecznego oraz możliwości otrzymania świadczeń zdrowotnych w zakresie przydatnym pokrzywdzonym, uprawnionym do złożenia wniosku o kompensatę.

Ustawa z dnia 27 sierpnia 2004 r. o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych

Ustawa stanowi, że do korzystania ze świadczeń opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych na zasadach określonych w ustawie mają prawo osoby objęte powszechnym – obowiązkowym i dobrowolnym ubezpieczeniem zdrowotnym oraz osoby najuboższe, korzystające z pomocy społecznej⁹³. Ze świadczeń opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych co do zasady mogą korzystać osoby odprowadzające składki na ubezpieczenie zdrowotne:

- bezrobotni zarejestrowani (bez prawa do zasiłku i z prawem do zasiłku),
- zatrudnieni,
- osoby samodzielnie opłacające składki na ubezpieczenie zdrowotne.

Osoby te mają prawo do świadczeń opieki zdrowotnej, „których celem jest zachowanie zdrowia, zapobieganie chorobom i urazom, wczesne wykrywanie chorób, leczenie, pielęgnacja oraz zapobieganie niepełno-

⁹² Art. 341 § 3 k.p.k., „Jeżeli sąd uzna za celowe ze względu na możliwość porozumienia się oskarżonego z pokrzywdzonym w kwestii naprawienia szkody lub zadośćuczynienia, może odroczyć posiedzenie, wyznaczając stronom odpowiedni termin. Na wniosek oskarżonego i pokrzywdzonego, uzasadniony potrzebą dokonania uzgodnień, sąd zarządza stosowną przerwę lub odacza posiedzenie”.

⁹³ Są to osoby, które spełniają kryterium dochodowe, o którym mowa w art. 8 ust 1 ustawy o pomocy społecznej i co do których nie stwierdzono „dysproporcji między udokumentowaną wysokością dochodu a sytuacją majątkową osoby lub rodziny, wskazującą, że osoba ta lub rodzina jest w stanie przezwyciężyć trudną sytuację życiową, wykorzystując własne zasoby majątkowe, w szczególności w przypadku posiadania znacznych zasobów finansowych, wartościowych przedmiotów majątkowych lub nieruchomości”. Na podstawie art. 54 ust. 2 ustawy, osoby najuboższe posługują się dokumentem potwierdzającym prawo do świadczeń opieki zdrowotnej, to jest decyzją wójta (burmistrza, prezydenta).

sprawności i jej ograniczanie” (art. 15 ust. 1). Ustawodawca gwarantuje i finansuje ze środków publicznych m.in.: badanie diagnostyczne, podstawową opiekę zdrowotną, ambulatoryjne świadczenia specjalistyczne, rehabilitację leczniczą⁹⁴, leczenie szpitalne⁹⁵ i świadczenia wysokospecjalistyczne, pielęgnację niepełnosprawnych i opiekę nad nimi, a także badanie i terapię psychologiczną.

W interesującym pokrzywdzonych przestępstwami zakresie, ze środków publicznych nie są finansowane następujące świadczenia: zabiegi chirurgii plastycznej i zabiegi kosmetyczne w przypadkach niebędących następstwem wady wrodzonej, urazu, choroby lub następstw jej leczenia; zabiegi rehabilitacyjne w szpitalach uzdrowiskowych, sanatoriach uzdrowiskowych i ambulatoryjnym lecznictwie uzdrowiskowym niezwiązane z chorobą podstawową będącą bezpośrednią przyczyną skierowania na leczenie uzdrowiskowe, poradnictwo psychoanalityczne.

Pomoc związana z niezdolnością do pracy uregulowana w ustawie o emeryturach i rentach z dnia 17 grudnia 1998 r.

Zgodnie z art. 57 ust. 1 renta z tytułu niezdolności do pracy przysługuje ubezpieczonemu, który spełnił łącznie następujące warunki: jest niezdolny do pracy, ma wymagany okres składowy i nieskładowy, a niezdolność do pracy powstała we wskazanych w ustawie okresach. Uprawnione do renty będą osoby pracujące lub które pracowały wystarczająco długo, aby nabyć to uprawnienie⁹⁶. Na mocy ustawy przysługuje renta stała (jeżeli niezdolność do pracy jest trwała) bądź renta okresowa (jeżeli niezdolność do pracy jest okresowa). Istnieje także możliwość uzyskania renty szkoleniowej, jeśli organ rentowy orzekł celowość przekwalifikowania zawodowego ze względu na niezdolność do pracy w dotychczasowym zawodzie (art. 60 ust. 1). Uprawnionym członkom rodziny osoby, która w chwili śmierci miała ustalone prawo do emerytury lub renty z tytułu niezdolności do pracy lub spełniała warunki wymagane do uzyskania jednego z tych świadczeń przysługuje renta rodzinna (art. 65 ust 1).

Ustawa daje możliwości otrzymania zasiłku pogrzebowego w razie śmierci osoby uprawnionej (ubezpieczonego, osoby pobierającej emeryturę lub rentę, osoby, która w dniu śmierci nie miała ustalonego prawa do emerytury lub renty, lecz spełniała warunki do jej uzyskania i pobierania, członka rodziny tej osoby). Zasiłek pogrzebowy przysługuje osobie, która pokryła koszty pogrzebu (art. 78 ust. 1).

Ustawa o rencie socjalnej z dnia 27 czerwca 2003

Na mocy ustawy prawo do renty socjalnej przysługuje osobom posiadającym obywatelstwo polskie zamieszkującym i przebywającym na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, a także niektórym cudzoziemcom i obywatelom

⁹⁴ Art. 59 ustawy stanowi, że świadczeniobiorca ma prawo do rehabilitacji leczniczej u świadczeniodawcy, który zawarł umowę o udzielanie świadczeń opieki zdrowotnej, na podstawie skierowania lekarza ubezpieczenia zdrowotnego.

⁹⁵ Ponadto, art. 35 ustawy stanowi, że osobie uprawnionej zwaną świadczeniobiorcą „przyjętemu do szpitala lub innego zakładu opieki zdrowotnej przeznaczanego dla osób potrzebujących całodobowych lub całodziennych świadczeń opieki zdrowotnej, oraz przy wykonywaniu zabiegów leczniczych i pielęgnacyjnych, diagnostycznych i rehabilitacyjnych przez podmioty uprawnione do udzielania świadczeń, a także przy udzielaniu przez te podmioty pomocy w stanach nagłych, zapewnia się bezpłatnie leki i wyroby medyczne, jeżeli są one konieczne do wykonania świadczenia”.

⁹⁶ W przypadkach powstania niezdolności do pracy w wieku młodszym, ustawa oczywiście skracą wymagane okresy lub uznaje je za zaliczone, jeśli osoba została zgłoszona do ubezpieczenia przed ukończeniem 18 lat albo w ciągu 6 miesięcy po ukończeniu nauki w szkole ponadpodstawowej, ponadgimnazjalnej lub w szkole wyższej oraz do dnia powstania niezdolności do pracy.

Unii Europejskiej. Zgodnie z art. 4 ust. 1 renta socjalna przysługuje osobie pełnoletniej całkowicie niezdolnej do pracy z powodu naruszenia sprawności organizmu, które powstało:

- przed ukończeniem 18 roku życia;
- w trakcie nauki w szkole lub w szkole wyższej - przed ukończeniem 25 roku życia;
- w trakcie studiów doktoranckich lub aspirantury naukowej.

Postępowanie w sprawie przyznania renty socjalnej wszczyna się na podstawie wniosku osoby ubiegającej się o rentę socjalną lub jej przedstawiciela ustawowego.

Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych

Są trzy stopnie niepełnosprawności, które stosuje się do realizacji celów określonych ustawą: znaczny, umiarkowany, lekki, które odpowiadają całkowitej bądź częściowej niezdolności do pracy. O tym, w jakim stopniu niezdolność do pracy powoduje niepełnosprawność orzeka lekarz orzecznik Zakładu Ubezpieczeń Społecznych. O samej niepełnosprawności decydują specjalne zespoły orzekające na wniosek osoby zainteresowanej lub jej przedstawiciela ustawowego albo, za ich zgodą, na wniosek ośrodka pomocy społecznej (art. 6b ust. 1).

Ubezpieczenia prywatne na podstawie umów cywilnoprawnych

Obecny rynek gwarantuje różnorodne ubezpieczenia osobowe od skutków i następstw zdarzeń określonych w umowie ubezpieczenia. Jednak ubezpieczenia osobowe, które trzeba samemu wykupić, są tylko dla osób zamożnych. Jeśli pokrzywdzony wcześniej ubezpieczył się za własne środki finansowane odzyska koszty poniesione na skutek przestępstwa w zakresie oferowanym mu przez ubezpieczyciela w zawartej umowie. Zasadniczo nie można żądać zwrotu kosztów z ubezpieczenia sprawcy, ponieważ umowy ubezpieczenia nie przewidują wypłaty odszkodowania w razie czynu popełnionego umyślnie; takich zdarzeń nie obejmują umowy ubezpieczenia.

(3) Środki pomocy społecznej

Ustawa o kompensacie państwowej w art. 5 wymienia kolejne źródło, jakim jest pomoc społeczna i świadczenie, które oferuje. Kompensata nie może przejmować zadań pomocy społecznej ani zastępować jej świadczeń. Oznacza to, że jeśli pomoc społeczna daje możliwość finansowego pokrycia kosztów leczenia, rehabilitacji, utraconych zarobków lub kosztów pogrzebu, kompensata nie wchodzi w grę.

Ustawa oraz wydany na podstawie aktu wykonawczego formularz wniosku nie precyzuje czy chodzi o finansowe pokrycie wymienionych w ustawie kosztów poniesionych przez pokrzywdzonego i używa sformułowania „świadczeń z tytułu pomocy społecznej”. Tymczasem ustawa o pomocy społecznej reguluje szereg świadczeń o różnym charakterze, majątkowym, socjalnym, finansowym⁹⁷. Należy jednak uznać, że świadczenia z pomocy

⁹⁷ Ustawa w art. 46 ust. 1 wymienia: poradnictwo specjalistyczne, w szczególności prawne, psychologiczne i rodzinne jest świadczone osobom i rodzinom, które mają trudności lub wykazują potrzebę wsparcia w rozwiązywaniu swoich problemów życiowych. Ustawa oferuje pomoc materialną np. zasiłek okresowy lub celowy i niematerialną, czyli możliwość skorzystania z różnych usług: udzielenie schronienia, indywidualna i grupowa pomoc psychologiczna, pomoc pedagogiczna np. zajęcia socjoterapeutyczne, porady prawne. Ponadto, pomoc jest udzielana zwłaszcza w przypadku interwencji kryzysowej, która „stanowi zespół interdyscyplinarnych działań podejmowanych na rzecz osób i rodzin będących w stanie kryzysu. Celem interwencji kryzysowej jest przywrócenie równowagi psychicznej i umiejętności samodzielnego radzenia sobie, a dzięki temu zapobieganie przejściu reakcji kryzysowej w stan chronicznej niewydolności psychospołecznej”.

społecznej oznaczają tylko świadczenia pieniężne. W grę wchodzi wobec tego jedynie zasiłek celowy, a wyjątkowo okresowy na skutek niepełnosprawności.

Ustawa pod pewnymi warunkami przyznaje i wypłaca zasiłki celowe na pokrycie wydatków powstałych w wyniku zdarzenia losowego oraz na pokrycie wydatków na świadczenia zdrowotne osobom bezdomnym oraz innym osobom niemającym dochodu i możliwości uzyskania świadczeń na podstawie przepisów o powszechnym ubezpieczeniu w Narodowym Funduszu Zdrowia (art. 47 ust. 1 pkt 6 i 7). Zasiłek celowy może być przyznany również osobie albo rodzinie, które poniosły straty w wyniku zdarzenia losowego (art. 40 ust. 1). Wymagałoby to od osoby pokrzywdzonej podjęcia starań uzyskania pokrycia poniesionych kosztów na skutek przestępstwa. Oznacza to także, że do korzystania z pomocy społecznej są uprawnione tylko osoby najbiedniejsze, to jest takie, które nie osiągają określonego w ustawie dochodu. W rzeczywistości częstym przypadkiem jest, że osoby te minimalnie przekraczają wymagany najniższy dochód i tracą tym samym uprawnienie do korzystania z pomocy społecznej. Założywszy, że ofiarami przestępstw rabunkowych z użyciem przemocy są często osoby niebędące klientami tej instytucji, należy uznać, że będą one zdane na własne działania i środki finansowe.

(4) Fundusz Postpenitencjarny⁹⁸

Jest państwowym funduszem celowym pozostającym w dyspozycji Ministra Sprawiedliwości. Jak było wspomniane w części wprowadzającej komentarza, pomoc z funduszu w głównej mierze ma wychodzić naprzeciw potrzebom i trudnościom doświadczanym przez osoby skazane i ich rodziny, zwłaszcza po wyjściu z zakładu karnego, kiedy ich sytuacja przez pewien czas pozostaje niestabilizowana i niekorzystna dla ich usamodzielnienia. Tylko w ograniczonym zakresie i w wyjątkowych przypadkach pomoc z Funduszu jest przeznaczona na pomoc ofiarom przestępstw⁹⁹.

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 22 kwietnia 2005 r. w sprawie Funduszu pomocy Postpenitencjarnej stanowi, że osoby pokrzywdzone przez sprawców wszystkich przestępstw mogą wnioskować o pomoc ze środków funduszu. Wniosek o udzielenie pomocy z funduszu pomocy postpenitencjarnej można składać **na każdym etapie postępowania** (przygotowawcze, sądowe) do **kuratora** sądowego właściwego według miejsca zamieszkania pokrzywdzonego, chyba że istnieje natychmiastowa potrzeba przyznania pomocy. Wówczas wniosek można złożyć do każdego innego kuratora. Osoba poszkodowana w wyniku przestępstwa musi jednak wykazać we wniosku związek pomiędzy **pogorszeniem się sytuacji życiowej**, a czynem przestępnym. Pomocy można także udzielić z urzędu (§ 3 ust. 1 i 2 cyt. Rozporządzenia). Z uzasadnionym wnioskiem o udzielenie pomocy może wystąpić osoba uprawniona do jej uzyskania, a także **prokurator**, obrońca lub pełnomocnik. Do wniosku załącza się dokumenty potwierdzające okoliczności wskazane we wniosku, a gdy wniosek nie zawie-

⁹⁸ Art. 43 § 4 k.k.w. Wydatki Funduszu przeznacza się na udzielanie pomocy osobom pozbawionym wolności, zwalnianym z zakładów karnych i aresztów śledczych oraz ich rodzinom. W wyjątkowych wypadkach ze środków tych można udzielić pomocy również **osobom pokrzywdzonym przestępstwem i ich rodzinom**.

⁹⁹ Według planu podziału środków z funduszu pomocy postpenitencjarnej w 2006 roku, Ministerstwo Sprawiedliwości przeznaczyło 30% rocznego Funduszu na sądy, zastrzegając, że środki powinny być przeznaczone przede wszystkim na rzecz osób zwalnianych z jednostek penitencjarnych, a w szczególności na realizację programów opracowanych w trybie art. 164 § 1 i 2 k.k.w., a w ograniczonym zakresie na świadczenia na rzecz członków rodzin osób pozbawionych wolności i zwalnianych z jednostek penitencjarnych nie objętych okresem, o którym mowa w art. 164 § 1 i 2 k.k.w. oraz na rzecz osób pokrzywdzonych przestępstwem i członków ich rodzin. Informacja podana na stronie internetowej MS.

ra uzasadnienia lub nie odpowiada warunkom określonym w ust. 3, żąda się uzupełnienia wniosku lub dokumentacji.

Co obejmuje przyznana pomoc?

- koszty czasowego zakwaterowania lub udzielania schronienia w ośrodku dla bezdomnych w przypadku, gdy utrata miejsca zamieszkania była skutkiem przestępstwa,
- organizowanie i finansowanie poradnictwa prawnego,
- promocję zatrudnienia i aktywizację zawodową, albo organizowanie i finansowanie zatrudnienia,
- koszty związane ze specjalistycznym leczeniem lub rehabilitacją,
- pomoc rzeczową i inne.

Powyższy wykaz oferowanej przez państwo pomocy, wskazuje na duże możliwości wyrównania strat spowodowanych przestępstwem, w tym także pokrycie (w całości lub w części) kosztów leczenia lub rehabilitacji. Rzeczywistość okazała się zupełnie inna.

Ustawa o kompensacie pozwala także na uzyskanie kompensaty w części pokrywającej straty i poniesione przez ofiarę koszty związane ze skutkami przestępstwa. Oznacza to, że odszkodowanie od państwa zostanie pomniejszone o odszkodowanie, które pokrzywdzony uzyskał z innych źródeł, w tym z Funduszu postpenitencjarnego.

(5) Fundusz Pomocy Ofiarom Przestępstw

Dlatego aktualnie planuje się utworzyć odrębny Fundusz Pomocy Ofiarom Przestępstw, który ma wyjść naprzeciw oczekiwaniom społeczeństwa związanym z postulatem przejrzystego zarządzania środkami publicznymi oraz stworzenia systemu profesjonalnej pomocy ofiarom przestępstw. Fundusz ma działać w oparciu o rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości wydane na podstawie art. 42a § 8 k.k.w.

Projekt rozporządzenia reguluje zasady i tryb działania Funduszu Pomocy Ofiarom Przestępstw, którego źródła przychodów (określone w art. 42a § 1 k.k.w.) w postaci orzeczonych nawiązek, świadczeń pieniężnych, dotacji z budżetu państwa, środków pozabudżetowych, spadków, zapisów i darowizn, środków pochodzących ze zbiorów publicznych i innych wpływów, zgodnie z dyspozycją zawartą w art. 42 a § 4 k.k.w. winny być wykorzystane wyłącznie na realizację zadań związanych z udzielaniem pomocy ofiarom przestępstw oraz ich najbliższym.

Pojęcie ofiary przestępstwa pokrywa się z pojęciem osoby pokrzywdzonej z art. 49 § 1 k.p.k., zaś pojęcie osoby najbliższej odpowiada temu z art. 115 § 11 k.k. Pomoc ma być udzielana na:

- organizowanie i finansowanie pomocy prawnej;
- pokrywanie kosztów związanych z psychoterapią lub pomocą psychologiczną;
- pokrywanie kosztów związanych ze specjalistycznym leczeniem lub rehabilitacją zdrowotną oraz uzyskiwaniem orzeczeń o niepełnosprawności lub niezdolności do zatrudnienia;
- pokrywanie kosztów związanych z edukacją ogólnokształcącą i zawodową, także na zasadach indywidualnego kształcenia, odpowiednio do wieku i potrzeb edukacyjnych osób uprawnionych;
- pokrywanie kosztów czasowego zakwaterowania lub udzielania schronienia;

- okresowe dopłaty do bieżących zobowiązań czynszowych za lokal mieszkalny, do którego osoba uprawniona posiada tytuł prawny;
- dostosowanie warunków lokalu mieszkalnego do potrzeb osób niepełnosprawnych, w przypadku gdy utrata sprawności nastąpiła w wyniku przestępstwa;
- finansowanie przejazdów środkami komunikacji publicznej lub pokrywanie kosztów transportu.

Zakres udzielanej pomocy jest więc znacznie szerszy niż ma to miejsce przy aktualnym stanie, co należy uznać za korzystne i zbieżne ze współczesnymi standardami budowania państwowych systemów pomocy na rzecz ofiary. Istotną dla faktycznej realizacji interesów ofiary (bądź jej najbliższymi) stanowi propozycja, aby także prokurator oraz przedstawiciel organizacji społecznej, do której celów statutowych należy wspieranie ofiar przestępstw i ich najbliższych oraz udzielanie im pomocy, byli uprawnieni do składania wniosków o pomoc z Funduszu w imieniu i na rzecz ofiary. Projekt wprowadza formularz wniosku oraz listę załączników, co ma usprawnić procedurę przyznawania pomocy określonego rodzaju.

Analogicznie jak przy Funduszu Penitencjarnym, organizacje realizujące zadania bezpośrednio związane ze wspieraniem ofiar przestępstw i udzielaniem im oraz ich najbliższym pomocy (w szczególności podmioty, o których mowa w art. 42a § 5 ust.2 k.k.w.), mogą składać umotywowany wniosek o przyznanie środków finansowych z Funduszu na realizację określonego zadania do Ministra Sprawiedliwości.

(6) „Inne źródła” pokrycia poniesionych przez ofiarę strat. Fundacje i organizacje

Istnieje także możliwość, że ofiara przestępstwa otrzyma pomoc finansową z tzw. „innych źródeł”, które trudno było wymienić, ze względu na to, że powstają nowe fundacje i organizacje, których celem może być pomoc ofiarom przestępstw. Jeśli pokrzywdzony otrzyma środki finansowe z fundacji, stowarzyszenia lub innej organizacji traci możliwość ubiegania się o kompensatę bądź o taką jej część, którą uzyskał.

5.3. Inne warunki wymagane przez ustawę

Istotną informacją dla pokrzywdzonego jest fakt, że nie ma konieczności oczekiwania na wynik dochodzenia policyjnego lub postępowania karnego. Przede wszystkim dlatego, że istnieje ryzyko upływu dwuletniego terminu do złożenia wniosku o kompensatę. Kompensatę przyznaje się **niezależnie od tego czy sprawca został wykryty, oskarżony czy skazany**. Przy czym zasadniczo, ofiara powinna dochodzić odszkodowania za poniesione szkody od przestępcy. Jednakże nierealnym i nieuczciwym byłoby, gdyby kompensata mogła być wypłacana tylko wówczas, gdy znany byłby wynik podjętego przez nią działania. Dopuszczalna jest interpretacja, że jeżeli wykazano, że ofiara ma niewielkie szanse na uzyskanie odszkodowania, wówczas sąd cywilny, jeśli pozwalają na to zgromadzone dokumenty, powinien wypłacić świadczenie od państwa.

Kompensatę przyznaje się jeśli nastąpiło wszczęcie postępowania karnego z przyczyn z art. 17 § 1 pkt 4, 5, 8, 10 i 11 k.p.k., bądź z tych samych powodów nastąpiła odmowa wszczęcia (art. 7 ust. 1 ustawy). Są to następujące przyczyny: ustawa stanowi, że sprawca nie podlega karze, oskarżony zmarł, sprawca nie podlega orzecznictwu polskich sądów karnych, brak wymaganego zezwolenia na ściganie lub wniosku o ściganie pochodzącego od osoby uprawnionej, chyba że ustawa stanowi inaczej, zachodzi inna okoliczność wyłączająca ściganie.

Przepis ustawy koresponduje także z zapisem, że kompensatę przyznaje się mimo niewykrycia, braku oskarżenia albo skazania sprawcy.

Pod wymienionymi wyżej przesłankami kryją się następujące sytuacje:

- sprawca nie podlega karze, m.in. z powodu odstąpienia od popełnienia czynu, zapobieżenia skutkowi (art. 15 § 1, 17, 21 § 1, 131 § 1, 252 § 4 k.k.), wyrażeniu czynnego żalu po czynie (art. 169 § 1, 220 § 3, 259 k.k.);
- podejrzany (oskarżony) zmarł;
- sprawca nie podlegał orzecznictwu sądów polskich;
- brak wymaganego zezwolenia na ściganie lub wniosku od osoby uprawnionej;
- zachodzi inna okoliczność wyłączając ściganie.

W związku z tym, co zostało omówione przy przesłankach wyłączających możliwość ubiegania się o kompensatę z powodu nie popełnienia przez sprawcę przestępstwa ze względu na brak wymaganego wieku lub niepoczytalności sprawcy, może zastanawiać przesłanka – w skutkach – podobna do wspomnianych wyłączeń, jaką jest śmierć sprawcy. W tym wypadku również nie ma osoby bezpośrednio zobowiązanej do naprawienia szkody i zadośćuczynienia ofierze (sprawca zmarł), w związku z czym państwo podejmuje inicjatywę, której powodem jest głównie interes ofiary. Uwaga o rozważeniu posiłkowej odpowiedzialności innych osób lub państwa także w przypadku, gdy sprawca nie ponosi winy za czyn z wspomnianych wyżej powodów, pozostaje aktualna.

Korzystnym dla pokrzywdzonego rozwiązaniem jest to, że nawet pomimo umorzenia dochodzenia bądź śledztwa wobec braku wymaganego wniosku na ściganie¹⁰⁰, osoba uprawniona może starać się o przyznanie świadczenia od państwa.

W kontekście ostatniej przesłanki – zachodzi inna przesłanka wyłączająca ściganie, warto omówić co kryje się pod sformułowaniami, że kompensata może być przyznana niezależnie od tego czy sprawca został wykryty, oskarżony czy skazany.

Niewykrycie sprawcy może być powodem umorzenia postępowania na podstawie art. 17 § 1 pkt 11 oraz art. 322 § 1 k.p.k., jak również związku z tzw. umorzeniem rejestrowym, o którym była wcześniej mowa. Wystarczy wobec tego, że postępowanie zostało wszczęte „w sprawie” przestępstwa, spełniające kryteria ustawowe, a następnie umorzone z powodu nieujęcia sprawcy, aby pokrzywdzony (bądź jego najbliżsi) mógł ubiegać się o przyznanie kompensaty.

W efekcie przeprowadzonego dochodzenia bądź śledztwa nie musi dojść do oskarżenia. Ma to miejsce wówczas, gdy postępowanie zostało umorzone na podstawie przesłanek z art. 17 § 1 k.p.k. lub gdy prokurator wystąpił do sądu z wnioskiem o warunkowe umorzenie postępowania (art. 336 k.p.k. w zw. z art. 66 § 1 k.k.), bądź z wnioskiem o umorzenie postępowania powodu niepoczytalności sprawcy i zastosowanie wobec niego środków zabezpieczających¹⁰¹ (art. 324 k.p.k.).

¹⁰⁰ Przestępstwa wnioskowe, które mogłyby spełniać warunki ustawy, czyli popełnione z użyciem przemocy, powodujące ciężki bądź średni uszczerbek na zdrowiu, to: narażenie na zarażenie wirusem HIV lub inna chorobą zakaźną, ciężką, nieuleczalną (art. 161 k.k.), zgwałcenie (art. 197 k.k.).

¹⁰¹ Także i w tym przypadku wyłączenie możliwości kompensaty wydaje się niespójne z systemem prawa karnego. Państwo przyznaje sobie prawo do reakcji wobec sprawcy – pozbawienia go wolności, natomiast odmawia pokrzywdzonemu uprawnienia do poszukiwania zwrotu poniesionych na skutek przestępstwa kosztów.

Oskarżony sprawca nie musi być skazany¹⁰² – sąd może postępowanie umorzyć bądź uniewinnić sprawcę. Kompensaty nie przyznaje się tylko w razie uniewinnienia oraz umorzenia na podstawie niżej wskazanych przesłanek z art. 17 § 1 k.p.k. Jeśli nastąpiło warunkowe umorzenie postępowania, pokrzywdzony może złożyć wniosek o przyznanie kompensaty.

Podsumowując, należy uznać, że w świetle przepisów prawa cywilnego oraz karnego, biorąc pod uwagę zmianę pozycji i statusu pokrzywdzonego na lepszy (przyznanie więcej uprawnień), niektóre wyłączenia możliwości ubiegania się o kompensatę nie znajdują uzasadnienia, pomimo, że istotnie realizują uprawnienia sprawcy (który nie może zostać pociągnięty do odpowiedzialności ze względu na wiek lub niepoczytalność). Przyjęcie zaś, że kompensata przysługuje niezależnie od wykrycia, oskarżenia czy skazania sprawcy, prowadzi do wniosków, że:

- ofiara nie musi czekać na koniec postępowania karnego (przygotowawczego ani sądowego),
- nabywa uprawnienie nawet, gdy dochodzenia bądź śledztwo było prowadzone „w sprawie” (sprawca nieznany),
- może oczekiwać wypłaty kompensaty, także w niektórych wypadkach, gdy państwo traci zainteresowanie w ściganiu bądź ukaraniu sprawcy (np. dochodzenie bądź śledztwo nie dało podstaw do wniesienia aktu oskarżenia, ogłoszenie amnestii).

Kompensaty nie przyznaje się pomimo wszczęcia postępowania karnego, jeśli następuje:

- zostało ono umorzone z przyczyn z art. 17 § 1 pkt 1, 2, 3, 7 i 9 k.p.k.

Są to następujące przyczyny: czynu nie popełniono albo brak jest danych dostatecznie uzasadniających podejrzenie jego popełnienia, czyn nie zawiera znamion czynu zabronionego albo ustawa stanowi, że sprawca nie popełnia przestępstwa, społeczna szkodliwość czynu jest znikoma, postępowanie karne co do tego samego czynu tej samej osoby zostało prawomocnie zakończone albo wcześniej wszczęte toczy się, brak skargi uprawnionego oskarżyciela

Z praktycznego punktu widzenia, pokrzywdzony przed złożeniem wniosku o kompensatę powinien rozważyć czy:

- (1) jest ofiarą w świetle ustawowej definicji,
- (2) czy i jakimi dysponuje dowodami,
- (3) czy nie zachodzą przesłanki negatywne z przepisu art. 7 ust. 2.

- bądź wydano wyrok uniewinniający z przyczyn art. 17 § 1 pkt 1 lub 2 k.p.k.

To jest w sytuacji, gdy sąd dojdzie do przekonania, że czynu nie popełniono albo brak jest danych dostatecznie uzasadniających podejrzenie jego popełnienia, czyn nie zawiera znamion czynu zabronionego albo ustawa stanowi, że sprawca nie popełnia przestępstwa

¹⁰² W tym miejscu warto także wspomnieć, że nawet jeśli sprawca został skazany bez rozprawy (art. 335 § 1 k.p.k.) bądź dobrowolnie podał się karze (art. 387 § 1 k.p.k.), za wiedzą i „zgoda” pokrzywdzonego, lecz nie uzyskał on od sprawcy odszkodowania bądź w części niewystarczającej na pokrycie wszystkich kosztów, nie traci uprawnienia ubiegania się o kompensatę.

5.4. Miejsce złożenia wniosku

Wniosek należy składać do sądu rejonowego wydziału cywilnego, w którego okręgu popełniono przestępstwo. Ustawa nie przewiduje właściwości przemiennej ze względu np. na miejsce zamieszkania pokrzywdzonego. Przewiduje natomiast alternatywę, że jeśli nie można ustalić miejsca popełnienia przestępstwa, właściwy jest sąd, w okręgu, którego wszczęto postępowanie, a gdyby i to okazało się niemożliwe, właściwy jest sąd dla dzielnicy Warszawa Śródmieście miasta stołecznego W-wy (art. 8 ust. 1 i 2 ustawy).

Jeżeli przestępstwo popełniono w okręgu kilku sądów, należałoby stosować generalne reguły z kodeksu postępowania karnego. Właściwy jest wówczas sąd, w którego okręgu najpierw wszczęto postępowanie przygotowawcze (art. 31 k.p.k.). Jeżeli nie można ustalić miejsca popełnienia przestępstwa, właściwy jest sąd, w którego okręgu ujawniono przestępstwo lub ujęto oskarżonego.

5.5. Termin do składania wniosku

Termin do składania wniosku wynosi dwa lata od chwili popełnienia przestępstwa. Oznacza to, że pokrzywdzony nie musi czekać na rozstrzygnięcie postępowania karnego (przygotowawczego i sądowego), które w praktyce może trwać znacznie dłużej. Upływ terminu powoduje utratę możliwości dochodzenia tego świadczenia od państwa. Zgodnie z art. 8 ust. 5 wniosek składa się w ciągu wskazanego okresu czasu, „pod rygorem wygaśnięcia uprawnienia do żądania kompensaty”. Ustawa nie rozstrzyga czy pokrzywdzony może starać się o przywrócenie terminu na ogólnych zasadach. Pokrzywdzony nie musi też czekać na ewentualne rozstrzygnięcie powództwa cywilnego w zakresie żądania odszkodowania od sprawcy (występującego w roli pozwanego).

Choć powyższe rozwiązanie sugeruje sprzyjającą sytuację dla pokrzywdzonego – nie musi on bowiem czekać na wynik sprawy karnej albo cywilnej, w praktyce może spowodować nieporozumienia, nieuzasadnione odrzucanie wniosków bądź nieorzeczenie o kompensacie (ze względu na brak wystarczających dokumentów do wyjaśnienia sprawy), powinien tym samym narazić pokrzywdzonego na dodatkowe dolegliwości, a nawet wtórną wiktymizację.

Badania akt i porównanie spraw, w których wnioski zostały odrzucone i spraw, w których sąd przyznał kompensatę, mogą wyjaśnić te wątpliwości. Znaczyłoby to także, że planowana w projekcie omawianej ustawy zmiana trybu przyznawania kompensaty z sądowego na administracyjny może przyczynić się do efektywniejszej i sprawniejszej ochrony interesów i dóbr pokrzywdzonych.

6. Treść wniosku

6.1. Ustawodawca polski w celu uproszczenia procedury i ułatwienia osobie uprawnionej dochodzenia kompensaty przewidział formularz wniosku

Zgodnie z art. 3 ust. 3 Dyrektywy Państwa Członkowskie „podejmują starania w celu ograniczenia do minimum formalności administracyjnych wymaganych od wnioskującego o kompensatę”. Ustawodawca polski w celu uproszczenia procedury i ułatwienia osobie uprawnionej dochodzenia kompensaty przewidział odpowiedni formularz oraz nałożył na prokuratora (jak również na policję) obowiązki związane z zapewnieniem wnioskującemu udzielenia „ogólnych wytycznych i informacji o sposobie wypełnienia wniosku oraz o ewentualnej wymaganej dokumentacji uzupełniającej” (art. 5 Dyrektywy).

Formularz zobowiązuje wnioskodawcę do dostarczenia informacji na temat:

- (1) Danych dotyczących osoby uprawnionej
- (2) Jej stanu rodzinnego
- (3) Daty i miejsca popełnienia przestępstwa, które jest podstawą ubiegania się o kompensatę
- (4) Rodzaju i wysokości poniesionych kosztów oraz utraconych zarobków lub innych środków utrzymania (np. alimentach), co wskazuje na cywilny charakter świadczenia. Osoba uprawniona może bowiem żądać kosztów, które zostały poniesione w związku pośrednim i bezpośrednim z przestępstwem¹⁰³. Ustawa w ogóle nie używa pojęcia „szkoda” ani „krzywda”, co istotnie odróżnia charakter kompensaty od innych form wyrównania skutków finansowych poniesionych w wyniku przestępstwa¹⁰⁴.

Formularz wniosku zawiera także:

- (1) Uprzedzenie o odpowiedzialności karnej za złożenie fałszywego oświadczenia o niezyskaniu odszkodowania lub świadczenia z innych źródeł lub tytułów (umowa ubezpieczenia, pomoc społeczna i inne).
- (2) Oświadczenie osoby uprawnionej – pod rygorem odpowiedzialności karnej – o niezyskaniu odszkodowania lub świadczenia z innych źródeł lub tytułów wymienionych w ustawie i we wniosku.
- (3) Oświadczenie osoby uprawnionej, że jest świadoma obowiązku zwrotu kompensaty (na podstawie art. 13 ustawy).

6.2. Załączniki – dokumentacja uzupełniająca

Zgodnie z art. 9 ust. 2 ustawy **załącznikami** do wniosku mogą być w szczególności:

- Odpisy orzeczeń wydanych w postępowaniu karnym; może to być postanowienie o odmowie wszczęcia postępowania przygotowawczego wydane przez Policję lub prokuraturę, postanowienie o umorzeniu tegoż postępowania z przyczyn wskazanych w ustawie, postanowienie o wszczęciu postępowania przygotowawczego (zarówno w sprawie, gdy sprawca jest jeszcze nieznanym albo ma status osoby podejrzanej, jak i przeciwko konkretnemu sprawcy), postanowienie o postawieniu zarzutów, zaświadczeń zastosowaniu środka zapobiegawczego, w tym w postaci tymczasowego aresztowania; wydanie każdego z tych postanowień (orzeczeń) poprzedza spełnienie przesłanek określonych w procedurze karnej (np. uzasadnione podejrzenie popełnienia przestępstwa); żadne z tych postanowień nie przesądza o winie sprawcy, choć umożliwia złożenie wniosku i staranie się o kompensatę; na etapie trwającego postępowania przygotowawczego, a często także sądowego, dopóki wina nie jest przesądzona, osoba uprawniona musi liczyć się z obowiązkiem zwrotu kompensaty w razie zaistnienia określonych powodów;
- Odpisy zaświadczeń lekarskich lub opinii biegłego dotyczących doznania przez ofiarę uszczerbku na zdrowiu; jak było wspomniane, ustawa ogranicza krąg pokrzywdzonych do osób, u których przestępstwo spowodowało określone skutki; ustawa stawia więc wymóg wykazania przez osobę tych skutków w dwóch

¹⁰³ Np. mąż musiał opiekować się żoną inwalidką i zwolnił się z pracy albo pracuje tylko na pół etatu, albo musiał zrezygnować z części zamówień.

¹⁰⁴ Ustawa nie daje możliwości żądania zadośćuczynienia z tytułu cierpień moralnych, chyba że stanowiły koszty leczenia neurologicznego, psychicznego czy psychiatrycznego, choć i te koszty należą do oceny i uznania sądu. W razie niekorzystnej decyzji sądu, pokrzywdzony może złożyć apelację na zasadach ogólnych.

formach: zaświadczenie lekarskie (np. obdukcja) albo opinia biegłego; stwierdzone skutki są kategorią obiektywną i nie powinny być w późniejszym procesie karnym kwestionowane czy zmieniane, dlatego ich poświadczenie przez ofiarę (bądź jej najbliższych) zawsze powinno powodować zasądzenie kompensaty¹⁰⁵;

- Inne dokumenty potwierdzające informacje zawarte we wniosku. Zarówno ustawa jak i formularz wniosku wymieniając załączniki, czyli dokumenty potwierdzające okoliczności wskazane we wniosku, zawiera sformułowanie „w szczególności”, co oznacza, że uprawniony może dołączyć dowolne dokumenty o ile tylko dowodzą one podnoszonych przez niego skutków i zdarzeń. Właśnie ze względu na uproszczony tryb procedowania, ścisły katalog kosztów, które mogą być zwrócone, jeśli znajdą potwierdzenie w odpowiednich dokumentach, te „inne dokumenty” stanowią ciekawy problem badawczy. Dodatkowo wymagałoby to od sądu każdorazowej i indywidualnej oceny zarówno wniosku jak i załączników, w tym oświadczeń uprawnionego, być może pisemnych wyjaśnień ofiary lub świadków, zaświadczeń z miejsca pracy. Z drugiej strony, wskazanie przez ustawodawcę szerszej możliwości potwierdzania strat, jak również możliwość weryfikacji przez sąd oświadczeń i opisanych okoliczności w trakcie wyjaśniania sprawy w toku postępowania (żądania przez sąd dokumentów, zaświadczeń, oświadczeń, wysłuchanie świadków), nakłada na sąd obowiązek pełnego, „ponad wątpliwości” wyjaśnienia sprawy w przedmiocie kompensaty: jej zasadności oraz wysokości.

- Osoba najbliższa dołącza dokumenty potwierdzające, że pozostawała na utrzymaniu ofiary w czasie popełnienia przestępstwa; nie jest więc istotne kiedy na skutek przestępstwa ofiara zmarła/poniosła śmierć – osobę uprawnioną wiąże jedynie dwuletni termin od chwili jego popełnienia;

Ogólna zasada wyinterpretowana z art. 9 ust. 5 (delegacja dla MS) mówi, że sąd cywilny, aby przyznać kompensatę musi zgromadzić dostateczne dane umożliwiające tę czynność. Sędzia musi być w stanie stwierdzić z pisemnego dokumentu wnioskodawcy, że roszczenie jest uzasadnione podobnie jak wysokość żądanej kwoty. Sędzia musi być w stanie ocenić, czy kwota ta jest uzasadniona. Jeżeli kwoty objętej roszczeniem nie da się uzasadnić dowodami z dokumentów, sędzia musi oszacować ją zgodnie z prawem

Jak wspomniano wcześniej orzeczenia wydane w postępowaniu przygotowawczym (przez organy ścigania lub przez sądy karny) mają moc dokumentów urzędowych. Na mocy art. 6 k.p.c. wnioskodawca powinien pamiętać, że na nim spoczywa ciężar udowodnienia faktu, a którego wywodzi skutki prawne, czyli uprawnienie do otrzymania kompensaty.

Do każdego pisma procesowego, oprócz załączników, należy dołączyć odpisy składanego pisma i odpisy załączników dla doręczenia ich uczestniczącym w sprawie osobom.

Podsumowując, wniosek powinien zawierać przytoczenie uzasadniających go okoliczności faktycznych mających istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy (opis stanu faktycznego), a także wskazywać dowody na poparcie zgłoszonego żądania (art. 126 § 1 pkt 3 w zw. z art. 13 § 2 k.p.c.). Nie jest natomiast konieczne powo-

¹⁰⁵ Ponieważ sąd cywilny nie jest uprawniony do stwierdzania umyślności przestępstwa ani tego jak definiować przemoc. Pomimo tego, że nie jest definitywnie związany podejrzeniami postępowania karnego (podejrzenie popełnienia przestępstwa, podejrzenie, że sprawca ponosi winę i popełnił przestępstwo umyślnie) jak to mamy w rozumieniu art. 11 k.p.c., powinien przychylić się do wniosku i orzec o przyznaniu kompensaty. Wystarczy, że dysponuje orzeczeniem organu wymiaru sprawiedliwości (policja, prokurator albo sądu), w którym jest zawarta kwalifikacja prawna czynu. Jest to wystarczający „dowód”/przesłanka na potrzeby postępowania o uzyskanie kompensaty.

lywanie we wniosku wszystkich znanych wnioskodawcy dowodów. Mogą być powołane w trakcie posiedzenia przed sądem (por. art. 217 § 1 k.p.c.)¹⁰⁶.

7. Czynności towarzyszące złożeniu wniosku. Wzmocnienie sytuacji ofiary

7.1. Pomoc innych organów i instytucji

Pomoc ofiarom w Biurze Rzecznika Praw Obywatelskich

Rzecznik Praw Obywatelskich podejmuje liczne działania na rzecz ofiar przestępstw i w celu poprawy ich sytuacji, zwłaszcza w procesie karnym oraz związanym z nim postępowaniem cywilnym. W Biurze Rzecznika działa specjalny zespół prawników, do którego pokrzywdzeni mogą się zwrócić po potrzebne informacje. Prawnicy mogą zaoferować pomoc przy składaniu wniosków o naprawienie szkody, pozwów cywilnych oraz wniosku o kompensatę.

Prokurator

Prokurator jest uczestnikiem postępowania z mocy samej ustawy. Może przyłączyć się na każdym jego etapie. Nie jest jednak uprawniony do wniesienia wniosku. Zarówno na podstawie polskich przepisów (art. 16 § 2 k.p.k.), jak i standardów międzynarodowych powinien w odpowiedni sposób mieć na względzie stanowisko i obawy osób poszkodowanych w przypadku, gdy dotyczy to ich interesów osobistych, i podejmować działania lub przyczyniać się do ich podejmowania w celu zapewnienia informowania świadków o ich prawach i postępach w postępowaniu¹⁰⁷. Należy także zauważyć, że prokurator okręgowy jest organem pomocniczym i udziela osobie ubiegającej się o przyznanie kompensaty w innym państwie członkowskim Unii Europejskiej niezbędnych informacji w zakresie możliwości i warunków ubiegania się o kompensatę przyznaną przez organy orzekające w innych państwach członkowskich Unii Europejskiej, gdy przestępstwo zostało popełnione na terytorium tych państw, udostępnia odpowiedni wzór formularza wniosku oraz udziela, na żądanie tej osoby, ogólnej pomocy i informacji co do sposobu wypełnienia wniosku. Tym bardziej więc powinien udzielać informacji polskim obywatelom, pokrzywdzonym przestępstwem.

Warto także uznać, że pomoc prokuratora powinna zacząć się znacznie wcześniej – na etapie postępowania przygotowawczego karnego, później w postępowaniu przez sądem, jak również w realizacji swoich możliwości wytaczania powództw na rzecz osób pokrzywdzonym w procesie cywilnym. Prokurator może popierać pozew cywilny wytoczony przez pokrzywdzonego, który wstąpił przed sądem w rolę powoda, jak również popierać go a nawet wnosić na jego rzecz w procesie cywilnym. Spełnianie roli rzecznika interesu publicznego (a nie tylko oskarżyciela) sprzyjałoby zarówno realizacji uprawnień oraz interesów pokrzywdzonego, jak również przyczyniłoby się do faktycznego działania państwa na zasadzie subsydiarności. Częstokroć, wzmocnienie roli i pozy-

¹⁰⁶ Niektóre z okoliczności, które trzeba dowieźć wskazuje ustawa. Są to: data i miejsce popełnienia przestępstwa stanowiącego podstawę ubiegania się o kompensatę i jego zwięzły opis, z podaniem skutków (art. 9 ust. 1 pkt 3). Jako dowody mogą posłużyć: odpisy odpowiednich orzeczeń wydanych w postępowaniu karnym, odpisy zaświadczeń lekarskich lub opinii biegłego dotyczących doznania przez ofiarę uszczerbku na zdrowiu oraz inne dokumenty potwierdzające informacje zawarte we wniosku (ust. 2 cyt. przepisu), a także dokumenty potwierdzające fakt pozostawiania w czasie popełnienia przestępstwa stanowiącego podstawę wniosku na utrzymaniu ofiary, która na skutek tego przestępstwa poniosła śmierć.

¹⁰⁷ Zasada 33 Zalecenia Rec (2000) 19, przyjęte przez Komisję Ministrów Rady Europy w dniu 6 października 2000 r., zostało przygotowane przez Komisję Ekspertów do spraw Roli Prokuratury w Wymiarze Sprawiedliwości w Sprawach Karnych (PC-PR), ustanowioną pod patronatem Komisji Europejskiej ds. problemów związanych z przestępczością (CDXC).

cji ofiary przestępstwa, dzięki korzystnym regulacjom prawa i rzeczywistym działaniom organów państwa, sprzyjałoby bezpośredniemu dochodzeniu roszczeń między obywatelami, bez potrzeby uciekania się do ograniczonej pomocy państwa.

Organizacje wsparcia dla ofiar przestępstw, które mogą udzielić dalszej pomocy

Ponieważ charakter ustawy oraz kompensaty jest szczególny, jak również tryb postępowania wskazuje na priorytet szybkości i odformalizowania, należy znaczyć, że udział organizacji w tym postępowaniu raczej nie jest potrzebny ani uzasadniony. Zgłoszenie organizacji do udziału w postępowaniu może się wobec tego spotkać z odmową sądu, co wcale nie musi oznaczać działania wbrew interesom osoby uprawnionej do złożenia wniosku, starającej się o uzyskanie kompensaty.

Ogólna zasada z art. 8 k.p.c. umożliwia organizacjom społecznym w **wypadkach przewidzianych w ustawie** wszczęcie postępowania, jak również wzięcie w nim udziału na dowolnym etapie¹⁰⁸. Zakres spraw, w których mogą uczestniczyć organizacje jest jednak ograniczony do spraw: o roszczenia alimentacyjne oraz o ochronę konsumentów (art. 61 § 1 k.p.c.), o ochronę środowiska albo ochronę praw własności przemysłowej. Specjalne uprawnienie mają organizacje społeczne, do których zadań statutowych należy ochrona równości oraz niedyskryminacji przez bezpodstawne bezpośrednie lub pośrednie zróżnicowanie praw i obowiązków obywateli. Organizacje mogą wytaczać powództwo za zgodą i na rzecz zainteresowanego wnioskodawcy.

Na mocy art. 63 k.p.c. wymienione wcześniej organizacje, które nie uczestniczą w sprawie, mogą przedstawiać sądowi istotny dla sprawy pogląd wyrażony w uchwale lub oświadczeniu ich należycie umocowanych organów.

Warto zauważyć, że na terenie Polski w większości województw działają tzw. Punkty pomocy ofiarom przestępstw, tworzone przez lokalne organizacje pozarządowe bądź przez placówki publiczne. Wykaz Punktów powinien być wywieszony w komisariatach Policji albo w urzędzie gminy.

7.2. Zwolnienie od kosztów sądowych

Zasadniczo koszty postępowania nieprocesowego ponosi każdy uczestnik odrębnie. Nie istnieje pomiędzy nimi obowiązek zwrotu kosztów. Stanowisko takie uzasadnione jest niezależnością i samodzielnością udziału w tym postępowaniu każdego jego uczestnika¹⁰⁹.

W postępowaniu nieprocesowym wyłączone jest stosowanie art. 98 § 1 k.p.c., art. 100 i art. 103 k.p.c., gdyż objęte nimi zagadnienia są wprost szczególnie unormowane¹¹⁰. Natomiast z braku odmiennej regulacji możliwe jest zastosowanie art. 102 k.p.c., art. 104 k.p.c., art. 106 k.p.c. i art. 108-110 k.p.c.¹¹¹

W postępowaniu nieprocesowym będą miały zastosowanie przepisy § 2 i § 3 art. 98 k.p.c.¹¹² Wnioskodawca będzie więc zobowiązany do zwrócenia niezbędnych kosztów postępowania, do których m.in. zalicza się

¹⁰⁸ Zadania statutowe organizacji społecznej nie mogą polegać na prowadzeniu działalności gospodarczej.

¹⁰⁹ J. Budnowska, A. Zieliński: *Zwrot kosztów postępowania nieprocesowego*, Palestra, 1995 nr 7-8, s. 58; LEX Numer publikacji : 11671.

¹¹⁰ M. Machnij: *Kilka uwag o kosztach sądowych i kosztach procesu*, LEX Numer publikacji : 34582.

¹¹¹ Odmienne poglądy wyrazili J. Budnowska, A. Zieliński ww. artykule, a mianowicie że nieprocesowego nie mają zastosowania przepisy art. 101, 105 i 107 k.p.c., gdyż sytuacje przewidziane w tych przepisach nie występują w omawianym postępowaniu.

¹¹² Do niezbędnych kosztów procesu prowadzonego przez stronę osobiście lub przez pełnomocnika, który nie jest adwokatem lub radcą prawnym, zalicza się poniesione przez nią koszty sądowe, koszty przejazdów do sądu strony lub jej pełno-

koszty sądowe, koszty przejazdów do sądu uczestnika lub jego pełnomocnika oraz równowartość zarobku utraconego wskutek stawiennictwa w sądzie, a także wynagrodzenie adwokata lub radcy prawnego.

Ponadto, zgodnie z art. 520 § 1 k.p.c., każdy uczestnik ponosi koszty postępowania związane ze swym udziałem w sprawie, chyba że uczestnicy są w różnym stopniu zainteresowani w wyniku postępowania lub interesy ich są sprzeczne. Oznacza to, że koszty związane z poszczególnymi czynnościami ponosi ten, kto czynności dokonał, lub ten, w którym interesie czynności te zostały podjęte przez sąd. Wyjątkowo sąd może stosunkowo rozdzielić obowiązek zwrotu kosztów lub włożyć go na jednego z uczestników w całości. Nałożenie obowiązku zwrotu kosztów na jednego uczestnika postępowania nieprocesowego winno mieć miejsce wtedy, kiedy odpowiada to względem słuszności, a spełnione zostają przesłanki przewidziane w art. 520 § 2 k.p.c., to jest jeżeli uczestnicy są w różnym stopniu zainteresowani wynikiem postępowania lub ich interesy są sprzeczne.

W świetle art. 520 § 3 k.p.c. jest możliwość, aby jeden uczestnik poniósł całe koszty postępowania, jeśli jego wnioski zostały oddalone bądź odrzucone. Wówczas sąd nałoży obowiązek zwrotu kosztów postępowania poniesionych przez innego uczestnika. Taki sam obowiązek może być nałożony, jeśli uczestnik postępował niesumienne lub oczywiście niewłaściwie. Wydaje się, że w praktyce postępowania o przyznanie kompensaty przepis ten nie jest używany.

Ponieważ ustawa nie reguluje możliwości zwolnienia od ponoszenia kosztów sądowych przez osobę uprawnioną, należy stosować przepisy ogólne prawa cywilnego. Kwestie zwolnienia od kosztów reguluje ustawa o kosztach sądowych w sprawach cywilnych z dnia 28 lipca 2005 r. Zwolnienia od kosztów sądowych może się domagać osoba fizyczna, która złożyła oświadczenie, że nie jest w stanie ich ponieść bez uszczerbku utrzymania koniecznego dla siebie i rodziny (art. 111 ust. 1). Do wniosku o zwolnienie od kosztów sądowych powinno być dołączone oświadczenie obejmujące szczegółowe dane o stanie rodzinnym, majątku, dochodach i źródłach utrzymania osoby ubiegającej się o zwolnienie od kosztów¹¹³. Niemniej jednak nie ma zastosowania reguła z art. 100 ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych, że strona w całości zwolniona od kosztów sądowych z mocy ustawy nie uiszcza opłat sądowych i nie ponosi wydatków, które obciążają tymczasowo Skarb Państwa. Wnoszący wniosek jest zobowiązany ponieść opłatę podstawową w wysokości 30 zł. Zgodnie z ogólnymi zasadami, sąd nie podejmie żadnej czynności na skutek pisma, od którego nie została wniesiona opłata.

7.3. Wniosek o adwokata lub radcę prawnego. Pomoc prawna

Dotychczasowa regulacja art. 113 i następane k.p.c. została uchylona przez art. 126 pkt 8 ustawy z dnia 28 lipca 2005 r. o kosztach sądowych w sprawach cywilnych z dniem 2 marca 2006 r. Obecnie obowiązujące prawo stanowi, że strona zwolniona przez sąd od kosztów sądowych w całości lub części ma prawo zgłosić, na piśmie lub ustnie do protokołu, wniosek o ustanowienie dla niej adwokata lub radcy prawnego (art. 117 § 1 k.p.c. ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych z 28 lipca 2005r. zmienionej z dniem 2 marca 2006 r.). Wniosek uczestnik postępowania zgłasza w sądzie, w którym sprawa ma być wytoczona lub już się toczy. Prawo daje także

mocnika oraz równowartość zarobku utraconego wskutek stawiennictwa w sądzie. Suma kosztów przejazdów i równowartość utraconego zarobku nie może przekraczać wynagrodzenia jednego adwokata wykonującego zawód w siedzibie sądu procesowego.

¹¹³ Ogólnie dostępny – w sądach, w Internecie – jest wzór tego oświadczenia. Złożenie oświadczenia na określonym formularzu jest warunkiem rozpoznania wniosku o zwolnienie od kosztów. W przeciwnym razie sąd wezwie uczestnika do uzupełnienia wniosku w terminie tygodnia, a jeśli oświadczenie nie zostanie złożone, albo będzie niekompletne, sąd zwróci pismo wnoszącemu (art. 130 k.p.c.).

możliwość wnioskowania o ustanowienie adwokata lub radcy prawnego, po raz pierwszy w postępowaniu apelacyjnym (art. 117 § 6 k.p.c.).

Prawo pozostawia do uznania sądu czy zachodzi potrzeba udziału adwokata lub radcy prawnego w ramach pomocy prawnej ofierze. „Sąd uwzględni wniosek o ustanowienie adwokata, jeżeli udział adwokata lub radcy prawnego w sprawie uzna za potrzebny, co może zachodzić w wypadkach, gdy strona jest nieporadna lub pozbawiona wolności, gdy sprawa jest skomplikowana pod względem faktycznym i prawnym”¹¹⁴.

Aby uzyskać kompleksową pomoc z urzędu w postaci zwolnienia od kosztów postępowania oraz adwokata bądź radcę prawnego z urzędu pokrzywdzony powinien:

- złożyć wniosek w sądzie o zwolnienie od kosztów postępowania,
- złożyć wraz z wnioskiem oświadczenie o stanie rodzinnym, majątku, dochodach i źródłach utrzymania na specjalnym formularzu,
- złożyć wniosek o wyznaczenie adwokata bądź radcy prawnego z urzędu, w którym wykaże, że nie może, bez uszczerbku utrzymania swojego i rodziny, ponieść kosztów ich wynagrodzenia.

8. Postępowanie przed sądem

8.1. Postępowanie nieprocesowe

Odesłanie w ustawie o kompensacie do procedury cywilnej jest zasadne i wskazane ze względu na charakter kompensaty (świadczenie pieniężne o charakterze odszkodowawczym za poniesione koszty leczenia, utraty zarobków, koszty pogrzebu) oraz na dotychczasową praktykę sądów karnych w zakresie rozstrzygania o powództwach cywilnych, w tzw. procesie adhezyjnym, wpadkowym obok głównego procesu karnego (sądy raczej niechętnie zajmowały się powództwami cywilnymi). Ponadto postępowanie nieprocesowe charakteryzuje się mniejszym sformalizowaniem niż procesowe i tym samym gwarantuje „minimum formalności” wymaganych od wnioskującego (por. art. 3 ust. 3 Dyrektywy).

Wniosek w cywilnym postępowaniu nieprocesowym

Do wniosku o kompensatę, oprócz wymagań okresowych w omawianej ustawie, stosuje się ogólną zasadę z art. 130 § 1 k.p.c., to jest wezwanie wnioskodawcy do poprawienia, uzupełnienia lub opłacenia go w terminie tygodniowym, pod rygorem zwrócenia pisma.

Istotna jest także ogólna zasada, że mylne oznaczenie pisma procesowego lub inne oczywiste niedokładności nie stanowią przeszkody do nadania mu biegu i rozpoznania go w trybie właściwym. Pokrzywdzony (lub osoby najbliższe jako uprawnione), jeśli działa bez profesjonalnego pełnomocnika, tj. nie ponosi negatywnych skutków swoich błędów w zakresie mylnego oznaczenia wniosku lub innej niedokładności. Zwrócony wniosek nie wywołuje żadnych skutków prawnych, w związku z czym pokrzywdzony może ponownie składać taki wniosek, tym razem w poprawny sposób. Jest związany jedynie dwuletnim terminem od daty popełnienia przestępstwa.

¹¹⁴ J. Turek: *Adwokat z urzędu w postępowaniu cywilnym*, Palestra 2005 nr 3-4 s. 83.

Inną ogólną zasadą jest możliwość przywrócenia terminu do dokonania określonej czynności procesowej, jeśli strona nie wykonała jej wcześniej bez swojej winy, a fakt ten pociągnął ujemne konsekwencje w jej sytuacji prawnej (art. 168 § 1 k.p.c.).

Przepisy stanowiące, iż wniosek powinien odpowiadać ogólnym warunkom pisma procesowego (art. 126 § 1 w zw. z art. 13 § 2 i art. 511 § 1 k.p.c.), są spełnione przez formularz wniosku, który sam w sobie spełnia wymogi pisma procesowego.

Uczestnicy postępowania

W postępowaniu nieprocesowym może brać udział każdy, czyich praw wynik postępowania dotyczy (art. 510 k.p.c.). Uczestnikiem postępowania można stać się:

- na skutek zgłoszenia wniosku o przyznanie kompensaty,
- przez samo wzięcie udziału w toczącym się postępowaniu (zainteresowany w sprawie, RPO, prokurator),
- na skutek wezwania przez sąd do udziału w toczącym się postępowaniu – gdy sąd stwierdzi, że zainteresowany w sprawie nie jest jej uczestnikiem (art. 510 § 2 k.p.c.);
- z mocy prawa (prokurator, przedstawiciel ustawowy osoby uprawnionej do złożenia wniosku),

Każdy uczestnik postępowania ma zdolność sądową i procesową na ogólnych zasadach, czyli po ukończeniu 13 lat. Wyjątkiem jest to, że ubezwłasnowolniony jest uprawniony do zaskarżania postanowień nawet wówczas, gdy został ustanowiony doradca tymczasowy (art. 560 k.p.c.), zaś osoba pozostająca pod władzą rodzicielską (czyli małoletni), opieką lub kuratelą ma zdolność do podejmowania czynności w postępowaniu dotyczącym jej osoby, chyba że nie ma zdolności do czynności prawnych (nie ma ukończonych 13 lat).

Interesującym zagadnieniem jest uczestnictwo **sprawcy przestępstwa**, zarówno wówczas, gdy sam się zgłosi jako zainteresowany¹¹⁵ albo gdy sąd uzna go za uczestnika i wezwie na posiedzenie.

Pomoc prawna

Generalnie uczestnik postępowania, w tym także wnioskodawca, może starać się o pomoc prawną z urzędu (adwokata, radcy prawnego). Przyznanie tej pomocy jest uzależnione od:

- złożenia oświadczenia o stanie rodzinnym, majątku, dochodach i źródłach utrzymania, w którym osoba wykaże, że nie stać ją na ponoszenie kosztów postępowania,
- uznania przez sąd tego oświadczenia i zwolnienia od kosztów,
- uznania przez sąd, że pomoc prawna jest w danej sprawie potrzebna¹¹⁶.

Ważny jest także przepis art. 327 § 1 k.p.c. stanowi, że stronie działającej bez adwokata lub radcy prawnego, obecnej przy ogłoszeniu wyroku, przewodniczący udzieli wskazówek, co do sposobu i terminów wniesienia środka zaskarżenia. Ma to duże znaczenie ze względu na to, że ustawa o kompensacie dopuszcza możliwość

¹¹⁵ Sprawca ma interes prawny i postanowienie sądu w przedmiocie przyznania kompensaty dotyczy go bezpośrednio, ponieważ z chwilą jej przyznania ze środków publicznych, Skarb Państwa nabywa roszczenie zwrotne do sprawcy i może od niego egzekwować zasądzoną wysokość. Sprawca nie może podważać wyroku karnego przed sądem cywilnym, ale może powołać się na okoliczności powodujące zmniejszenie jego odpowiedzialności cywilnej, np. przyczynienie się pokrzywdzonego. Przemawia to za uznaniem hipotezy, że w postępowaniu w przedmiocie przyznania kompensaty sąd cywilny stosuje ogólne zasady prawa cywilnego.

¹¹⁶ Art. 117 § 4 k.p.c. zmieniony ustawą o kosztach sądowych w sprawach cywilnych z dnia 2 marca 2006 r. „Sąd uwzględni wniosek, jeżeli udział adwokata lub radcy prawnego w sprawie uzna za potrzebny”.

składania apelacji, zaś często ofiary nie są świadome, że także w postępowaniu nieprocesowym mogą wnosić o przyznanie im pomocy adwokata lub radcy z urzędu.

Przebieg postępowania nieprocesowego

Zasadą jest, że postępowanie nieprocesowe sąd wszczyna na wniosek. W wypadkach wskazanych w ustawie może to zrobić także z urzędu (np. w sprawach należących do właściwości sądu opiekuńczego). Ustawa o kompensacie nie daje takiej możliwości.

Podczas postępowania nieprocesowego sąd, wysłuchuje uczestników. „Instytucji **wysłuchania** nie można utożsamiać z przeprowadzeniem dowodu z przesłuchania uczestników postępowania (art. 299 w zw. z art. 13 § 2 k.p.c.). Celem tej instytucji nie jest uzyskanie **dowodu**, lecz niezbędnych do rozpoznawania sprawy **wyjaśnień i oświadczeń**¹¹⁷. Kodeks nie określa wyraźnie formy wysłuchania uczestników postępowania. Należy przyjąć, że może ono nastąpić na posiedzeniu sądowym lub pośrednio - przez zażądanie oświadczenia na piśmie. Za tym stanowiskiem przemawia fakt, że przepisy, jak np. art. 582 k.p.c., kładą znak równości między wysłuchaniem a umożliwieniem złożenia wyjaśnień na piśmie¹¹⁸. Rozpatrywanie przez sąd w trybie nieprocesowym, należy ocenić jako sprzyjające rozwiązanie.

Do postępowania nieprocesowego stosuje się ogólne zasady informowania uczestników (uczestnika) co do czynności prawnych. Na podstawie art. 5 k.p.c. „W razie uzasadnionej potrzeby sąd może udzielić stronom i uczestnikom postępowania występującym w sprawie bez adwokata lub radcy prawnego niezbędnych pouczeń co do czynności procesowych”.

W postępowaniu nieprocesowym sąd nie wydaje orzeczeń zaocznych pomimo nieobecności wnioskodawcy lub innego uczestnika podczas rozprawy lub posiedzenia. Wynika to z faktu, że w postępowaniu nieprocesowym nie ma strony pozwanej ani powoda, w związku z czym nie jest zasadne zastrzeżenie przez uczestnika, w tym wnioskodawcę, przeprowadzenia rozprawy pomimo swojej nieobecności. Ponadto art. 513 k.p.c. klaryfikuje, że niestawiennictwo uczestników nie tamuje rozpoznania sprawy.

Postępowanie nieprocesowe co do zasady nie ma charakteru spornego, nie ma więc konieczności podejmowania przez uczestnika obrony. Pokrzywdzony jako uprawniony do złożenia wniosku nie musi obawiać się, że będzie musiał dowieźć swoich racji konfrontując się z przeciwstawnymi argumentami drugiej strony. Dla skuteczności swojego działania, czyli uzyskania kompensaty we wnioskowanej przez siebie wysokości, powinien zgromadzić i przedłożyć sądowi odpowiednie dokumenty, wystarczająco uzasadniające przyznanie mu świadczenia. Postępowanie nie jest więc oparte na zasadzie dwustronności – nie występują przeciwstawne strony, jak ma to miejsce w przypadku wniesienia pozwu (np. przeciw sprawcy przestępstwa).

Sąd może rozpoznać sprawę bez rozprawy, na podstawie wyjaśnień uczestników i materiału zebranego z urzędu. To odformalizowanie postępowania nieprocesowego sprzyja szybkości postępowania w przedmiocie

¹¹⁷ Dyrektywa stanowi, że „organ pomocniczy [prokurator] w razie potrzeby zapewnia wnioskującemu ogólne wytyczne dotyczące spełnienia każdego żądania informacji uzupełniających wysuniętego przez organ orzekający. Jeżeli organ orzekający postanowi, zgodnie z prawem swojego Państwa Członkowskiego, przesłuchać wnioskującego lub inną osobę, w szczególności świadka lub biegłego, może on skontaktować się z organem pomocniczym w celu zorganizowania przesłuchania (art. 9 ust. 1)”. Dyrektywa wskazuje na zasadność współpracy między prokuratorem a sądem w przedmiocie orzekania o kompensacie.

¹¹⁸ K. Korzan: *Postępowanie nieprocesowe przed sądem pierwszjej instancji*, LEX Nr publikacji : 46439

przyznania kompensaty oraz jest sprzyjające dla pokrzywdzonych, od których nie wymaga się profesjonalnego postępowania.

Może się jednak zdarzyć, że w toku postępowania między tymi dwoma uczestnikami powstanie spór, który musi być przez sąd rozstrzygnięty przed wydaniem orzeczenia co do istoty sprawy¹¹⁹. Wówczas formy obrony uczestnika (pokrzywdzonego) w postępowaniu przedstawiają się następująco:

- (1) zaprzeczenie powoduje konieczność przeprowadzenia postępowania dowodowego (co do zasady, w postępowaniu procesowym sąd nie przeprowadza takiego postępowania, bazując na dostarczonych dokumentach przez wnioskodawcę, których rodzaj wyraźnie wskazuje ustawa o kompensacie).
- (2) podniesienie zarzutów formalnych lub merytorycznych; te ostatnie powodują oddalenie wniosku.

Według ustawy prokurator jest uczestnikiem postępowania z mocy prawa, obok osoby uprawnionej (czyli pokrzywdzonego bądź osób najbliższych). Jego obecność na sali sądowej jest uzasadniona posiadana przez niego wiedzą na temat sprawy karnej oraz znajomością bieżącą akt, dowodów, faktycznego stanu rzeczy ustalonego w ramach postępowania przygotowawczego. Z reguły jego głos będzie ważnym elementem posiedzenia w przedmiocie orzeczenia o przyznaniu kompensaty na rzecz pokrzywdzonego.

Zwrot, odrzucenie, oddalenie wniosku

Pokrzywdzony starający się o przyznanie kompensaty powinien mieć jasność co do skutków prawnych wniesionego wniosku. Sąd ma możliwość: zwrotu wniosku, odrzucenia wniosku, oddalenia wniosku. Zwrócenie wniosku następuje w razie niezachowania warunków formalnych lub jeżeli od pisma nie uiszczono należnej opłaty (art. 30 § 1 k.p.c.). Przewodniczący wzywa wówczas uczestnika do jego poprawienia, uzupełnienia lub opłacenia go w terminie tygodniowym.

Odrzucenie wniosku następuje, jeśli (art. 99 § 1 k.p.c.):

- 1) jeżeli droga sądowa jest niedopuszczalna;
- 2) jeżeli o to samo roszczenie pomiędzy tymi samymi stronami sprawa jest w toku albo została już prawomocnie osądzona;
- 3) jeżeli jedna ze stron nie ma zdolności sądowej albo jeżeli powód nie ma zdolności procesowej, a nie działa za niego przedstawiciel ustawowy albo jeżeli w składzie organów jednostki organizacyjnej będącej powodem zachodzą braki uniemożliwiające jej działanie.

Oddalenie wniosku następuje ze względu na to, że złożyła go osoba nieuprawniona (czyli osoba nie będąca pokrzywdzonym w rozumieniu omawianej ustawy ani osoba najbliższa po jej śmierci, na skutek przestępstwa z użyciem przemocy). Osoba inna niż wskazana w ustawie o kompensacie nie ma legitymacji do złożenia wniosku na zasadzie art. 514 § 2 k.p.c.

¹¹⁹ W. Siedlecki: *Postępowanie cywilne. Zarys wykładu*, Warszawa 1994, s. 204.

Postanowienia

Sąd wydaje postanowienia co do istoty sprawy, czyli o przyznaniu kompensaty w konkretnej wysokości. Zawierają one merytoryczne rozstrzygnięcia sądu w danej sprawie i korzystają z powagi rzeczy osądzonej. Są jednak zaskarżalne w drodze apelacji.

Inne postanowienia, nie rozstrzygające o przyznaniu bądź nie przyznaniu kompensaty, decydują w tzw. sprawach wadkowych i kwestiach procesowych. Są zaskarżalne w drodze zażalenia na ogólnych zasadach (art. 518 k.p.c.).

Prawomocność orzeczeń

Należy pamiętać, że postanowienia wydane w postępowaniu nieprocesowym nie odznaczają się taką samą trwałością jak wyroki wydane w trakcie postępowania procesowego. Odmienne ukształtowanie się stanu faktycznego znosi zakaz ponownego rozpoznania spraw (art. 523 k.p.c. zdanie ostatnie). Do tej chwili prawomocne postanowienie oddalające wniosek korzysta z powagi rzeczy osądzonej. Jeśli jednak zmieni się stan faktyczny w sytuacji pokrzywdzonego (np. nie uzyskał od sprawcy naprawienia szkody bądź świadczenia pieniężnego obiecanego w ramach ugody mediacyjnej), można zmienić obowiązujące dotychczas orzeczenie o kompensacie.

W odwrotnej sytuacji – gdy pokrzywdzony, który wcześniej uzyskał kompensatę od państwa, lecz sprawcę uniewinniono lub umorzono postępowanie karne na podstawie wskazanej w ustawie¹²⁰, także istnieje konieczność zmiany wcześniejszego postanowienia o przyznaniu kompensaty, a w następstwie konieczność jej zwrotu.

Sąd musi uważnie ocenić wszystkie przedstawione dokumenty a także brak takowych, przed wydaniem decyzji o przyznaniu kompensaty. Instytucja zwrotu kompensaty, aczkolwiek uzasadniona i sprawiedliwa, ze społecznego punktu widzenia naraża jednak pokrzywdzonego na niepotrzebne przykrości. Dzięki starannemu postępowaniu (mimo trybu nieprocesowego, jego odformalizowaniu i szybkości), należałoby zapobiegać orzekaniu o ewentualnym zwrocie kompensaty. To jeszcze bardziej uzasadnia udział prokuratora, który może wyważyć zasadność przyznania kompensaty w świetle toczącej się sprawy karnej i przedłożonych dokumentów, które często pochodzą z postępowania karnego.

Apelacja

Ogólne reguły postępowania nieprocesowego stanowią, że apelację może wnieść także **zainteresowany**, który nie był uczestnikiem postępowania (art. 510 § 1 k.p.c.). Wnosząc apelację staje się on uczestnikiem postępowania i może brać w nim udział aż do prawomocnego zakończenia sprawy. Uprawnienie to wynika jasno z treści zd. 1 § 1 art. 510 k.p.c., pozwalającego zainteresowanemu na udział na każdym stanie sprawy. Pogląd ten wzmacnia wyrażony w art. 510 § 2 k.p.c. obowiązek sądu czuwania z urzędu, aby każdy zainteresowany został wezwany do udziału w sprawie.

Osobą „zainteresowaną” jest osoba, której praw dotyka wynik postępowania; jest nią nie tylko ten, kto w wyniku postępowania ma bezpośredni interes. Do wzięcia udziału w sprawie uprawnia także interes pośredni. Reguła wyrażona w art. **510 k.p.c.** ma charakter ogólny¹²¹.

¹²⁰ Art. 17 § 1 pkt 1, 2, 3, 7 i 9 k.p.k., jak również w przypadku gdy sąd, po rozpoczęciu przewodu sądowego, stwierdzi istnienie okoliczności wymienionych w art. 17 § 1 pkt 1 i 2 k.p.k. i wyda wyrok uniewinniający.

¹²¹ Postanowienie SN z dnia 16 grudnia 1997 r., III CZP 63/97, OSNC 1998/6/108.

W postępowaniu nieprocesowym na podstawie przepisu art. 514 § 1 k.p.c. **rozprawa apelacyjna** odbywa się tylko w przypadkach wskazanych w ustawie (np. art. 669 k.p.c.); w innych przypadkach sąd może wyznaczyć rozprawę albo wysłuchać uczestników na posiedzeniu sądowym lub zażądać od nich oświadczeń na piśmie. Zgodnie z przepisami ustawy apelacja jest możliwa na ogólnych zasadach. W sprawach o przyznanie kompensaty kasacja nie przysługuje (art. 11 ustawy).

8.2. Posiedzenie

Posiedzenie w przedmiocie przyznania kompensaty sugeruje, że postępowanie charakteryzuje się brakiem formalizmu, uproszczeniem i szybkością przebiegu. Jest to uzasadnione interesem ofiary i zakazem ponownej wiktyimizacji, na skutek wydłużonej i skomplikowanej procedury. Rozprawa nie jest konieczna, ponieważ sprawa nie ma charakteru sporu.

Korzystna dla pokrzywdzonego jest szybkość i uproszczony tryb postępowania, sposób badania stanu faktycznego na podstawie dokumentów, które nie mają znaczenia dowodowego w takim sensie jak to jest w trakcie procesu. W postępowaniu nieprocesowym dowodów nie przeprowadza się.

Sąd zasadniczo opiera się na dokumentach i innych oświadczeniach pisemnych. Może także wysłuchać uczestników na posiedzeniu, powołać biegłych, żądać uzupełnienia wniosku i złożenia załączników.

Rozpoznawanie spraw odbywa się jawnie, chyba że przepis szczególny stanowi inaczej. Strony i uczestnicy postępowania mają prawo przeglądać akta sprawy i otrzymywać odpisy, kopie lub wyciągi z tych akt (art. 9 k.p.c.).

8.3. Udział prokuratora

Na podstawie art. 511 § 2 k.p.c. przepisy art. 55 i 56 k.p.c. nie mają zastosowania do wniosków prokuratora o wszczęcie postępowania nieprocesowego. Oznacza to, że w tym postępowaniu pełni on rolę rzecznika interesu publicznego¹²² i z mocy prawa jest uczestnikiem postępowania nieprocesowego w przedmiocie przyznania kompensaty. Sąd musi przesłać mu zawiadomienie o terminie posiedzenia¹²³. Nie obowiązuje ono jednak prokuratora do obowiązkowego stawiennictwa, lecz pozostawia to jego uznaniu, które nie podlega kontroli sądu. Zadaniem prokuratora w postępowaniu w przedmiocie rekompensaty jest wyjaśnienie okoliczności rozważanych przez sąd i m.in. podniesionych przez wnioskodawcę.

Ogółnie przepisy ustawy o prokuraturze oraz kodeksu postępowania cywilnego dotyczące udziału prokuratora w sprawach cywilnych pozwalają, aby pokrzywdzony (inny uprawniony) zwrócił się do niego z prośbą o faktyczne przystąpienie i obecność podczas posiedzenia.

Także Regulamin wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury w § 292 ust. 1 wskazuje na obowiązek prokuratora przystąpienia do postępowania m.in.: przeciwko Skarbowi Państwa o naprawienie szkody wyrządzonej przez funkcjonariusza państwowego przy wykonywaniu powierzonych mu czynności oraz przeciwko sprawcom szkód na osobie lub mieniu, wywołanych szczególnie drastycznym dzia-

¹²² W postępowaniu procesowym prokurator może wnieść powództwo na rzecz konkretnej osobie albo wytacza je przeciwko „wszystkim osobom będącym stronami stosunku prawnego, którego dotyczy powództwo” (art. 57 k.p.c.). W postępowaniu nieprocesowym prokurator działa bez tych ograniczeń; występuje samodzielnie i nie jest związany z żadnym z uczestników.

¹²³ Zgodnie z art. 59 k.p.c. Sąd zawiadamia prokuratora o każdej sprawie, w której udział jego uważa za potrzebny.

laniem sprawców¹²⁴. Jeśli sąd zawiadomił prokuratora o sprawie, ponieważ uznał jego udział za potrzebny (art. 59 k.p.c.), niezgłoszenie udziału „może nastąpić tylko w wyjątkowych wypadkach” (ust 2 § 292 Regulaminu). W takich też przypadkach jego uczestnictwo w rozprawach i posiedzeniach sądu jest obowiązkowe.

Ustawa rozstrzyga o obowiązku sądu zawiadomienia prokuratora o wszczęciu postępowania. Niemniej jednak nie nakłada na prokuratora obowiązkowego uczestnictwa (jest ono obowiązkowe tylko w przypadku orzekaniu ubezwłasnowolnieniu oraz w sprawach o uznanie wyroków sądów zagranicznych).

Ponieważ uprawnionymi do złożenia wniosku są tylko: ofiara bądź jej najbliżsi, jeśli pozostawali na jej utrzymaniu, nie ma zastosowania art. 7 zd. pierwsze k.p.c., który stanowi, że „prokurator może żądać wszczęcia postępowania w każdej sprawie”. Może jednak wziąć udział w każdym toczącym się już postępowaniu, jeżeli według jego oceny wymaga tego ochrona praworządności, praw obywateli lub interesu społecznego”. Przyłączając się do postępowania prokurator działa samodzielnie, czyli nie występuje na rzecz pokrzywdzonego składającego wniosek o kompensatę¹²⁵. Sąd ma obowiązek także zawiadomić prokuratora o każdej sprawie, w której udział jego uważa za potrzebny (art. 59).

Generalną zasadę wprowadza art. 60 § 1, który stanowi, że „prokurator może wstąpić do postępowania w każdym jego stadium. Prokurator nie jest związany z żadną ze stron. Może on składać oświadczenia i zgłaszać wnioski, jakie uzna za celowe, oraz przytaczać fakty i dowody na ich potwierdzenie.” Zasada ma szczególne znaczenie w postępowaniu o przyznanie kompensaty, kiedy wynik postępowania cywilnego jest w dużej mierze zależny od postępowania karnego i zapadających w jego toku decyzji oraz zgromadzonych dowodów.

8.4. Czynności sędziego

Przepisy dotyczące postępowania nieprocesowego stanowią, że sąd może zbierać wyjaśnienia, oświadczenia na piśmie, oraz inne dokumenty, które według omawianej ustawy mają potwierdzać okoliczności przywoływane we wniosku¹²⁶.

Jak było wspomniane wcześniej, zarówno Dyrektywa jak i polska ustawa zakładają uproszczony tryb postępowania, w związku z czym czynności sędziego powinny ściśle dążyć do ustalenia czy wniosek złożony przez osobę uprawnioną spełnia nałożone prawem warunki: formalne i materialne (czyli czy żądanie kompensaty zawarte we wniosku znajduje wystarczające potwierdzenie w załączonych dokumentach oraz oświadczeniach). Weryfikując zasadność wniosku sąd korzysta z ogólnych przepisów dotyczących postępowania nieprocesowego, a ponadto może korzystać z „pomocy” prokuratora, zobowiązując go do dostarczenia określonych dokumentów lub informacji.

8.5. Wypłata kompensaty

Ustawa stanowi, że sąd rejonowy, który wydał orzeczenie o przyznaniu kompensaty, wypłaca ją w ciągu miesiąca od dnia uprawomocnienia się orzeczenia.

¹²⁴ Zasadniczo są to powództwa wytoczone z art. 417 oraz 444 i 445 k.c.

¹²⁵ Argument *a contrario* z art. 56 § 2 k.p.c.

¹²⁶ Sąd przed rozstrzygnięciem sprawy może wysłuchać uczestników na posiedzeniu sądowym lub zażądać od nich oświadczeń na piśmie. Sąd może także, bez wzywania zainteresowanych do udziału w sprawie, oddalić wniosek na posiedzeniu niejawnym, jeżeli z treści wniosku wynika oczywisty brak uprawnienia wnioskodawcy (art. 514 § 1 i 2 k.p.c.). Stosownie do okoliczności wskazanych we wniosku, sąd może przesłuchać świadków i biegłych, nawet w nieobecności uczestników, może również zażądać od osób, które nie są uczestnikami, złożenia wyjaśnień na piśmie (art. 515 k.p.c.).

9. Obowiązek zwrotu

9.1. Moment powstania obowiązku zwrotu

- (1) W momencie umorzenia postępowania w oparciu o przesłanki wskazane w art. 17 § 1 pkt 1, 2, 3, 7 i 9 k.p.k.¹²⁷;
- (2) W momencie uprawomocnienia się wyroku uniewinniającego domniemanego sprawcę przestępstwa, jeśli zaszły przesłanki określone w art. 17 § 1 pkt 1 lub 2 k.p.k.

Kompensatę należy zwrócić do sądu rejonowego, który wydał orzeczenie o przyznaniu kompensaty.

9.2. Co się dzieje w przypadku, gdy kompensata nie zostanie zwrócona?

Art. 13 ust. 4 stanowi, że jeśli kompensata nie zostanie zwrócona w terminie zawitym 30 dni od daty zawiadomienia o takim obowiązku, Skarb Państwa ma w stosunku do osoby uprawnionej roszczenie o jej zwrot. Odbywa się to zazwyczaj w postępowaniu nakazowym. Takie roszczenie może wytoczyć także prokurator w postępowaniu cywilnym.

10. Roszczenie Skarbu Państwa wobec sprawcy (sprawców)

10.1. Roszczenie powstaje w momencie przyznania kompensaty osobie uprawnionej

Po zbadaniu przez sąd cywilny w odrębnym postępowaniu, że skutki określone jako ciężki bądź średni uszczerbek na zdrowiu (art. 156 § 1 i 157 § 1 k.k.) zostały wywołane popełnionym przestępstwem umyślnym z użyciem przemocy, zaś pokrzywdzony nie był w stanie pokryć w całości poniesionych strat i kosztów od sprawcy ani z innych źródeł, sąd zasądza kompensatę. W tym samym momencie powstaje roszczenie Skarbu Państwa wobec sprawcy (sprawców) o zwrot wypłaconej kwoty.

10.2. Ogólne zasady prawa cywilnego

Sprawcy są dłużnikami solidarnymi. Roszczenie zwrotne SP przedawnia się z upływem 10 lat (art. 118 k.c.). Przepis umożliwia nie tylko odzyskanie przez SP przyznanej ofierze kwoty z tytułu utraconych zarobków lub poniesionych kosztów leczenia, lub pogrzebu, ale także umożliwia wyegzekwowanie od sprawcy odpowiedzialności cywilnej z tytułu spowodowanych szkód jako skutków przestępstwa. Sensem tej regulacji jest więc ponowne dotarcie do bezpośredniego sprawcy i pociągnięcie go do odpowiedzialności cywilnej. Może się bowiem zdarzyć, że w chwili popełnienia przestępstwa bądź później w trakcie procesu i wykonania pierwszych lat kary nie ma pieniędzy. Przepis pozwala na odzyskanie wyłożonej przez SP kwoty, nawet po 10 latach, w momencie kiedy sprawca stanie się wypłacalny. Podkreśla to także subsydiarny charakter odpowiedzialności państwa. Powództwo może wytoczyć prokurator.

¹²⁷ Czynu nie popełniono albo brak jest danych dostatecznie uzasadniających podejrzenie jego popełnienia, czyn nie zawiera znamion czynu zabronionego albo ustawa stanowi, że sprawca nie popełnia przestępstwa, społeczna szkodliwość czynu jest znikoma, postępowanie karne co do tego samego czynu tej samej osoby zostało prawomocnie zakończone albo wcześniej wszczęte toczy się, brak skargi uprawnionego oskarżyciela.

11. Podsumowanie

Dysproporcja pozycji między sprawcą przestępstwa a pokrzywdzonym zmotywowała polskiego ustawodawcę do wzmocnienia statusu pokrzywdzonego i wprowadzenia do procesu karnego (bądź w związku z nim) instytucji i procedur, dzięki którym będzie on mógł realizować swoje uzasadnione interesy i prawa. Skorzystanie z przyznanych mu uprawnień wymaga jednak jego aktywności, poprzedzonej wiedzą lub informacją na temat sposobów dochodzenia swoich roszczeń.

W tym kontekście warto zwrócić uwagę, że ustawa daje wytyczne postępowania prokuratorów okręgowych jako organów pomocniczych w stosunku do pokrzywdzonych, będących zarówno obywatelami Polski jak i UE w zakresie ich postępowania w przypadku złożenia wniosku o kompensatę. Przepis art. 10 ust. 2 ustawy w wystarczający sposób reguluje ich obowiązki względem osób uprawnionych¹²⁸.

Ustawa polska spełnia niezbędne minimum w zakresie przyznawania finansowej pomocy ofiarom najcięższych gatunkowo przestępstw. Mechanizm zaproponowany przez polskiego ustawodawcę jest zbliżony z ogólnymi zasadami postępowania z pokrzywdzonymi na skutek przestępstwa (zasada szybkości i dostępności procedur związanych z uzyskaniem potrzebnej pomocy). Niemniej jednak niektóre przepisy jak również braki w istniejącej regulacji prawnej wpływające na poziom standardu udzielanej pomocy oraz kierunek interpretacji ustawy mogą wzbudzać uzasadnione wątpliwości, co do tego jak w rzeczywistości działa ustawa.

Po pierwsze, kierowanie się przez sąd zasadami słuszności oraz zasadami współżycia społecznego wydaje się potrzebne i właściwe ze względu na rolę ustawy o kompensacie, jaką pełni w stosunku do ofiar przestępstw. Szeroki kierunek interpretacji pomocy od państwa jest także wymagany przez Dyrektywę, która we wstępie wyraźnie stanowi o prawie pokrzywdzonego do „sprawiedliwej i odpowiedniej” kompensaty za doznany uszczerbek, pozostawiając państwu wybór sposobu realizacji tego prawa. Wydaje się, że obydwa wyróżnione określenia wymagają każdorazowej refleksji i oceny organu orzekającego. W pkt 14 Dyrektywa powołuje się także na prawa podstawowe oraz potrzebę przestrzegania „zasad uznanych”, w szczególności, w Karcie Praw Podstawowych Unii Europejskiej jako ogólnych zasad prawa wspólnotowego. Powyższe odwołanie nadaje szczególnego znaczenia krajowym przepisom w zakresie ochrony podstawowych uprawnień osób pokrzywdzonych. Aktualnie rozważany tryb administracyjny przyznawania kompensaty wraz z gwarancją realizacji prawa do sądu (od decyzji administracyjnej Prezesa Sądu wnioskodawca będzie mógł odwołać się do sądu administracyjnego), może ułatwić pokrzywdzonym dochodzenie swoich praw finansowych związanych z przestępstwem i jednocześnie zapewni rzetelność postępowania przed organem decydującym. Należałoby się tylko zastanowić na podstawie jakich dokumentów (załączników) Prezes sądu decydowałby o przyznaniu bądź nieprzyznaniu kompensaty i czy ilość i rodzaj tych dokumentów w dalszym ciągu jest niezależna od tych, zgromadzonych w postępowaniu karnym.

Po drugie, wydaje się, że kwota, której maksymalna wysokość wynosi 12.000 zł nie spełnia wymagań sprawiedliwej i odpowiedniej kompensaty dla pokrzywdzonych najcięższymi w skutkach przestępstw. Projekt

¹²⁸ Przepis art. 10 ust. 2 ustawy „Organ pomocniczy w Rzeczypospolitej Polskiej udziela osobie uprawnionej niezbędnych informacji w zakresie możliwości i warunków ubiegania się o kompensatę przyznawaną przez organ orzekający w Rzeczypospolitej Polskiej, gdy przestępstwo zostało popełnione na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, udostępnia wzór formularza wniosku o przyznanie kompensaty oraz udziela, na żądanie osoby uprawnionej, ogólnej pomocy i informacji co do sposobu wypełnienia wniosku”. Przy czym organem pomocniczym w RP jest prokurator okręgowy, w którego okręgu osoba uprawniona ma miejsce zamieszkania lub pobytu.

nowej ustawy nic w tym zakresie nie zmienia. Biorąc pod uwagę względy słuszności i kompensacyjny charakter świadczenia, należałoby się zastanowić czy państwo nie jest w stanie przede wszystkim uzyskiwać z innych źródeł odpowiednich środków finansowych, aby zagwarantować – w uzasadnionych, określonych przez ustawodawcę wypadkach – wyższą kwotę kompensaty. Udzielenie jej w „sprawiedliwej i odpowiedniej” wysokości jednocześnie motywowałoby państwo do poszukiwania zwrotnego świadczeń u sprawców przestępstw. Oczywiście kompensata nie ma i nie może mieć charakteru odszkodowawczego. Stanowi jedynie „finansową pomoc państwa”. Niemniej jednak ta pomoc – z perspektywy sytuacji osoby pokrzywdzonej przestępstwem z użyciem przemocy – powinna być zorganizowana w efektywniejszy sposób. Można by przewidzieć aktywniejszy udział prokuratora, który mając wiedzę na temat postępowania karnego oraz finansowych możliwości sprawy, mógłby najpierw – zgodnie z zasadą odpowiedzialności posiłkowej państwa – działając na rzecz pokrzywdzonego wytaczać powództwo cywilne (w postępowaniu karnym jak i cywilnym) bądź składać wniosek o naprawienie szkody czy o nawiązkę z tytułu zadośćuczynienia. W praktyce, trudno jest bowiem oczekiwać od pokrzywdzonego przestępstwem przemocy (o poważnych skutkach w jego stanie zdrowia fizycznego i psychicznego) podjęcia wszechstronnych starań w celu wyegzekwowania od sprawcy adekwatnej pomocy.

Uzasadnieniem **odpowiedzialności państwa** jest przecież to, że „ofiary przestępstw często nie są w stanie uzyskać kompensaty od sprawcy, ponieważ sprawca może nie posiadać koniecznych środków w celu uczynienia zadość orzeczeniu o odszkodowaniu lub ponieważ sprawca nie może zostać zidentyfikowany lub osądzony”¹²⁹. Ciężar dochodzenia swoich uprawnień powinien być równomiernie rozłożony, przy aktywniejszej pomocy proceduralnej państwa (pomoc prokuratora, pełnomocnika urzędu).

W dalszym ciągu ryzyko dysproporcji w sytuacji pokrzywdzonego i sprawcy stanowi brak możliwości dochodzenia kompensaty od państwa w przypadku, gdy sprawcy przestępstwa z użyciem przemocy nie można przypisać winy w trakcie czynu ze względu na niepełnoletność lub stan psychiczny. Możliwość uzyskania odszkodowania z tytułu odpowiedzialności deliktowej (a więc także w przypadku popełnienia czynu zabronionego) daje prawo cywilne; posiłkuje się wówczas zasadą słuszności i zasadami współżycia społecznego.

Uprawnionym do starania się o uzyskanie kompensaty jest pokrzywdzony przestępstwem z użyciem przemocy. Przemoc musi być głównym kryterium wstępnej oceny złożonego przez pokrzywdzonego wniosku. Niemniej jednak ani ustawa ani uzasadnienie do ustawy nie precyzuje o jaką konkretnie przemoc chodzi. Także w prawie karnym wyróżnia się przestępstwa z użyciem przemocy bezpośredniej i pośredniej, w tym przemoc skierowaną na inne osoby lub na rzeczy. W praktyce może pojawić się wiele wątpliwości związanych z zastosowaniem przemocy przez sprawcę (sprawców) przestępstwa, która nie była jednak bezpośrednio skierowana do ofiary.

Trudno też będzie w związku z tym ocenić czy i na jakich zasadach przysługuje kompensata pokrzywdzonemu, który działał w ramach obrony koniecznej i doznał uszczerbku na zdrowiu, lub pokrzywdzonemu który w wyniku zastosowanej przemocy pośredniej lub np. groźby przemocy bezpośredniej sam dokonuje wyboru określonego działania, które powoduje skutki wymienione w ustawie (tj. z art. 156 § 1 lub 157 § 1 k.k.).

Ustawa o kompensacie wymaga wystąpienia u ofiary określonych skutków w wyniku przestępstwa z użyciem przemocy (ciężki albo średni uszczerbek ciała lub rozstrój zdrowia). Na potrzeby postępowania karnego,

¹²⁹ Dyrektywa Rady 2004/80/WE z dnia 29 kwietnia 2004 r. odnosząca się do odszkodowań dla ofiar przestępstw, Dziennik Urzędowy L 261 , 06/08/2004 P. 0015 – 0018, pkt 10.

zgodnie z zasadą legalizmu, organa wymiaru sprawiedliwości są zobowiązane do pełnej kwalifikacji karnej czynu, która odda jego kryminalną zawartość. W praktyce mogą się jednak pojawiać braki w kwalifikacji czynu czyli brak wyraźnego wskazania art. 156 § 1 lub 157 § 1 k.k., a jedynie np. art. 158 k.k. (udział w bójce lub pobicie), 280 § 1 k.k. (rozbój), 191 § 1 k.k. (tzw. karalna przemoc), 197 k.k. lub inne, pomimo, że następstwa tych czynów były tożsame z wymaganymi przez ustawę skutkami. Może to rodzić trudności w dochodzeniu przez pokrzywdzonego świadczenia najpierw od sprawcy, a w razie bezskuteczności – od państwa. Oczywiście sąd cywilny odrębnie i nawet bez rozstrzygnięcia sądu karnego jest w stanie ocenić skutki czynu. Niemniej jednak, prawidłowa jego kwalifikacja wpływa na zwiększenie szans i ułatwienie dochodzenia przez uprawnionego uzasadnionych roszczeń.

W podsumowaniu należy także odnieść się do przepisów regulujących obowiązek zwrotu kompensaty przez pokrzywdzonego w określonych w art. 13 ust. 1 ustawy przypadkach. Nie wszystkie wymienione w tym przepisie przesłanki są uzasadnione, a ich wystąpienie w sposób niezrozumiały dla pokrzywdzonego spowoduje obowiązek zwrotu kompensaty. Zdaniem autorów niniejszego opracowania jest to: umorzenie z powodu braku danych dostatecznie uzasadniających podejrzenie popełnienia przestępstwa (co nie oznacza, że w ogóle nie było przestępstwa) oraz uniewinnienie z tych samych przyczyn. Choć prawo karne daje pokrzywdzonemu możliwość wniesienia w pierwszym przypadku zażalenia na postanowienie o umorzeniu (art. 306 § 1 k.p.k.), a następnie możliwość wniesienia samodzielnego aktu oskarżenia (art. 55 § 1 k.p.k.), a w drugim przypadku złożenia apelacji od wyroku uniewinniającego (art. 444 k.p.k.), trudno jednak nałożyć na niego cały ciężar dochodzenia do prawdy i sprawiedliwości. Do osiągania tych właśnie celów i realizacji tych wartości zostały powołane organy ścigania i sądy. Sytuacje takie będą jednak rzadko występować w rzeczywistości, ponieważ zazwyczaj w razie wystąpienia obrażeń wywołanych czynem z użyciem przemocy istnieją „dane dostatecznie uzasadniające podejrzenie jego popełnienia”, choć sprawa może nie zostać wykryta. Podejrzenie jest jak gdyby pierwszym etapem, z którym związany jest mały stopień prawdopodobieństwa popełnienia przestępstwa i wymaga minimalnego (dostatecznego) stopnia udowodnienia¹³⁰.

Brak dostatecznie uzasadnionego podejrzenia popełnienia czynu (przy czym nie chodzi to o ustalenie pozytywnego braku czynu czy braku sprawstwa konkretnej osoby) oznacza „brak dostatecznych danych do przyjęcia zaistnienia czynu lub sprawstwa podejrzanego (oskarżonego)”¹³¹. Zwłaszcza to ostatnie może w praktyce rodzić problemy, ponieważ może nastąpić zbieg przesłanek umorzenia. Jeśli postępowanie zostało wszczęte wobec konkretnej osoby, a czynności dochodzeniowo-śledcze nie wykazały jej sprawstwa, podstawą umorzenia jest art. 17 § 1 pkt 1 k.p.k. wobec osoby, której postawiono zarzuty oraz art. 322 § 1 k.p.k. z powodu niewykrycia sprawcy. Nie jest wyjaśnione, która z tych przesłanek powinna decydować o możliwości złożenia wniosku, a w razie zasądzonej kompensaty o obowiązku zwrotu.

¹³⁰ Do wszczęcia dochodzenia (bądź śledztwa) wystarczy „uzasadnione podejrzenie” popełnienia przestępstwa, co oznacza, że zebrane dane wystarczają do wstępnego określenia czynu i jego kwalifikacji prawnej (por. art. 303 k.p.k.). W porównaniu z art. 244 § 1 k.p.k. nie wystarcza samo **przypuszczenie** popełnienia przestępstwa. Kolejnym etapem ingerencji władzy w życie jednostki w ramach procesu karnego jest sporządzenie postanowienia o przedstawieniu zarzutów wobec konkretnej osoby (art. 313 § 1 k.p.k.). Następnym etapem jest zastosowania któregoś z wolnościowych środków zapobiegawczych (art. 249 § 1 k.p.k.), ale tylko wtedy, gdy „zebrane dowody wskazują na **duże prawdopodobieństwo**”, że podejrzany (oskarżony) popełnił przestępstwo. Zastosowanie tymczasowego aresztu wymaga zaistnienia i wykazania przez organy ścigania ponadto uzasadnionej obawy ucieczki, ukrywania się lub matactwa (art. 258 § 1 pkt 1 i 2 k.p.k.) i sporządzenia aktu oskarżenia (art. 331 i 332 § 2 k.p.k.).

¹³¹ T. Grzegorzcyk: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Zakamycze 2004, s. 102.

Na krytyczną ocenę zasługuje proceduralne rozwiązanie przyjęte przez ustawodawcę co do właściwości miejscowej sądu. Właściwym miejscowo dla spraw o kompensatę jest jedynie sąd, w okręgu którego popełniono przestępstwo. W praktyce mogą się natomiast zdarzyć sytuacje, w których pokrzywdzony będzie mieszkał lub przebywał w innym miejscu niż miejsce popełnienia przestępstwa¹³².

Na koniec warto jeszcze podnieść problem dotyczący kolizji interesów związanych z samą procedurą rozstrzygnięcia o kompensacie, a w konsekwencji z faktyczną możliwością otrzymania bezzwrotnej pomocy od państwa przez pokrzywdzonego. Nie można powiedzieć, że interesy te wykluczają się czy są ze sobą sprzeczne, niemniej jednak ich jednoczesna realizacja napotyka pewne trudności, a przywiązywanie do nich tej samej wagi może spowodować, że rozstrzygnięcie będzie postrzegane jako dwuznaczne, a nawet jako niesprawiedliwe. Zarówno przy rozważaniu takich zagadnień jak: pomoc ofiarom przestępstw, do jakiej zobowiązane jest państwo oraz społeczna i prawna potrzeba szczególnego uprzywilejowania pokrzywdzonych, jak i przy postępowaniu sądów w przypadkach rozstrzygnięcia o kompensacie, wydaje się, że trudno jest wyważyć między interesami i dobrami podmiotów zaangażowanych w konflikt (pokrzywdzony, sprawca, organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości). Nawet, jeśli okazałoby się to wykonalne, nowe trudności rodzą się przy organizowaniu sprawiedliwej procedury realizacji tych interesów, zgodnie z uwzględnieniem wszystkich systemowych zasad.

Trudno jest pogodzić zasadę subsydiarnej odpowiedzialności państwa z pozytywnym obowiązkiem ciążącym na władzy dotyczącym ochrony interesów pokrzywdzonego. Niespójne, a często opozycyjne argumenty pojawiają się także w dyskusji na temat jego sytuacji prawnej, w tym procesowej. Czy ustawodawca powinien uwzględnić szczególny stan fizyczny i psychiczny, w jakim znajduje się ofiara przestępstwa z użyciem przemocy i przyznać jej dodatkowe prawa bądź znieść ograniczenia? Do jakiej granicy państwo – reprezentowane także przez niezależny i obiektywny sąd – powinno sprzyjać pokrzywdzonemu w zakresie dochodzenia przez niego swoich roszczeń, a więc w zakresie poszukiwania ochrony przed bezprawnymi naruszeniami bądź ich skutkami? Generalnie mówiąc, ustawodawca stanął przed pytaniem, w jaki sposób zorganizować procedurę rozstrzygnięcia w sprawie kompensaty, aby pokrzywdzony mógł dochodzić swoich praw na zasadach uprzywilejowanych (z racji samego faktu bycia pokrzywdzonym najcięższym rodzajem przestępstw powodujących odpowiednio ciężkie skutki), ale jednocześnie, aby nie została zaburzona równowaga między zasadami rzetelnego postępowania. Konkretnie mówiąc, czy sąd jest w tych przypadkach niejako „zwolniony” ze sprawdzenia stanu faktycznego, wiarygodności przedstawionych przez pokrzywdzonego dokumentów i składanych przez niego oświadczeń woli? Wiadomo, że w praktyce, sumiennosc sądu w tym zakresie wydłuża czas ewentualnego przyznania kompensaty.

Badania akt sądowych w sprawach o przyznanie kompensaty prowadzone przez Stowarzyszenie Interwencji Prawnej oraz wywiady z przedstawicielami wymiaru sprawiedliwości (sędziowie cywilni oraz prokuratorzy) pozwolą na poszerzenie wiedzy w temacie faktycznego działania ustawy, trudności, z jakimi spotykali się sędziowie, prokuratorzy oraz pokrzywdzeni, a także pozwolą na wysunięcie pewnych wniosków zarówno co do odpowiedzialności państwa w zakresie „sprawiedliwej i odpowiedniej” pomocy świadczonej ofiarom przestępstw z użyciem przemocy, jak również co do zaproponowanych przez polskiego ustawodawcę konkretnych rozwiązań prawnych przyjętych w ustawie.

¹³² Według art. 35 k.p.c. „Powództwo o roszczenie z czynu niedozwolonego wytoczyć można przed sąd, w którego okręgu nastąpiło zdarzenie wywołujące szkodę”. Jest to właściwość przemienna. Według właściwości ogólnej powództwo wytacza się przed sąd, w którego okręgu pozwany ma miejsce zamieszkania (art. 27 § 1 k.c.).

Być może posłużą one także jako wytłumaczenie zmiany omawianej ustawy polegającej głównie na zmianie trybu z sądowego na administracyjny.

Publikacja powstała w ramach realizacji projektu
„Kompensata dla ofiar przestępstw – prawo a praktyka”
finansowanego ze środków Fundacji im. Stefana Batorego

NOTA O AUTORCE

mec. Maria Niełacznna – prawniczka, radczyni prawna, absolwentka i pracownik naukowy Instytutu Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego, mediatorka, absolwentka Szkoły Praw Człowieka Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka, Członkini Zarządu Stowarzyszenia Interwencji Prawnej.

Analizy, Raporty, Ekspertyzy 2007, nr 3 (6); kwiecień 2007 r.

Komitet redakcyjny: Witold Klaus (przewodniczący), Agnieszka Jasiakiewicz, Maria Niełacznna, Małgorzata Pomarańska-Bielecka

Stowarzyszenie Interwencji Prawnej
Al. 3 Maja 12 lok. 510
00-391 Warszawa
tel./fax. 22 621-51-65
e-mail: interwencja-prawna@o2.pl
www.interwencjaprawna.pl